ANALELE
UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA

SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE

Perennis diachronia.

Studii de lingvistică istorică

Adina Chirilă, George Bogdan Țâra (editori)

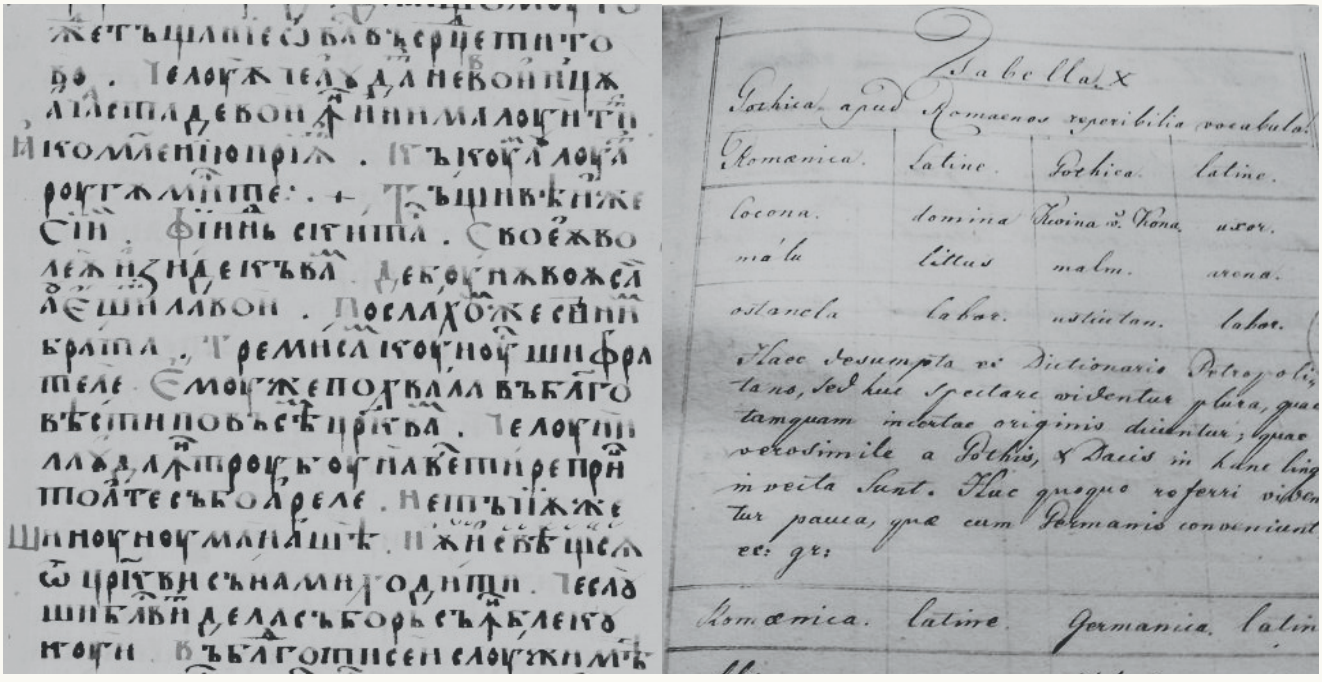

Număr special, 63/1/2025

DOI: 10.35923/AUT-Fil.63-1

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA
SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE

63/1 · 2025

NUMĂR SPECIAL

Perennis diachronia

Studii de lingvistică istorică

EDITORI INVITAȚI

Adina Chirilă · George Bogdan Țâra

Universitatea de Vest din Timișoara

ANNALS OF THE WEST UNIVERSITY OF TIMIȘOARA · HUMANITIES SERIES

Editura Universităţii de Vest din Timişoara

ISSN 1224-967X

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: Prof. dr. Dumitru Tucan

Redactori-șefi adjuncți: Prof. dr. Adina Chirilă, Conf. dr. Roberto Merlo, Conf. dr. George Bogdan Țâra

Secretar general de redacție: Lect. dr. Roxana Rogobete

Secretari de redacție: Conf. dr. Valy Ceia, Conf. dr. Laura Cheie, Prof. dr. Gabriela Glăvan, Conf. dr. Ana-Maria Radu-Pop, Conf. dr. Luminița Vleja, Lect. dr. Iulia Cosma, Lect. dr. Pavel Radu, Lect. dr. Eugenia-Mira Tănase, Asist. dr. Alexandru Oravițan, Asist. dr. Adriana Ieremciuc

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Prof. dr. Adriana Babeți – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Jenny Brumme – Universitatea Pompeu Fabra din Barcelona

Prof. dr. Liviu Franga – Universitatea din București

Prof. dr. Alexandru Gafton – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Prof. dr. José Manuel González Calvo – Universitatea din Extremadura, Badajos

Prof. dr. Otilia Hedeșan – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Kazimierz Jurczak – Universitatea Jagiellonă din Cracovia

Conf. dr. Petrea Lindenbauer – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din Viena

Prof. dr. Georgiana Lungu Badea – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Goran Maksimović – Universitatea din Niș

Prof. dr. Bruno Mazzoni – Universitatea din Pisa, doctor *honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara

Acad. Michael Metzeltin – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din Viena, doctor *honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Mircea Mihăieș – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Dan Negrescu – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Dana Percec – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Jean-Marie Schaeffer – Școala de Înalte Studii în Științele Sociale din Paris

Conf. dr. Claudiu T. Arieșan – Universitatea de Vest din Timișoara

ADRESA REDACȚIEI

Universitatea de Vest din Timişoara
Facultatea de Litere, Istorie, Filosofie şi Teologie
Bulevardul Vasile Pârvan, nr. 4, 409, 300223 Timişoara, România
https://analefilologie.uvt.ro/
e-mail: analefilologie@e-uvt.ro · dumitru.tucan@e-uvt.ro · roxana.rogobete@e-uvt.ro
ISSN 1224-967X
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1

Cuprins

Adina CHIRILĂ, George Bogdan ȚÂRA, *Perennis diachronia. Studii de lingvistică istorică. Notă introductivă* **5**

STUDII

Adrian CHIRCU, *Adverbe derivate cu sufixe în graiurile bănățene* [Adverbs formed by adding suffixes in the Banat dialects (*graiuri bănățene*)] **7**

Adina CHIRILĂ, *Adj.* schitaci *în două traduceri religioase românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. O propunere lexicografică* [Adj. *Schitaci* in Two Romanian Religious Translations from the First Half of the 17th Century. A Lexicographic Proposal] **19**

Emanuel CONȚAC, Comentariul la Matei *al lui Teofilact, sursa interpretării alegorice a* Parabolei lucrătorilor viei*, din* Tâlcul evangheliilor *(1567)* [*The Commentary on Matthew* by Theophylact, the Source of the Allegorical Interpretation of the *Parable of the Workers in the Vineyard*, from *Tâlcul evangheliilor* (1567)] **31**

Alexandru GAFTON, *Termeni și concepte* [Terms and Concepts] **47**

Enikő PÁL, *Uzul și norma la nivel micro-lexical. Studiu diacronic asupra verbului* a locui [Usage and Norm at the Micro-Lexical Level. A Diachronic Study of the Verb *a locui*] **63**

George Bogdan ȚÂRA, *Lexic de origine latino-romanică în* Tabellae I, VIII, X, XI *și* XII *din* Fundamenta grammatices *a lui Ion Budai-Deleanu* [Vocabulary of Latin-Romance Origin in *Tabellae I, VIII, X, XI* and *XII* of Ion Budai-Deleanu's *Fundamenta grammatices*] **75**

RECENZII

Adina CHIRILĂ, recenzie la Imnul Acatist *în literatura română din veacul al XVII-lea*. Studii, ediții critice și glosar de Emanuela Timotin, Cristina-Ioana Dima, Mihail George-Hâncu și Daniar Mutalâp, București, Editura Universității din București, 2026 ..... **91**

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 5–6

Perennis diachronia. Studii de lingvistică istorică. Notă introductivă

Adina Chirilă

Universitatea de Vest din Timișoara
adina.chirila@e-uvt.ro · https://orcid.org/0000-0003-4979-0675

George Bogdan Țâra

Universitatea de Vest din Timișoara
bogdan.tara@e-uvt.ro · https://orcid.org/0000-0001-9812-085X
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.01

Există discipline fără de care o cultură poate progresa din punct de vedere tehnologic, economic sau instituțional, dar își înțelege mai greu propria evoluție. Filologia este una dintre acestea, deoarece studiază ceea ce o comunitate a transmis prin cuvânt: manuscrise, cărți, documente, inscripții, texte literare și alte mărturii ale limbii și culturii. Definită, în sens larg, ca studiu istoric al textelor, activitatea filologică nu se reduce la conservarea acestor materiale, ci presupune stabilirea, verificarea, interpretarea și valorificarea lor, iar prin aceste operații, filologia contribuie la înțelegerea evoluției unei limbi și a culturii în care aceasta s-a format.

Apărută mai târziu, ca studiu comparativ și istoric al limbii, lingvistica indoeuropeană și romanică a devenit știință grație legăturilor sistematice pe care le-a putut stabili între o seamă de limbi actuale și originea lor comună, latină în primul rând. Prin urmare, viziunea diacronică este inerentă cercetării unei limbi care se studiază, nu se învață.

În evoluția ei de peste un secol și jumătate, de la Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Alexandru Philippide și Ovid Densusianu, până la Alexandru Rosetti, Gh. Ivănescu, Eugeniu Coșeriu și continuatorii acestora, lingvistica românească s-a constituit prin studiul evoluției limbii ca fenomen istoric, social și cultural, în raport cu dezvoltarea și modernizarea societății, în ansamblul ei.

Astăzi, într-o epocă dominată de viteza comunicării și de transformarea rapidă a formelor de expresie, dedicarea timp de ani cercetării unui manuscris, unei inscripții, unui corpus de texte sau istoriei unui cuvânt poate părea anacronică. În realitate, tocmai ritmul schimbărilor face necesare instrumentele capabile să distingă schimbarea reală de simpla impresie a schimbării și să ofere o perspectivă asupra evoluției umanității.

Direcțiile de cercetare din câmpul filologiei și al lingvisticii diacronice trebuie, desigur, să fie susținute de viziuni și de instrumente moderne. Digitizarea patrimoniului face posibilă constituirea corpusurilor istorice, a edițiilor critice digitale și a bazelor de date. În ultimă instanță, toate acestea permit deschiderea spre colaborări interdisciplinare și internaționale. Un corpus poate reuni mii de

© 2025 Adina Chirilă, George Bogdan Țâra. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

forme, evidența frecvențe și distribuții și ajută la identificarea unor tipare greu de observat prin lectura unui număr restrâns de texte. Totuși, datele cantitative nu stabilesc singure statutul unui document, valoarea unei variante sau sensul istoric al unei forme. Un motor de căutare poate reuni aparițiile unui cuvânt, dar nu poate decide fără interpretare dacă acestea au aceeași valoare semantică; o ediție digitală poate pune la dispoziție mai multe variante, însă stabilirea raportului dintre ele rămâne o problemă filologică. Tehnologia extinde, prin urmare, posibilitățile cercetării fără să elimine necesitatea competenței filologice.

În acest context trebuie discutată și situația instituțională a filologiei. Reducerea interesului pentru disciplinele istorice ale limbii, diminuarea numărului de specialiști și dificultatea de a asigura continuitatea unor direcții de cercetare pot limita capacitatea de a studia sistematic anumite categorii de documente. Este necesar ca bibliotecile, arhivele, universitățile etc. nu doar să păstreze documentele, ci și să ofere condițiile necesare studierii lor. Susținerea filologiei presupune, prin urmare, menținerea unor direcții de cercetare și formarea specialiștilor capabili să citească scrieri vechi, să stabilească și să compare variante, să interpreteze termenii în context și să distingă între o ipoteză și o demonstrație. Studiul istoric al limbii, editarea critică a textelor, dialectologia, lexicografia istorică și cercetarea documentelor vechi rămân relevante pentru înțelegerea proceselor prin care limba și-a constituit formele, vocabularul, registrele și normele și a răspuns unor schimbări culturale succesive.

Miza filologiei și a lingvisticii diacronice nu este deci simpla conservare a trecutului, ci posibilitatea de a-l face inteligibil prin documente, prin compararea mărturiilor și prin analiza contextului în care acestea au fost produse și transmise. Documentul, critica textului, analiza lingvistică, comparația și contextualizarea culturală permit reconstruirea proceselor prin care limba română s-a format și s-a transformat. Diacronia oferă perspectiva necesară pentru înțelegerea prezentului limbii prin istoria formelor și structurilor sale, iar filologia asigură baza documentară pentru această reconstrucție.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 7–18

Adverbe derivate cu sufixe în graiurile bănățene

Adrian Chircu

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România
Karl-Franzens Universität/Institut für Romanistik, Graz, Austria[1]
adrian.chircu@ubbcluj.ro · https://orcid.org/0000-0001-6288-3337
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.02

Adverbs formed by adding suffixes in the Banat dialects (*graiuri bănățene*)

In our study, we aim to discuss certain particular kinds of lexical units, namely adverbs formed by adding suffixes, restricting our investigation to the Banat dialects (*graiuri bănățene*). It is well known that these dialects are characterized by both conservatism and a much more pronounced lexical dynamics than those observed in other dialect areas. Our interest in these adverbs is motivated by the fact that, despite their relatively large number, they have not been examined in depth, but have only been mentioned sporadically in the specialist literature. Thus, through our investigation, we contribute to a detailed understanding of adverbs formed by adding suffixes, highlighting both the lexical and the semantic features that characterize them. Firstly, we collected the specific linguistic data from dialectal texts and materials (primarily), after which we proceeded to their selection, description, and analysis. We observed that the lexical formations in question occur in significant numbers, illustrating the possibilities of the Romanian language system and, at the same time, providing evidence of the diversity of derivation modes that characterize the Banat subdialect with regard to adverbials.

Keywords: adverb; derivation; Romanian; Banat subdialect; lexis; morphology

Preliminarii

În ultimele două decenii, în sfera lingvisticii românești, asistăm la un reviriment al cercetărilor dialectale și al celor diacronice, tendință explicabilă prin capacitatea acestora de a facilita înțelegerea unor aspecte mai puțin transparente la un prim contact cu faptele de limbă răspândite în diferitele colțuri ale ținuturilor locuite de români ori cu cele adăpostite în scrierile din arhive sau din biblioteci, publice și private.

Opțiunea noastră pentru titlul propus pentru această contribuție științifică are o triplă justificare: în primul rând, am dorit să abordăm un subiect care să fie *de-al casei* (ceva de prin Banat); în al doilea rând, este vorba despre alinierea la tendința amintită și, prin urmare, îndreptarea atenției înspre aspecte de ordin

[1] Acest studiu a fost publicat în urma implicării în cadrul proiectului *The Second Way – Prepositional adverbials in primary dialects of Romance* (Project FWF P37209 – Austria), gestionat de Universitatea din Graz (Karl-Franzens-Universität/Institut für Romanistik).

© 2025 Adrian Chircu. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

dialectal, pe alocuri completate cu cele diacronice; în al treilea rând, subiectul avut în vedere este strâns legat de unele studii ale noastre (a se vedea *Bibliografia*), dedicate uneia dintre părțile de vorbire cele mai interesante, respectiv adverbului, mai precis devenirii clasei adverbelor românești (Chircu-Buftea, 2011), precum și a celor romanice (Chircu, 2008).

Referitor la cea dintâi abordare (descrierea adverbului românesc), trebuie să precizăm că studiul de față se adaugă altor două contribuții mai ample ale noastre: *Adverbul în graiurile dacoromâne sudice. Abordare lexico-semantică* (2013) și *Adverbul în graiurile bistrițene* (2022), scopul final (de lungă durată) fiind cel de a realiza o panoramă lexico-semantică a adverbului românesc la nivel dialectal.

Subdialectul bănățean. Repere geografice și istorice. Contribuții lingvistice

Înainte însă de a ne opri asupra adverbelor[2] sufixate prezente în graiurile din Banat, considerăm că este important să evidențiem câteva aspecte de ordin general atingătoare la subdialectul bănățean, arie caracterizată, pe de o parte, printr-un conservatorism pronunțat, iar, pe de altă parte, printr-o dinamică a împrumuturilor lexicale accentuată și printr-o disponibilitate derivativă vădită.

Varietate teritorială reprezentativă a românei, subdialectul bănățean face parte din grupa graiurilor de tip nordic, care încep să se diferențieze de cele sudice încă dinaintea primului veac al scrisului românesc, după cum lasă să se întrevadă unul dintre ce mai cunoscuți filologi ai noștri:

> „Examenul fenomenelor de limbă ne-a permis să distingem două mari subdiviziuni dialectale înaintea secolului al XVI-lea, cărora le putem spune dialecte: unul de tip nordic (înglobând o parte a Olteniei, Banatul, Transilvania și Moldova) și altul de tip sudic (redus la Muntenia propriu-zisă și o parte a Olteniei)" (Gheție, 2000, p. 30).

Subdialectul bănățean se învecinează la est cu graiurile oltenești vestice care reprezintă o zonă de tranziție înspre subdialectul muntean, la nord, cu subdialectul crișean, iar, în partea de nord-est, cu graiurile din Țara Hațegului, care, la rândul lor, fac trecerea înspre cele din Transilvania de sud, destul de eterogene, și cele din Oltenia de Nord. De asemenea, acesta este răspândit și dincolo de frontierele statului, în Serbia (Voivodina, Valea Timocului), dar și în Ungaria, în zonele limitrofe acestei țări.

Din punct de vedere geografic, Banatul este mărginit de următoarele ape și munți: în partea de nord, avem râul Mureș, la sud se găsește Dunărea, iar, la est, se află Munții Banatului și Poiana Ruscăi, precum și râul Cerna. Aceste limite naturale nu coincid cu cele lingvistice, întrucât există și unele zone cu interferență dialectală sau chiar de contact lingvistic (mai ales în vest, la granițele cu Serbia și Ungaria și dincolo de acestea).

În perspectivă istorică, se cunoaște că:

> „Din toate regiunile locuite astăzi de Români la nord de Dunăre, Banatul și Oltenia, cu prelungirea lor cea comună în Țara Hațegului, sunt singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamului românesc, – un cuib de unde se romaniza treptat țările spre apus, spre crivăț și spre răsărit, ba indirect și

[2] În studiul nostru, denumirea adverb este generică, înțelegând prin aceasta și locuțiunile adverbiale.

> cele de peste Dunăre, cuibul mereu descărcându-și prisosul, dar rămânând totdeauna plin. Și nici nu putea să fi fost un alt cuib, întrucât Banatul și Oltenia au fost cele dintâi porțiuni, pe care le cuceriseră în Dacia legionarii Romei și fără menținerea cărora ei nu puteau stăpâni restul Provinciei Traiene" (Petriceicu-Hasdeu, 1896, p. 2).

Staționarea romanilor în zonă a făcut ca Banatul să fie „unul dintre teritoriile imperiale cel mai intens romanizate (TDR, 1984, p. 240–241) și, prin urmare, să fie una dintre cele mai conservatoare zone din punct de vedere lingvistic prin raportare la limba latină" (Coteanu, 1961, p. 97; Frățilă, 1993, p. 81–82), cu numeroase și firești arhaisme de ordin lexical (Guia, 2014, p. 106).

De-a lungul vremii, subdialectul bănățean a constituit obiectul de studiu al unor folcloriști (Hodoș, 1892; Popovici, 1909), al unor pasionați de cultura și limba română (Picot, 1873) și al unor lingviști. Cei din urmă i-au remarcat caracteristicile, consemnându-le în studii de mică ori de mare întindere, inegale ca valoare (Weigand, 1896; Weigand, 1908; Candrea, 1923–1924; CGB, 1926–1934; Frățilă, 1993; Guia, 2014, p. 90–106; Micle, 2018), dar toate de luat în seamă pentru cercetările actuale.

De asemenea, informații privitoare la particularitățile graiurilor bănățene pot fi găsite și în tratate ori lucrări de tip sintetic, dintre care amintim: (Coteanu, 1961, p. 90–97; Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 128–188; Caragiu Marioțeanu *et alii*, 1977, p. 145–152; TDR, 1985, p. 240–320; Livescu, 2004, p. 15–28).

La acestea, se adaugă alte patru lucrări dialectale: *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat* (*NALR. Banat*), redenumit *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat* (ALRR. *Banat*), *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* (ALR. *MDT*) și *Graiuri românești din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar* (GRBS) și *Dicționarul subdialectului bănățean* (DSB), de o deosebită importanță pentru studiile diatopice de ieri și de azi.

Adverbul în graiurile bănățene

Revenind la subiectul pe care ni l-am propus să-l abordăm, respectiv la adverb, trebuie să precizăm că, cu puține excepții (TDR, 1984, p. 265–266), această parte de vorbire complexă și destul de eterogenă nu a beneficiat de o atenție specială, ceea ce face ca, până astăzi, să nu avem o imagine de ansamblu asupra unităților adverbiale bănățene.

În lucrarea colectivă menționată (TDR, 1984), se afirmă că:

> „Inventarul adverbelor și al locuțiunilor adverbiale este deosebit de variat în subdialectul bănățean. Unele dintre aceste adverbe (locuțiuni adverbiale) se deosebesc atât ca formă, cât și ca sens de limba literară sau de alte unități teritoriale ale românei, iar altele sunt consemnate în dicționare ca arhaice sau ieșite din uz" (TDR, 1984, p. 256).

Exemplele oferite de către autorii tratatului nu sunt foarte numeroase, fiind consemnate doar câteva adverbe considerate specifice Banatului și pe care le menționăm ca atare:

– adverbe (locuțiuni adverbiale) de mod – ***baș*** 'chiar, tocmai' ***câta***/***câtuica*** 'puțin', ***de-a doua*** 'de-a curmezișul', ***iut*** 'repede, iute', ***la lete*** 'încet', ***la una*** 'la un loc, împreună', ***mereu*** 'încet', ***mereor*** 'încetișor', ***de-a rostul*** 'în permanență, tot timpul', ***de-a fitea***/***de-a ficea*** 'în zadar';

– adverbe (locuțiuni adverbiale) de loc – ***înapoișilea*** ‘înapoi, pe la spate’, ***încoacea*** ‘încoace’, ***de jos*** ‘jos, dedesubt’, ***în roata*** ‘de jur împrejur’;
– adverbe (locuțiuni adverbiale) de timp – ***amiazăzi*** ‘la amiază’, ***amânat*** ‘târziu’, ***astară*** ‘deseară’, ***de loc*** ‘imediat’, ***îndesară*** ‘spre seară’, ***mâine-zi*** ‘mâine, a doua zi’, ***cu seara*** ‘în seara asta’, ***în timp*** ‘devreme, timpuriu’ (TDR, 1984, p. 267).

În afara acestora, mai sunt unele discuții privitoare la semantismul ori distribuția unor formațiuni adverbiale la nivel enunțial (aproximatorul ***do***, conversiunea adverbială a lui ***pro***/***preo***, redundanță ***din nou iar***, poziționarea cliticului ***mai***).

În privința celorlalți doi lingviști care au descris clasa adverbelor, Vasile Frățilă și Maria Micle, trebuie precizat că cel dintâi (Frățilă, 1993, p. 19–80) a relevat particularitățile acesteia pornind de la producții folclorice din această parte de țară, iar celălalt (Micle, 2018, p. 97–98) s-a limitat la a enumera câteva unități adverbiale (modale, temporale și locale), precizând totuși că „inventarul adverbelor ce nuanțează exprimarea în varianta literară bănățeană cuprinde elemente comune variantelor literare vechi, răspândite prin intermediul textelor religioase, dar și forme specifice graiului bănățean” (Micle, 2018, p. 97).

Dintre adverbele și locuțiunile adverbiale (de mod, de timp și de loc) reținute de către această cercetătoare, amintim:

> ***abuși*** ‘abușilea’, ***amintrilea***, ***bașca*** ‘separat’, ***care cum*** ‘de-a valma’, ***dinoarlea*** ‘adineauri’, ***fiecum*** ‘oricum, la întâmplare’, ***iară*** ‘din nou’, ***în curi în cap*** ‘de-a berbeleacul’, ***în deseară*** ‘seara’, ***în deșert*** ‘zadarnic’, ***încoacea*** ‘încoace’, ***îndărăpt*** ‘înapoi’, ***înlontru*** ‘înăuntru’, ***mai*** ‘încă’, ***mâne-zi*** ‘a doua zi’, ***pe de-alături*** ‘pe lângă’.

Adverbele derivate. Câteva repere

Dat fiind stadiul actual al cercetărilor asupra adverbului, se cuvenea o reconsiderare a acestei clase de cuvinte, noi propunându-ne să începem cu derivatele adverbiale, întrucât, până astăzi, în ciuda numărului lor considerabil și a tipologiei lor destul de complexe, acestea nu au beneficiat de un studiu detaliat. Majoritatea specialiștilor s-au limitat la menționarea sporadică a acestora (aproape inexistentă am susține), chiar dacă „româna este o limbă de tip derivativ, asemenea latinei, care îi stă la bază și a cărei structură o continuă, în linii mari, și din acest punct de vedere” (Hristea, 1984, p. 72).

Întrucât aspectele de ordin teoretic privitoare la derivare sunt mai degrabă implicite în studiul nostru, nu vom insista asupra acesteia, ci doar vom menționa punctele de vedere prezente în coloanele a două dintre cele mai recente și mai ample dicționare de terminologie lingvistică apărute la noi, *Dicționar de științe ale limbii* (DSL), respectiv *Dicționar de termeni gramaticali și concepte lingvistice conexe* (DTG, 2023), perspectivele fiind convergente:

> „procedeu de formare a unor unități lexicale noi pornind de la un cuvânt de bază (morfem independent sau semiindependent), care constă fie în antepunerea unor afixe, fie în postpunerea lor. Prin derivare rezultă unități lexicale simple (opuse celor compuse), pentru că un singur element constituit prin acest procedeu este susceptibil de a fi întrebuințat în mod autonom în enunț. […] În limba română, derivarea este extrem de bine reprezentată la nivelul sufixelor și mai puțin la acela al prefixelor” (DSL, p. 162);

„procedeu de formare a unor unități lexicale noi pornind de la un cuvânt de bază existent în limbă, care constă în atașarea, în postpunere, a sufixelor lexicale, unul (*munci-tor*, *copil-aș*) sau mai multe (*munci-tor-ime*) și, în antepunere, a prefixelor, unul sau două (*des-face*, *re-des-face*); uneori, se pot atașa simultan un sufix și un prefix (*în-roș-i*)" (DTG, p. 205).

Adverbele sufixate în graiurile din Banat

În vederea tratării subiectului, într-o primă fază, cu mici excepții, am apelat la surse lexicografice (glosare ori dicționare), spre a excerpta adverbele care interesau discuțiile de față, mai exact cele derivate (progresiv) cu sufixele ***-iu***, ***-iș***, ***-ește***, ***-lui*** + *diminutive*[3].

Ulterior, pe baza lucrărilor menționate, am realizat un inventar al adverbelor derivate cu sufixe, prin intermediul căruia să clasificăm și să interpretăm faptele de limbă avute în vedere.

Am considerat că este important să adăugăm și unele adverbe repertoriate de lingvistul timișorean (Frățilă, 1993), spre a completa repertoriul de unități lexicale sufixate, chiar dacă sursele folosite de acesta au fost, în principal, texte folclorice.

În cazul în care adverbele și locuțiunile adverbiale erau înregistrate și în alte lucrări dialectale, ne-am limitat la a face doar trimitere la lista întocmită de acesta (eventual oferind și un exemplu din studiul amintit).

Astfel, inventarul adverbial întocmit ne-a ajutat să relevăm următoarele caracteristici ale adverbelor sufixate atestate în graiurile din Banat, care s-au constituit, în principal, în baza unor vechi procedee interne de formare a unor unități lexicale (Ciompec, 1985, p. 70–74).

În primul rând, în perspectivă adverbială, specific Banatului este un tip vechi de adverbe (formate analogic cu sufixul *-iu*), care urmează un model vechi deja prezent în secolul al XVII-lea (*lupiu*, *nebuniu*, *orbiu*; Silași, 1875; Chivu, 2008, p. 56–57; Chircu 2021, 2023) și care era presupus pierdut, dar care, aparent, este destul de răspândit în această zonă dialectală.

Aceste adverbe speciale exprimă nuanțe modale, în special legate de poziția corpului sau de un mod particular de a acționa în situații bine determinate, ori presupun raportarea la comportamentul unor animale întâlnite în mediul înconjurător. Uneori, semantismul acestora este strâns legat de cel al verbelor centru, asocierea acestora cu verbul ducând la constituirea unor cvasilocuțiuni.

Adverbele reperate (mai rar locuțiuni) și integrate în corpusul nostru sunt[4]: ***ațiu/ațâu*** 'ațește, mod de a coase în puncte' (*a coase* ***ațâu*** – VT, *s.v.*; DSB, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***aș**piu* 'cu coada ochiului' (NALR. *Banat* I/33/24; DSB, *s.v.*), ***bătăturiu*** 'cusut, țesut ca stofa, cu cusătură plină' (DSB, *s.v.*: *Cepsele erau cusute de muieri în toiage și* ***bătăturiu****, după cum își aveau izvodul.*), ***beliu*** '(despre lemne) în bucăți, ca și cum ai beli lemnul de coajă, a tăia lemnul bucăți dinspre exterior spre interior' (*Sparge lemne* ***beliu***., Marga, CS), ***berbeciu*** 'precum/ca berbecii, cap în cap' (FA, p. 139), ***bicengiu*** '(a umbla) haihui, teleleu' (DSB, *s.v.*), ***bigariu*** 'repede' (DRB, p. 20; DVB, *s.v.*)/***bihariu*** 'repede, grozav' (DSB, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***bombiu*** 'în relief, bombat, ieșit în relief' (DSB, *s.v.*), ***buzduriu*** 'ca prostul, aiurea' – *Omul acela nu te*

[3] Pentru discuții de ordin etimologic, a se vedea mai cu seamă studiile noastre din *Bibliografie*.

[4] Cu unele excepții, inventarul acestui tip special de adverbe l-am preluat dintr-un studiu al nostru (Chircu, 2023, p. 38–55).

face să umbli ***buzduriu***. (CGB I, *s.v.*: *buzdură* ‘om netrebnic, om de nimic, femeie stricată’; DSB, *s.v.*), ***chioriu*** (NALR. *Banat* I/32/28)/***chiorâu***/***chiortiu*** (DSB, *s.v.*)/***chiortâu*** (NALR. *Banat* I/32/8) ‘chiorâș’, ***cliniu*** ‘în formă triunghiulară, în clin’ (CGB II 1934, p. 73; DVB, *s.v.*), ***cocoșâu*** ‘în felul cocoșilor, cocoșește’ (DGP, p. 67: *Cântă* ***cocoșâu*** – despre unele găini), ***cruciu*** ‘cruciș, fără noimă’ (*Ce te uiți* ***cruciu*** ?, *Spuń totul* ***cruciu***., Voislova CS; Petrescu, 1959, p. 68; DVB, *s.v.*), ***dărăpiu*** ‘pe bucăți, pe anumite părți (ale corpului)’ (*Se spală* ***dărăpiu***., Marga, CS), ***forfeciu*** ‘ca (și)/cu foarfeca’ (FA, p. 139), ***haliu*** ‘ca nehalitul, ca leșinatul, ca fomistul’ (*Mâncă* ***haliu***., Voislova, CS), ***impunsuriu*** (despre cusătură) ‘în formă de X’ (VT, *s.v. a coase*), ***în cimpiu*** ‘pe vine, ghemuit’ (NALR. *Banat* I/135/20)/(șade) ***cimpiliu*** ‘pe vine, ghemuit’ (NALR. *Banat* I/135/22), ***lăturiu*** ‘chiorâș’ (NALR. *Banat* I/32/77), ***leneviu*** ‘fără chef, ca un leneș’ (*Lucră* ***leneviu***., Voislova, CS), ***leșinățâu*** ‘ca un nehalit, ca fomistul’ (*Mâncă* ***leșinățâu***. Voislova, CS), ***lupiu*** ‘ca lupii, lupește, ca nehalitul; pe nepregătite, pe ascuns’ (*Mânci* ***lupiu***., Voislova, CS; DVB, *s.v.*), ***năмuchiu*** (despre cusătură) ‘pe muchie’ (GDC, p. 53), ***orbiu*** ‘orbește’ (GBU, *s.v.*; DVB, *s.v.*; GR, p. 72, MDE, p. 68; GBU, p. 57; *Îș dă* ***orbiu***, *nu să uită*., GG, p. 117; *Merge pe drum* ***orbiu***., LGS, p. 48), ***ponciu*** ‘(în) cruciș, urât’ (*Muierile să uită* ***ponciu***; NALR. *Banat* I/32/27, 35, 38, 57, 69, 77)/***ponchiu*** ‘(a se uita) în cruciș, oblic, pieziș’ (DVB, *s.v.*; GR, p. 79; ALDB, p. 260: „Șî gându să-ncovoaie iar ***ponchiu***.”), ***puliu*** (Umblă ***puliu***. ‘fără rost’, Sarmizegetusa, HD), ***săniu***/***sainiu*** ‘alunecând (ca *sania*), sinuos’ (*Alunecă amnaru* ***săniu*** *peste cremene.*, CGB II 1934, p. 170), ***șărpiu***/***șerpiu*** ‘cu coada ochiului, ca șerpii’ (NALR. *Banat* I/33/24; DSB, *s.v.*), ***ś*(*i*)*epțâu*** ‘mod de executare a broderiei pe costum popular (nedefinit ca atare) (GM, p. 124)’, ***stârciu*** ‘(a sta) ghemuit, pe vine, pup’ (NALR. *Banat* I/135/22), ***toegiu*** ‘(cusătură) în formă de toiag’ (Petrescu, 1959, p. 68), ***totârliu*** ‘roată’ (DV, *s.v.*), ***trăsuriu*** (CGB II 1934, p. 197: *a coase* ***trăsuriu***), ***zăluichiu*** ‘în formă de cruce, cruciș (despre cusături)’ (DRB, p. 20; GR, p. 40; CVB, *s.v.*).

Legate de acestea, atât semantic, cât și funcțional, sunt și mai cunoscutele derivate în *-iș*/*-âș*, care, în Banat, cunosc o largă răspândire față de alte subdialecte nord-dunărene: ***bătăriș*** ‘măcar’ (DVB, *s.v.*), ***boldiș*** ‘chiorâș’ (DSB, *s.v.*), ***briciș*** ‘care sunt strânși, lipiți de corp’ (DGP, *s.v.*), ***chiorâș*** ‘cu coada ochiului, chior’ (NCB, *s.v.*), ***cordiș*** ‘privire încruntată, pieziș, dintr-o parte’ (NCB, *s.v.*; DRB, *s.v.*; DGP, *s.v.*; DVB, *s.v.*; NCB, *s.v.*; GBU, *s.v.*), ***costâș*** ‘în diagonală’ (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***cruciș*** (*Cu sabia trasă*/***Cruciș*** *peste masă* – PPR/FB, 1996, p. 39)/***în cruciș*** (DV, *s.v.*), (***d-a***) ***curiș****capcili* ‘peste cap’ – Tu nu poți să-ț dai ***d-a curiș****capcili* (GG, *s.v.*)/***curâncapu***, ***curiș****capu* (GR, *s.v.*; DVB, *s.v.*)/*de-a-n* ***curiș****capite* (DVB, *s.v.*; GBU, *s.v.*)/*în* ***curiș****capite* ‘de-a rostogoala’ (DVB, *s.v.*)/*de-a-n* ***cariș****capite* (GBU, *s.v.*), ***curmedzâș*** ‘curmeziș, transversal, oblic’ (DVB, *s.v.*)/(***în***) ***curmedzâș*** (DV, *s.v.*), ***dosâș*** ‘pe dos, invers, pe la spate’ (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***furiș*** ‘pe ascuns, tiptil’ (DVB, *s.v.*)/***pe furișa*** ‘în ascuns, tiptil, pe furișate’ (DGP, *s.v.*; DVB, *s.v.*)/*Mucică* ***cu furișa*** ‘mușcă pe la spate, mușcă pe furiș’ (DGP, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***grăpiși***/***grăpiș*** ‘ca cu grapa (îl trage de picior pe jos, îl târăște; târâș’ (NCB, *s.v.*; DRB, *s.v.*; CGB I, s.v.; LGS, *s.v.*; DBI, *s.v.*; DV, *s.v.*; NCB, *s.v.*; GBU, *s.v.*), ***hărțiș*** ‘pieziș, de-a curmezișul’ (*Cruciș și* ***hărțiș*** – PPR/FB, 1996, p. 133), ***napoiș*** ‘înapoi’ – a coase ***napoiș***, a broda ***napoiș*** (CGB II, *s.v.*; GR, *s.v.*)/***năpoișilea*** ‘îndărăt, înapoi’ (DRB, *s.v.*; DGP, *s.v.*)/***năpoișâlea*** ‘mergând cu spatele înainte’ – *Nu umbla* ***napoișâlea***, *că poți să cazi*. (GG, *s.v.*; LGS, *s.v.*; DVB, *s.v.*; GBU, *s.v.*)/***înapoișa*** ‘înapoia’ (DVB, *s.v.*), ***orbiș*** ‘orbește’ (*lucră* ***orbiș***, *fără să se gândească dinainte ce și cum trăbă să facă* – VT, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***pituliș*** ‘pițiș, aplecat’ (DVB, *s.v.*; DRB, *s.v.*; GR, *s.v.*; *La fântână se ducea*/*Cam furiș și* ***pituliș***. – PPR/FB, 1996, p. 258), ***plestiș*** ‘(a sta) pitit, ascuns’ – a se pune ***plestiș*** (CGB I, *s.v.*),

ponciș*/*ponchiș ‘oblic, pieziș, chiorâș’ (DV, *s.v.*; DVB, *s.v.*; GR, *s.v.*; var. ***poancheș*** – VT, *s.v.*), ***sporiș*** ‘sporind, înmulțind’ (DVB, *s.v.*), ***stârciș*** ‘ghemuit, pe vine’ – *a sta* ***stârciș*** (DGP, *s.v.*), ***târâș*** ‘târând’ (*Prin tufiș, prin cărpăniș/Cam* ***târâș****, cam pituliș* – PPR/FB, 1996, p. 238), ***de țânișiși*** ‘permanent’ (NCB, *s.v.*)/***țânișiș***, ***de-a țânișul*** ‘întreținere’ – *Nu ce-am luat* ***d-a țânișu*** *pân-acum*. (GG, *s.v.*), ***țâpiș*/*țăpiș*/*țipiș*** ‘drept în sus, îngust’ (*Așază perna* ***țâpiș***. – CGB I, *s.v.* ; CGB II, *s.v.*; DVB, *s.v.*)[5].

Adverbele acestea le concurează pe cele în *-iu* sau sunt în variație liberă la nivel dialectal, formând perechi sinonimice: ***cruciu* – *cruciș***, ***chioriu* – *chiorâș***, ***lupiu* – *lupiș***, ***orbiu* – *orbiș***, ***ponchiu* – *ponciș***, ***stârciu* – *stârciș***.

De menționat sunt și cele câteva derivate în ***-ește*** inventariate în lucrările dialectale care au constituit corpusul nostru: ***americănește*** ‘ce ține de America’ (DVB, *s.v.*), ***armășește*** ‘cu putere, cu forță’ – ***armășăște*** *le răspundea* (DSB, *s.v.*), ***ațește*** ‘mod de a coase’ (*Motivele astfel lucrare se spune că sunt făcute* ***ațește***. – DSB, *s.v.*), ***băbește*** ‘ca babele, pe îndelete’ (DVB, *s.v.*), ***băcuiește*** ‘în graiul băcuilor’ (DSB, *s.v.*), ***bărbătește*** ‘repede, repejor, în ritm rapid’, ***becherește*** ‘șmecherește’ – *cu o pălărie ce-i stătea* ***becherește*** (DSB, *s.v.*), ***boierește*** ‘ca pe boieri’ (*Și gazda ne cinstește/Cum îi bine,* ***boierește***. – PPR/FB, 1996, p. 149; DVB, *s.v.*), ***bugărește*** ‘ca bulgarii, în limba bulgară’ (DSB, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***cânește*** ‘cu dușmănie, cu răutate’ (DVB, *s.v.*), ***ciobănește*** ‘precum ciobanii’ (*Nu mi-i poartă* ***ciobănește***. – PPR/FB, 1996, p. 264), ***drăcește*** ‘precum dracii, ca dracii’ (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***dușmănește*** ‘precum dușmanii, ca dușmanii’ (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***făinărește*** ‘regulat’ (DVB, *s.v.*), ***gângonește*** ‘(când se cântă la fluier) ca din gât’ (*când să zice din fluier și se cântă din gât, se zice că cântă* ***gângonește*** – DV, s.v.), ***iepurește*** ‘ca iepurii’ (DVB, *s.v.*), ***jălnicește*** ‘jalnic’ (DVB, *s.v.*), ***lupește*** ‘ca lupul, în felul lupului’ (DGP, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***măgărește*** ‘precum măgarii’ (*Nu mi-i poartă* ***măgărește***. – PPR/FB, 1996, p. 264), ***morțășteș*** ‘ca la mort, ca după mort’ (DGP, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***muierește*** ‘ca o muiere, femeiește’ (DGP, *s.v.*), ***mutește*** ‘pe tăcute, fără vorbă, ca muții’ (DGP, *s.v.*), ***nărodzășteș*** ‘nebunește, ca nebunii’ (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***neomenește*** ‘în chip neomenesc, cu cruzime’ (DGP, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***orbește*** ‘ca orb, orbiș, pe dibuite, tatonând, în mod mecanic’ (DVB, *s.v.*), ***păcurărește*** ‘ca păcurarii, în felul ciobanilor’ (DV, *s.v.*), ***păurește/păorește*** ‘țărănește’ (GRBS, *s.v.*; DVB, *s.v.*; GBU, *s.v.*; *loc așămina îi spune* ***păurește*** – ALRR.*Banat* III/542/85), ***popește*** ‘ca popii, în felul popilor’ (DVB, *s.v.*), ***pemește*** ‘în felul sau în limba cehilor’ (DGP, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***pescărește*** ‘în felul pescarilor, ca pescarii’ (DVB, *s.v.*), ***slovicește*** ‘în limba slovacă’ (GRBS, *s.v.*).

Alteori, pot fi identificate în graiurile bănățene serii sinonimice adverbiale, după cum reiese și din hărțile NALR. *Banat*: ***orbiu* – *orbește* – *orbiș***, ***chioriu/chiorâu* – *chiorește*** (NALR. *Banat* I/32/61, I/33/36) – ***chioriș/chiorâș***, ***lupiu* – *lupește* – *lupiș***, ***ponciu* – *poncește*** (NALR. *Banat* I/32/61) – ***ponciș***, ***șerpiu* – *șerpește* – *șerpiș***.

Tot Banatului îi sunt specifice și unele adverbe și locuțiuni adverbiale fals articulate (flexionate), identificate de către noi (Chircu, 2024, p. 83–106) în unele texte folclorice provenind din zonă, al căror element constitutiv final tinde să se lexicalizeze, nemaiavând implicații morfologice – ***godelui***, ***de-a lungului***, ***de-a latului***, în loc de ***godele***, ***de-a lungul*** și ***de-a latul***: ***Godelui*** *i-ar fi mai bine*. (VGM, 1910, p. 96; DLR, *s.v.*), *C-am gonit pe cerbul sur/De la munți în jos la lunci/Tot prin apă și prin gheață/Prin apă* ***de-a lungului****/Prin gheață* ***de-a latului***. (PPR/FB, 1996,

[5] Pentru mai multe detalii asupra acestor adverbe, a se vedea studiile noastre (Chircu, 2006b, p. 57–66; Chircu, 2007, p. 89–97; Chircu, 2017, p. 261–270) și cel al lui Carmen Mîrzea Vasile (2012, p. 85–100).

p. 58), *N-ai gonit pe cerbu-i sur/De la munți, în jos la lunci/Tot prin apă și prin gheață,/Prin apă* ***de-a lungului****, Prin gheață* ***de-a latului*** (PPR/FB, 1996, p. 58–59).

Unele adverbe cu forme asemănătoare sunt, de altfel, repertoriate și în alte lucrări lexicografice, baza derivativă fiind constituită, în general, de adverbe în *-iu* (a se vedea *supra*). De pildă, avem: ***azvârliului*** 'de-a azvârlitul, azvârlind' (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***baniului*** 'pe bani' (DVB, *s.v.*), ***berbeciului*** 'berbecește, ca berbecii' (DVB, *s.v.*; *merge* ***berbeciului*** *cu capul prin perete* – DV, *s.v.*), ***câniului*** 'câinește, precum câinii' (*că notatu* ***câniului*** *i-a fost grieu* – DV, *s.v.*), ***cegogiului*** < ***cegogiu*** + *-lui* < *cegoge*+ *-iu* 'ceva, cât de puțin' (DVB, *s.v.*), ***dosâului*** 'pe dos, invers' (DV, *s.v.*), ***dușmaniului*** 'dușmănește' (DVB, *s.v.*), ***fusuliului*** 'ca fusul' (DVB, *s.v.*), ***futașâului/futașâula*** 'aiurea, de-a-n pixul' (*zâdario-la lucră* ***đ-a futașâului*** – DV, *s.v.*), ***grabiului*** 'în grabă' (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***iepuriului*** 'iepurește, ca iepurii' (*s-a-nvățat să-noate numa* ***iepuriului*** – DV, *s.v.*), ***nâtarâului*** 'pe dos, de-a-ndoaselea, cum nu trebuie' (DVB, *s.v.*; DV, *s.v.*), ***orbiului*** 'orbiș, orbește' (DV, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***totârliului*** 'rotund' (DVB, *s.v.*), ***totârliului*** 'rotindu-se, roată' (DV, *s.v.*), ***totului*** (în expresia: *cât* ***totului*** *de mare* 'foarte mare, enorm, imens' (DVB, *s.v.*), ***znobiului*** 'ca snobii, cu răutate, în mod răutăcios' (DVB, *s.v.*).

În ceea ce privește semnificația acestora, acestea exprimă, precum adverbele în ***-iu***, ***-iș*** ***-ește*** și ***-ului***, moduri particulare de a acționa (uneori, asemenea animalelor) ori de a percepe o anumită acțiune exprimată de verbul regent, în varii contexte.

Asemenea forme particulare sugerează și o direcție comună evolutivă cu aromâna în această privință (arom. ***de-a-lunguluĭ*** 'de-a lungul', arom. ***a-mortuluĭ*** 'morțiș, în mod stăruitor', arom. ***a prî'ndzuluĭ*** 'la ora prânzului', arom. ***ară'ŭluĭ*** 'rău'), unde aceste adverbe cunosc o răspândire mult mai largă.

În acest sens, Nicolae Saramandu afirmă că „analiza, chiar sumară, a concordanțelor dintre aromână și graiurile din Banat confirmă datele istorice, în sensul că Banatul a făcut parte din teritoriul în care s-a menținut vreme îndelungată contactul între romanitatea nord- și sud dunăreană și s-a produs circulația nord-sud" (Saramandu, 2004, p. 209) (a se vedea și Frățilă, 1993, p. 81–99).

O vădită predispoziție pentru derivarea adverbelor/locuțiunilor adverbiale cu afixe diminutivale la nivel dialectal (Chircu, 2006a, p. 424–425) poate fi remarcată și în zona Banatului. Aceasta trebuie pusă în legătură cu tendința mai generală din limbă de diminutivare a cuvintelor, moștenită din latină și reprezentativă pentru constituirea de noi unități lexicale românești (Pușcariu, 1900a, 1900b): ***abiuța***, ***abeluța*** 'puțin de tot' (DSB, *s.v.*)/***abeluța***, ***beluță*** (DSB, *s.v.*), ***amânăcior***, ***amânășior*** 'târzior' (DRB, *s.v.*; DVB, *s.v.*; DSB, *s.v.*; Frățilă, 1993, p. 74; *Și mi-ș vine* ***amânâșor*** – FRB, 1987, p. 18), ***așezețel*** 'cuminte' (*Lor li-ar fi plăcut s-o vadă îmblând* ***aședzățăl***. – DSB, *s.v.*), ***binișor*** 'destul de bine' (DVB, *s.v.*), ***câtuica*** 'foarte puțin' (DRB, *s.v.*; DVB, *s.v.*)/***câtuichița*** 'puțintel, câtva' (DVB, *s.v.*)/***câtuluș*** 'câtuși de puțin, puțin de tot' (GM, *s.v.*; DVB, *s.v.*), ***cucinel*** 'încet, domol, lent' (DVB, *s.v.*; NCB, *s.v.*), ***încietuniel*** 'încetinel' (DVB, *s.v.*), ***însărișor*** 'pe înserate' (DVB, *s.v.*), ***mereuș***, ***mereuț***, ***mereuțăl*** 'încet, liniștit' (DVB, *s.v.*; DRB, *s.v.*)/***mereuț*** 'încet, liniștit, încetișor, fără grabă' (DGP, *s.v.*; GG, *s.v.*; LGS, *s.v.*; GM, *s.v.*; GBU, *s.v.*; GRBS, *s.v.*; VT, *s.v.*; Frățilă, 1993, p. 78; ***Mereuț*** *pângă obor* – FRB, 1987, p. 18)/***mereuț***, ***mereuș***, ***meriuțăl*** (GR, *s.v.*; DVB, *s.v.*; *pică striești̯ana* ***mieruțâăl*** – ALRR. *Banat* III/522/78)/***miereor/miriuor*** (DVB, *s.v.*; *a miers* ***miriuor***, *paș după paș* – DV, *s.v.*), ***molcuț*** 'încet' (DVB, *s.v.*), ***o țâricuță*** 'puțin' (DRB, *s.v.*; LGS, *s.v.*; DVB, *s.v.*)/***țâruica***, ***țârucă***, ***țârcucă***, ***țârică*** 'foarte puțin' (DVB, *s.v.*; DGP, *s.v.*; GRBS, *s.v.*)/***o țuruică***, ***o țuruichiță*** (GM, *s.v.*; DVB, *s.v.*)/***oțârișoară*** (Frățilă, 1993, p. 79),

la prânzișor (*Când se-ncalță la un picior/Soarele la* ***prânzișor*** – FRB, 1987, p. 110; *Secerai până la* ***prânjior*** – PPR/FB, 1996, p. 405), ***puțântel*** (*Căci de-acela-i* ***puțântel*** – FRB, 1987, p. 17; DVB, *s.v.*), ***ușurel*** 'foarte ușor, cam ușor' (DVB, *s.v.*)/***cu ușurica*** 'fără greutate, fără efort' (DVB, *s.v.*).

Analiza atentă a adverbelor și a locuțiunilor adverbiale prezentate *supra* relevă faptul că bazele derivative sunt în bună măsură substantivale, verbale și adjectivale, însă nu este exclusă și implicarea altor părți de vorbire (mai ales adverbe în cazul formațiunilor diminutivate).

Se poate observa că majoritatea au o întrebuințare frecventă în vorbire, ceea ce și explică puterea lor derivativă. Originea acestora este în bună măsură latinească, însă sunt destul de multe adverbe care s-au format de la cuvinte de proveniență superstratică și adstratică.

În privința semnificației, majoritatea adverbelor și/sau a locuțiunilor adverbiale exprimă circumstanțele desfășurării acțiunii exprimate de verbul centru (în general mod, mai rar loc, timp ori cantitate). Cel mai bine reprezentate sunt cele de mod, cu semnificații și nuanțe dintre cele mai diferite la nivel enunțial și, implicit, comunicativ (felul de derulare a acțiunii exprimate de verb, modul special de a acționa în lume, poziții particulare ale corpului, cantități nonnumerice etc.).

Concluzii investigative

Suntem convinși că inventarul de adverbe/locuțiuni adverbiale derivate supus analizei în studiul nostru poate fi îmbogățit cu noi unități, însă acestea nu schimbă semnificativ perspectiva de ansamblu asupra faptelor de limbă avute în vedere și, de asemenea, nu afectează constatările analizei întreprinse.

Recuperarea adverbelor/locuțiunilor adverbiale (mai rar) derivate răspândite în felurite lucrări dialectale ori culegeri folclorice, precum și clasificarea și discuțiile pe marginea lor ne ajută să înțelegem mult mai bine câteva dintre specificitățile unei clase de cuvinte eterogene, cu un semantism destul de complex, strâns legat de semnificațiile verbului centru.

Studiul nostru a prilejuit evidențierea celor mai importante (sub)tipuri și caracteristici ale adverbelor/locuțiunilor adverbiale derivate, reperabile în subdialectul bănățean. Acesta se remarcă nu numai printr-o evidentă dinamică internă, ci și printr-o bogăție rar întâlnită, concretizată uneori în constituirea unor perechi sau serii sinonimice adverbiale particulare, mai puțin observabile în alte graiuri dacoromâne.

Bibliografie

a) tratate, atlase, studii și lucrări complementare:

ALR. *MDT* = Neiescu, P., E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu, & L. Nasta. (2021–2025). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, vol. I–II și IV–V. București: Editura Academiei Române.

Candrea, I.A. (1923–1924). Constatări în domeniul dialectologiei. *Grai și suflet, 1*(2), 1924, 169–200.

Caragiu-Marioțeanu, M. (1975). *Compendiu de dialectologie română* (*nord- și sud-dunăreană*). București: Editura Științifică și Enciclopedică.

Caragiu-Marioțeanu, M. et *alii*. (1977). *Dialectologie română*. București: Editura Didactică și Pedagogică.

Chircu, A. (2006a). Adverbul românesc și sufixele diminutivale. In M.-R. Clim, O. Ichim, L. Manea & F.-T. Olariu (ed.), *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene. Actele Simpozionului Internațional „Identitatea culturală românească în contextul integrării europene", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române Filiala Iași* (*Iași, 22–23 septembrie 2006*). Iași: Editura Alfa, 89–96.

Chircu, A. (2006b). Adverbele românești în *-iș* (*-âș*). In G. Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – aspecte sincronice și diacronice. Actele celui de-al 5-lea Colocviu al Catedrei de limba română (București, 8–9 decembrie 2005)*. București: Editura Universității din București, 57–66.

Chircu, A. (2007). O concordanță adverbială romanică: rom. *-iș* = it. *-oni,* sp. *-ones,* fr. *-ons,* cat. *-ons,* prov. *-ouns,* port. *-ões*. In L. Hoarță-Cărăușu (ed.), *Rezultate și perspective actuale ale lingvisticii românești și străine*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 89–97.

Chircu, A. (2008). *L'adverbe dans les langues romanes. Études étymologique, lexicale et morphologique* (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal). Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Chircu, A. (2017). Addenda la adverbele în *-iș*/*-âș*. In H. Bogdan Oprea, A.-V. Grigore & R. Zafiu (ed.), *Lingvistică românească, lingvistică romanică. Actele celui de-al XVI-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică, Universitatea din București* (*București, 25–26 noiembrie 2016*). București: Editura Universității din București, 261–270.

Chircu, A. (2021), Concordances lexico-sémantiques entre le roumain et les autres langues romanes. Le cas des adverbes en *-iu*". In L. Schøsler & J. Härmä (éds.), *Actes du XXIXe Congrès international de linguistique et de philologie romane (Copenhague, 1–6 juillet 2019)*. Avec la collaboration de Jan Lindschouw, vol. 1. Strasbourg: Éditions de linguistique et de philologie, 538–549.

Chircu, A. (2022). *Adverbul în graiurile bistrițene*. In R. Colciar & A. E. Mihali (ed.), *In honorem magistri Dumitru Loșonți* – 80. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 140–161.

Chircu, A. (2023). Adverbe pierdute, adverbe regăsite. Derivatele cu sufixul *-iu*. *Dacoromania*, serie nouă, *28*(1), 38–55.

Chircu, A. (2024). Curiozități morfologice românești. Adverbele și locuțiunile adverbiale (fals) articulate flexionate. In B. Alecu, C. Corbeanu, M. Tăbăcitu & M. Vasileanu (coord.), *Abordări ale limbii: structuri, uzuri, interferențe*. *Actele celui de-al 23-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică* (*București, 8–9 decembrie 2023*). București: Editura Universității din București, 83–106.

Chircu-Buftea, A. (2011). *Dinamica adverbului românesc. Ieri și azi*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Chivu, Gh. (2008). Studiu filologic. In *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu. București: Editura Academiei Române, 7–67.

Ciompec, G. (1985). *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

Coteanu, I. (1961). *Elemente de dialectologie a limbii române*. București: Editura Științifică.

DLR = Sala, M., Gh. Mihăilă & M. Busuioc (coord.). (2010/1934). *Dicționarul limbii române* (DA & DLR), ediție anastatică, vol. VI. *F–I/Î*, București: Editura Academiei Române.

DSL = Bidu Vrănceanu, A. *et alii*. (2005/2001/1997). *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, tiraj nou. București: Editura Nemira.

DTG = Pană Dindelegan, G. *et alii*. (2023). *Dicționar de termeni gramaticali și concepte lingvistice conexe*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.

Frățilă, V. (1993). Folclor și dialectologie. Morfologia subdialectului bănățean în colecții de folclor. In Idem, *Contribuții lingvistice*. Timișoara: Editura Facla, 19–80.

Gheție, I. (2000). *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea* (*până la 1521*). București: Editura Academiei Române.

Guia, S. (2014). *Elemente de dialectologie română*. Iași: Editura Vasiliana ’98.

Hodoș, E. (ed.). (1892). *Povești poporale din Bănat*, vol. 1. Caransebeș: Tiparul Tipografiei Diecezane.

Hristea, Th. (coord.). (1984). *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou îmbogățită. București: Editura Albatros.

Livescu, M. (2004). *Varietățile diatopice ale limbii române*. Craiova: Editura Universitaria.

Micle, Maria. (2018). *Dialectul literar bănățean. Privire specială asupra epocii moderne*. București/Timișoara: Editura Academiei Române & Editura David Press.

Mîrzea Vasile, C. (2012). Adverbele în *-iș* și *-âș*. Inventarul și câteva observații. *Analele Universității din București.* Seria *Limba și literatura română*, *61*(2), 85–100.

NALR. *Banat* & ALRR. *Banat* = Neiescu, P. (Ed.), E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu, C. M. Berindei, D. Grecu, & V.A. Vlasin. (1980–2023). *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*/*Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. 1–6/1. București: Editura Academiei Române.

Petriceicu-Hasdeu, B. (1896). Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial. *Analele Academiei Române.* Series *Memoriile Secțiunii Literare*, *2* (18), 1–69.

Picot, É. (1873). Documents pour servir à l’étude des dialectes roumains. *Revue de linguistique et de philologie comparée 5*(3), 225–263.

Popovici, I. (1909). *Poezii populare române*, culese de..., vol. I. *Balade populare din Bănat*. Oravița: Ministerul Cultelor și al Instrucțiunei din București.

Pușcariu, S. (1900a). Diminuția în limba românească. *Noua revistă română*, *1*(8), 372–377.

Pușcariu, S. (1900b). În chestia diminutivelor. *Noua revistă română*, *2*(19), 254–259.

Saramandu, N. (2004). Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat. In Idem, *Romanitatea orientală*. București: Editura Academiei Române, 203–212.

Silași, Gr. (1875). Psaltirea calviniano-romana versificată (Unu document literariu-istoricu dein secl. XVII). *Transilvania*, *8*(12–14), 141–145; 151–153; 160–163.

TDR = Rusu, V. (coord.). (1984). *Tratat de dialectologie românească*. Craiova: Editura Scrisul Românesc.

Weigand, G. (1896). *Der Banater Dialect*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth (Arthur Meiner).

Weigand, G. (1908). Despre dialectele românești. *Convorbiri literare 42*(4), 441–448.

b) surse:

ALDB = Boldureanu, I.V. *et alii*. (2011). *Antologia literaturii dialectale bănățene* (*poezie, proză teatru*), 1891–2011. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2011.

CGB = Costin, L. (1926–1934). *Graiul bănățean*, vol. 1: *Studii și cercetări. Considerațiuni generale asupra dialectului bănățean. Glosarul*, vol. 2: *Cuvinte introductive. Glosarul*. Timișoara/Turnu-Severin: Institutul de Arte Grafice Cartea Românească & Tipografia Luiza I. Niculescu & Ion N. Bojneagu.

DBI = Jebeleanu, I. (s.a.). *Dicționar de cuvinte în grai bănățean din zona Igriș*. [s.l.]: [s.e.]. Disponibil online: https://pdfcoffee.com/qdownload/dictionar-de-cuvinte-in-grai-banatean-pdf-free.html (consultat între 5 septembrie 2025 și 15 ianuarie 2026).

DGP = Mirulescu, Gh., & P. Mirulescu. (2017). *Dicționar al graiului bănățean* (*Plugova – sud-estul Banatului*). Mehadia: Editura Cetatea Cărții.

DRB = Pătruț, Șt. (2002). *Dicționar regional de cuvinte în grai* (*zona Banat*). Lugoj: Editura Dacia Europa Nova.

DSB = Șerban, V., & S. Drincu (coord.). (1985–1988). *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. I–IV. Timișoara: Tipografia Universității din Timișoara.

DV = Durlić, P. Es. (2023). *Vorbar. Frazeološki vlaško-srpski rečnik tradicionalne kulture Vlaha istočne Srbije*. Majdanpek-Pančevo: Udruženje građana „Pekus".

FA = Petrovici, E. (2005). *Folclor din Valea Almăjului*, ediție îngrijită de Ion Mărin Almăjan. Timișoara: Editura Waldpress.

FRB = Șandru, D. (1987). *Folclor românesc. Banat*. In Idem, *Folclor românesc*, ediție îngrijită de T. Șandru Olteanu, prefață de Ov. Bîrlea. București: Editura Minerva, 3–204.

GBU = Barbu, V. (2012). *Cuvinte vechi din graiul bănățean al Uzdinului*. Uzdin: Societatea Literar-Artistică „Tibiscus".

GDC = Coman, P. (1939). *Glosar dialectal*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului & Imprimeria Națională.

GG = Murariu, I. (2014). *Vorbe d-ale noastre. Glosar girocean*. Timișoara: Editura Waldpress.

GM = Jompan, A. *et alii*. (2016). *Glosar de cuvinte și expresii dialectale din comuna Marga, Județul Caraș-Severin*. Caransebeș: Editura Dalami.

GR = Todorescu-Racovișanu, S. (2013). *Glosar de termeni dialectali din satul Racovița, Județul Timiș*. Timișoara: Editura Eurostampa.

GRBS = Marin, M. (ed.), V.-M. Fătu-Ilie, M.-I. Manta, C.-I. Radu, D. Răuțu, & D.-M. Zamfir. (2022). *Glosar*. In Idem, *Graiuri românești din Banatul sârbesc*, București, Editura Academiei Române, 621–762.

DVB = Linția, V. (coord.), (s.a.). *Dicționarul vorbirii bănățene*, ediția a V-a. Timișoara: Asociația pentru Vorbirea Bănățană. Disponibil online: http://www.vorbireabanatana.ro/proiecte/alcatuirea-dictionarului-vorbirii-banatene/ (consultat între 5 septembrie 2025 și 15 ianuarie 2026).

LGS = Lungu, Gh. (2014). *Glosar săcoșan. Vorbe de la noi și nu numai*. Timișoara: Editura Eurobit.

MDE = Danciu, M.Z. (2010). *Mic dicționar etimologic de cuvinte regionale* (*Ghilad, Banloc, Denta, Toager*). Timișoara: Editurile Amphora & Mirton.

NCB = Novacoviciu, E. (2013/1924). *Cuvinte bănățene*. In Idem, *Restituiri*, ediția a 2-a. Timișoara: Editura Eubeea, 207–228.

Petrescu, P. (1959). *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică.

PPR/FB = Căliman, I., & C. Veselău. (1996). *Poezii populare românești. Folclor din Banat*. București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională.

VGM = Vîrcol, V. (1910). Din graiul popular al județului Mehedinți. *Noua revistă română*, *6*(8), 84–88.

VT = Cipu, I. (2012). *Vorbie dân Băbăluc* (*Vocabular torăcean*). In Idem, *Toracul Mare. Pagini de istorie*. *Vorbie dân Băbăluc* (*Vocabular torăcean*). Timișoara: Editura Eurostampa, 112–325.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 19–29

Adj. *schitaci* în două traduceri religioase românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. O propunere lexicografică

Adina CHIRILĂ

Universitatea de Vest din Timişoara
adina.chirila@e-uvt.ro · https://orcid.org/0000-0003-4979-0675
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.03

Adj. *Schitaci* in Two Romanian Religious Translations from the First Half of the 17th Century. A Lexicographic Proposal

The present study analyzes the adjective *schitaci*, attested in two Romanian religious texts from the first half of the seventeenth century: *Leastvița (The Ladder to Heaven)* and the Romanian version of *The Apostle*, preserved in Ms. Rom. 85 BAR (*The Apostle* 1646). The research begins with the single occurrence of the form in *2 Corinthians* 8, 16–17, where *schitaci* characterizes Titus, and seeks to establish the contextual meaning, origin, and lexicographical status of the word. A comparison with Greek, Latin, and Slavonic sources, as well as with other Romanian translations of the passage, indicates that the form under analysis has a meaning encompassing the notions of 'diligent, zealous, hardworking, eager', to which the context may add features such as [+action], [+haste], and [+mobility]. The four occurrences in *Leastvița* confirm the rarity of the lexeme and contribute to a more precise determination of its semantic values. From an etymological perspective, the study examines both the possibility of borrowing from a Slavic form of the *skitač* type and the hypothesis that the word was formed within Romanian, through derivation from *schit* with the suffix *-aci*. An analysis of the relevant lexical series and of Romanian and Slavic contexts, including comparisons with *schitnic* and *a se schitoci*, leads to the stronger hypothesis that *schitaci* represents a Romanian lexical creation, developed in semantic relation to *nevoitor*.

Keywords: Rom. *schitaci*; old Romanian; etymology; *Leastvița* (The Ladder to Heaven); *Apostle* 1646; religious translation

Prolog

În ms. 85 BAR (*Apostol* 1646), în fragmentul corespunzător textului biblic *2 Cor*., 8, 16–17 (f. 288r), este folosit pentru descrierea lui Tit (și ca explicație a plecării sale înspre frații din Corint) un *hapax legomenon* aici, ale cărui sens în context și, mai ales, justificare în actul realizării versiunii românești trebuie lămurite. Este vorba de *schitaci*, adj., în:

> *Mulțemim lui Dumnedzău, celuia ce au dat nevoință aceasta de voi în inima lui Tit. Că cumu au luat rugăminte, fiind* ***schitaci****, de bună voia sa au ieșit la voi.* (f. 288r).

© 2025 Adina Chirilă. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

Forma *schitaci* este tratată în dicționare, în general, sub două intrări, dintre care însă numai una[1] ar putea fi luată în considerare în analiza lingvistică a textului:

> ***schitaci[1], ~ace*** *a* [At: ȚICHINDEAL, F. 263/17 / V: (reg) ***~aș***, ***sci~*** / Pl: *~,~ace* / E: scr ***skitač***] **1** (Trs; Ban; d. oameni) Vioi. [...] **3** (Trs; Ban; d. oameni) Isteț (MDA); v. și DAR: ***schitaci[1], -ce,*** adj. (reg.; despre oameni) vioi, sprinten, iute; [...] isteț, deștept.

Totuși, elementele care delimitează și individualizează lexicologic azi forma *schitaci* (sens, etimologie) nu par să se actualizeze imediat și, de asemenea, nu decurg clar pentru cuvântul din *Apostol* 1646. De aceea, vom ignora, deocamdată, informațiile din dicționar, cu atât mai mult cu cât a construi cercetarea pe un fundament așezat atât de târziu față de situația care ne interesează și destul de lacunar el însuși în privința surselor sporește riscul anacronismului observațiilor și al concluziilor.

Tradiția. Sensul

Conținutul textului biblic în locul discutat[2] și forma lingvistică a surselor impun utilizarea în română a unui cuvânt cu sensul 'sârguincios, zelos, plin de râvnă':

> Cf. gr. σπουδαιότερος; σπουδαῖος 'diligent, earnest, zealous, eager' (STRONG, 4705)
> Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου, ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων αὐθαίρετος ἐξῆλθεν πρὸς ὑμᾶς. (NA[28])
>
> Cf. lat. *sollicitior*; *sollicitus*
> Gratias autem Deo, qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum *sollicitior* esset, sua voluntate profectus est ad vos (BSV)
>
> Cf. sl. **тщаливѣишїи**; **тъштивъ** 'σπουδαῖος' 'sedulus' (MIKLOSICH)
> 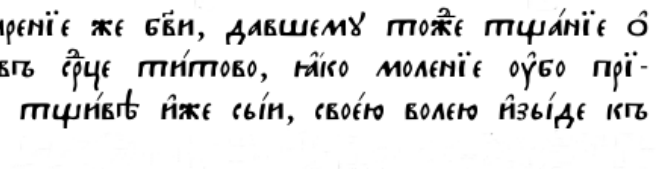
> (OSTROG).

Astfel, în locul care ne interesează aici, traducerea în limba română a *Apostolului* înainte de momentul în care este executată versiunea de la baza ms. 85 BAR, în ceea ce a supraviețuit timpului, vădește înțelegerea de către traducător[3] a sensului 'râvnitor, sârguincios' și redarea lui lingvistică fără echivoc:

---

[1] Cf. ***schitaci[2], ~ace*** *a* [At: BUDAI-DELEANU, LEX / Pl: *~, ~ace* / E: ns cf *chiti*] **1** (Trs; Ban; d. oameni) Curat (**8**). **2** (Trs; Ban; d. oameni) Gătit (**2**). (MDA).
De asemenea, nu pot fi luate în discuție sensurile „**2** Flușturatic, zvânturatic", menționate sub ***schitaci[1]***.

[2] Cf., e.g., ANANIA 2001: „Mulțumire fie-I adusă lui Dumnezeu, cel ce a pus în inima lui Tit aceeași râvnă pentru voi, că s'a'nvoit cu îndemnul nostru; dar făcându-se el *și mai sârguitor*, de bună voie a plecat la voi."

[3] Având în vedere faptul că, în ultimă instanță, este vorba de textul tipărit de Coresi, observația trebuie extinsă, de fapt, și la etapa de revizie a vechii traduceri în vederea tipăririi; v. relația dintre CA și celelalte versiuni românești ale *Apostolului*, din sec. XVI, la Mareș, 1976.

> [16]Iară mulțeami fie Domnului ce atîta voie în voi au dat în inema lu Tit. [17]C-au adevărat îndemnătura la el; iară de unde el la voi *se nevoiaște* de el, singur au venit la voi. (CA)

– așa cum regăsim, de altfel, și în texte de mai târziu:

> [16]Ce laudă fie lui Dumnezău celuia ce deade voia aceasta pentru voi, întru inima lui Tit, [17]Că îndemnătura aceaia, cu drag o au priimit și *cu mai mare nevoință*, den voe bună mearse la voi. (NT 1648)[4].

În privința versiunii românești cuprinse în ms. 85 BAR nu s-a stabilit (și probabil că orice încercare nu va putea trece de o soluție cel mult probabilă) care a fost textul-sursă real asupra căruia a lucrat traducătorul; dar este aproape sigur că ea nu ar prezenta pentru locul în discuție un alt cuvânt decât cel existent pe pagina manuscrisului (f.288[r]), în textul slavon intercalat, copiat de Costantin, și anume **тъщивѣи – тъштивъ** ‘σπουδαῖος’ ‘sedulus’ (MIKLOSICH; cf. ESJS, v. *infra*) – ‘conștiincios, silitor, zelos, atent, harnic’ (GUȚU).

În condițiile în care nu există nicio îndoială că traducătorul cunoaște foarte bine sensul lui **тъщивѣи** (mai sus, sl. **тъштанїє** – ‘σπουδή’ ‘sedulitas’, MIKLOSICH; și ‘προθυμία’, ‘studium’, ESJS – este redat prin *nevoință*), se conturează două ipoteze privind cuvântul *schitaci* în acest loc: (I.) fie *schitaci* este aici *echivalentul* semantic al lui **тъщивѣи**, așa cum *nevoință* este echivalentul lui **тъштанїє**, apropriindu-și sensul ‘nevoitor/care se nevoiește, plin de râvnă, sârguincios, zelos’; (II.) fie este ales *în locul* lui *nevoitor* pentru că *poartă* ori *i se atribuie* în procesul traducerii un sens care îl conține pe ‘nevoitor/care se nevoiește, plin de râvnă, sârguincios, zelos’, dar care, grație interpretării textului de către traducător[5], nu se limitează la atât.

(I.) Prima ipoteză este susținută de un argument dinspre literatura lexicografică a perioadei în care a fost realizat prototipul versiunii românești cuprinse în ms. 85 BAR. Lexicoanele[6] slavo-române elaborate în sec. XVII după modelul lucrării lui Pamvo Berânda *Лексіконъ славенорωсскїй и именъ Тлъкованїє* (*Lexicon slavono-rutean și tâlcuirea numelor), Kiev, 1627* surprind o formă care ar putea acoperi sensul vizat de textul din *2 Cor.*, 8, 16–17: **скитник**. Cuvântul acesta este glosat în Lex.Ber. ca „‘Pustnic, mucenic, care se gândește la Domnul, student, cel care practică înfrânarea pasiunilor. În special pisarii în cuvântul Domnului se numesc asceți’”; preluându-l, cinci din cele șase dicționare îl traduc prin ‘chinuitor(iu), învăluitor(iu)’, dar Lex.Mard. îl traduce ca ‘luptătoriu, *nevoitoriu*’ (s.n., A.C.) – cu o nuanță semantică[7] cuprinsă în **тъщивѣи – тъштивъ**. În cazul acesta, conștiința analitică a lexicografului din vechime s-a oprit mai degrabă asupra

---

[4] V. și, mărginindu-ne la sec. XVII, B 1688: „Și har Domnului, celuia ce dă aceaeaș sîrguială pentru voi în inima lui Tit. Căci măngîiarea au priimit și, *mai sîrguitoriu* fiind de el îndemnat, ieși cătră voi.”.

[5] La prima vedere, pentru că ms. 85 BAR este numai copia unei traduceri, ar putea apărea opinia că existența lui *schitaci* i se datoreze copistului; totuși, având în vedere fapte pe care le vom arăta mai jos, credem că opțiunea de a-l caracteriza pe Tit astfel îi aparține traducătorului, iar Costantin a păstrat-o.

[6] Este vorba de ms. rom. 312 BAR (*Lexiconul lui Staico*), ms. rom. 450 BAR (*Lexiconul lui Mardarie Cozianul*), lexiconul din ms. rom. 1348 BAR și ms. rom. 3473 BAR; și *Lexicon ce se zice cuvinte pe scurtu alease din limba slovenească pre limba rumânească deialectică tâlcuite (Lexiconul de la Petersburg)*, Biblioteca Națională a Rusiei de la Sankt Petersburg, cota Q.XVI.5, și *Lexiconul de la Moscova,* Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, f. 188, nr. 1383. Căutarea s-a făcut în eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro), la 24.04.2026.

[7] Vezi DLR, *s.v. nevoitor*: ‘stăruitor, zelos, harnic’.

efortului uman implicat în viețuirea ascetică, folosind pentru echivalare un termen cu un pronunțat caracter descriptiv și care nu era neapărat circumscris realităților din spațiului monahal. Că limba acceptă relația de echivalență între *schitnic* (împrumutat la un moment dat) și *nevoitor* (relație stimulată, eventual, de sensurile etimologice ale gr. σκῆτις – ἄσκησις '*exercice, practice, training*; 1. *study*, esp. of scripture; 2. *practice*, esp. of piety; 3. in gen., *devout life*' – LAMPE, *s.v.* ἄσκησις, ἡ; vezi și CHANTRAINE, *s.v.* ἀσκέω) o dovedește utilizarea lui *schitnic* într-un context ca cel de mai jos, unde *nu* dezvoltă sensul restrâns 'persoană din cinul călugăresc care trăiește într-un schit' (v. DLR, *s.v. schitnic* și *schitean*)[8]:

> Ca și cositoriul, deaca-l ameasteci într-argint, să cunoaște chipul și vedearea lui, așea și întru ceia ce-s sămăluitori și *schitnici* mari iaste arătată și știută frica morței și carea iaste din fire și carea-i prespre fire. (*Leastvița*, 175)[9]

Este posibil ca tipul de conștiință analitică ce a echivalat sl. **скитникъ** cu *nevoitoriu* în dicționarul slavo-român din 1649 să întrevadă posibilitatea funcționării unei relații semantice de sinonimie, pe terenul limbii române, între *nevoitoriu* și o formă de limbă similară lui *schitnic* – i.e. *schitaci*, indiferent care ar fi (ori indiferent dacă utilizatorul ar fi fost sau nu conștient de ea) etimologia reală a românescului *schitaci* (v. *infra*).

(II.) Totuși, nu se poate trece cu vederea faptul că, potrivit conținutului v. 16 și 17 din *2 Cor.*, 8, accentul semantic în *râvna / nevoința* ce-l caracterizează pe Tit cade pe aspectul practic al calității, cu efect concret și imediat: *râvna* lui Tit îl *grăbește să plece*, fără să fie nevoie de vreo insistență din partea lui Pavel. Sintaxa textului din ms. 85 BAR se interpretează în această direcție, acțiunea din regentă, „*Că … fiind* ***schitaci****, de bună voia sa au ieșit la voi*", putând fi văzută ca fiind aproape simultană cu cea din temporala introdusă prin *cum*: „… *cumu* au luat rugăminte, …"[10].

De altfel, **тъщивѣи** – **тъштивъ** nu conține doar ideea 'σπουδαῖος' 'sedulus' (MIKLOSICH) – 'conștiincios, silitor, zelos, atent, harnic' (GUȚU), ci și cea 'fast, avid; sehnell, eifrig' (ESJS)[11]. Cele două sensuri se întrepătrund.

În plus, în caracterizarea lui Tit (ori a acțiunilor sale) există un comparativ (v. gr. σπουδαιότερος), pe care alte versiuni românești ale textului o rezolvă ca atare:

---

[8] Cf. „*Schitnicii* cei cu porturi albe, că așa iaste obicina la schituri" (Mineiul 1776, *apud* DLR, *s.v. schitnic*) – „Și să strânsă toată țara și *schiteanii* cei cu portul alb" (Dosoftei, *apud* DLR, *s.v. schitean*). Cf. și *aschitac*: „Și prepodobnicii părinții noștri, blagonosnicii săhastrii *aschitacii*." (Dosoftei VPS, p. VI). În *Leastvița*, 478, pentru această realitate se folosește într-un loc *schitean*: „Spune-mi, rogu-te, pentru ce nu fură atițea luminați între cuvioșii tavenisioteani în obște, cîți fură în schiteani și în săhastri."

[9] Cf. „Precum iaste arătat cos[i]toriul din argint, măcar de și dupre vedeare să aseamănă, așa la cei judecători cu deslușire iaste arătată și cunoscută temerea eșirii cea firească și cea afară de fire.", Costache, 1814 [2008, p. 139].

[10] V. subcap. *Propoziția circumstanțială de timp*, **6.3.2.6**, în Frâncu 2009, 386. V. și GLR II, 1966, pp. 296–297, unde, prezentându-se contexte precum „Iar *când* alaiul s-a oprit / Și Paltin crai a stărostit, / A prins să sune sunet viu" (Coșbuc, *Nunta Zamfirei*) și „*Cum* însera, înhăma căluțul la polobocul pe două roate și pornea încet către cișmea" (Camilar, *Negura*), se precizează: „În exemple de acest fel, posteritatea imediată a regentei este foarte apropiată de simultaneitatea momentană […]".

[11] ESJS, *s.v.*, la GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny, *s.v.*; v. și **тъщаниѥ**, 1. 'hurry, rush; Eile; festinatio, festinantia, (festinanter, festine, alacriter, concitus)'; 2. eagerness, effort, endeavour; Eifer, Streben, Bereitwilligkeit; studium, sollicitudo, cura, promptus animus', SJS, *s.v.*, la GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny, la 24.04.2026.

e.g., *mai sârguitoriu* (B 1688, B 1795) ori prin alt tip de construcții ce particularizează trăirea lui Tit: e.g., *cu mai mare nevoință* (NT 1648), *stăpânit de o râvnă arzătoare* (B Cornilescu 1921), *cuprins de o grijă și mai mare* (BCat 2020). Dacă traducătorul a sesizat această nuanță, el a putut recurge la *schitaci* ca la un cuvânt a cărui semnificație este 'nevoitor, râvnitor', dar în care se accentuează semele [+acțiune], [+grăbire], [+mobilitate].

Aceste considerații ne apropie de ipoteza a doua, în care *schitaci* reprezintă opțiunea traducătorului tocmai pentru că el poartă un sens mai potrivit în acest context[12] decât *nevoitor*; este sinonimul optim.

Posibilitatea ca traducătorul să fi operat deliberat cu *schitaci* subtil nuanțat semantic față de *nevoitor* nu se întemeiază numai pe existența formei *schitaci* în ms. 85 BAR, f. 288^{r}. Cercetările desfășurate până acum asupra scrierilor românești de până la 1646 și investigarea *corpus*-ului de texte din sec. XVI și din prima jumătate a sec. XVII (mai precis, până la 1640) au identificat încă un text în care este folosit adj. *schitaci* în contexte cu un oarecare grad de similaritate față de cel discutat aici. Cuvântul rămâne deci *rar* în literatura în limba română din prima perioadă a epocii vechi.

Textul care îl cuprinde, în afară de ms. 85 BAR, este *Leastvița (Scara raiului)* – ms. 5419 BAR, o copie bilingvă (slavonă și română) executată în deceniile al doilea – al patrulea ale sec. XVII, ce conservă fidel traducerea făcută de Varlaam cândva înainte de 1613 (Zgraon, 1976).

În *Leastvița*, sunt patru ocurențe ale lui *schitaci*:

(a) *Căci că cât să adaoge credința într-înima noastră către mai marii noștri, atâta și trupul iaste mai* ***schitaci*** *și mai ascultoiu pre slujbă*. (66)

(b) *Ceia ce petrec întru tăcearea pustiei, adecă în săhăstrie, întru ascultarea duhovnicului său, simt supărați numai de draci. Iară ceia ce petrec întru soțiia săborului, și cu dracii și cu oamenii să luptă. Și cei dintâiu, cu prăvirea ceaia ce văd pre duhovnicul său, pururea mai cu multă nevoință fac învățăturile lui. Iară ai doii, pentru căci că și lipsește câteaorea acela dintru ei, să smentesc cât într-oarece de n-ascultă. Iară de simt* ***schitaci*** *și nevoitori de rabdă truda și greutatea durerilor și amărăciunei de carele simt împresurați adease, atunci, împlu scădearea aceaia și paguba și dobândesc încă mai mult decât aceaia ce-au pierdut și iau mai cu asupră cununi.* (115)

(c) *Nu fii tăcut numai așea dobitocește, fără de nice o sămăluire, ca să nu faci altora sămăștenie și amărăciune. Nice fii posomorit și trândos cu chipul și cu îmblarea, ce să hii* ***schitaci*** *și sârghiș.* (120)

(d) *Ca să nu ți să ascundză tocmala oilor tale întru năravurile lor. Că în meșterșiugul lupilor, diiavolilor, iaste să mănânce și pre ceale* ***schitace****, cu ceale leanește.* (558)

Nici în cazul acestei cărți nu se cunoaște originalul slavon după care s-a făcut traducerea în limba română (Zgraon, 1976; Olteanu, 1970), astfel încât să putem aprecia (cu cât de multă precizie se poate), pornind de la acesta, care este sensul particular vizat în aceste locuri, și care, eventual, au orientat opțiunea lexicală a traducătorului. Totuși, este posibil ca traducătorul *Leastviței* să fi avut de-a face cu forme slavone din familia lui **спѣшити**, vb. 'σπουδάζειν, σπεύδειν' 'festinare' (Miklosich) – '2. a se grăbi, a zori' (Guțu); **спѣшьнъ** adj. 'πρόθυμος' 'alacer' (Miklosich) – '1. fără astâmpăr; 2. viu, vioi, sprinten, gata de...' (Guțu); **спѣшьнѣ** 'alacriter' (Miklosich) – 'viu, voios, cu elan' (Guțu) – cf. KL1647, unde locurile

[12] Cf. lat. *sollicitior*; *sollicitus* 'mereu în mișcare, agitat' (Guțu): *Gratias autem Deo, qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum* sollicitior *esset, sua voluntate profectus est ad vos* (*loc. cit.*, BSV).

corespondente cu cele din *Leastvița* românească conțin asemenea cuvinte (v., e.g., f.45^{v}, f.71^{r}, f.73^{r})[13].

În versiunea românească, cel puțin două sunt ocurențele care înclină înțelegerea lui *schitaci* înspre [+ vioiciune], [+acțiune], [+grăbire], [+mobilitate]: v. *supra*, (c), în „Nice fii posomorit și trândos cu chipul și cu îmblarea, ce să hii *schitaci* și sârghiș.” – unde cuplul de antonime sugerează pentru adj. *schitaci* sensul ‘energic, activ’; și (d), în „Că în meșterșiugul lupilor, diiavolilor, iaste să mănânce și pre ceale *schitace*, cu ceale leaneșe” – unde este pertinent sensul ‘activ, harnic’.

Etimologia

Am arătat (v. *supra*) că ‘nevoitor’ a putut fi exprimat în limba română prin *schitnic* (< sl. **скитник**), așa cum se întâmplă o dată în *Leastvița*, 175: „întru ceia ce-s sămăluitori și *schitnici* mari iaste arătată și știută frica morței și carea iaste din fire și carea-i prespre fire”. Credem că este posibil ca, sub influența echivalării sl. **скитник** – rom. *schitnic* ‘nevoitor’, să se fi creat un *schitaci*, adj., prin derivare: *schit* (i.e. **скитъ**) + suf. *-aci*[14] ‘care se definește prin râvnă/hărnicie/muncă asiduă/zel’, ‘nevoitor’ (cf. *scârbaci*, în „Întru inima celor blândzi odihnește Dumnedzău, iară sufletul *scârbaci* iaste scaun dracilor”, *Leastvița*, 352; și *șegaci*, în „Și iară vădzuiu alții având inimi curvare și deprinse întru puțiciunea pântecelui ș-a mâncărilor, făcîndu-să la arătare că simt blândzi și *șegaci* și iubitori la frați și iscusiți”, *Leastvița*, 218[15]). Un cuvânt, așadar, aparte față de rom. ***schitaci*[1]** (și ***schitaci*[2]**) și care ar trebui înregistrat în dicționarele românești ca ***schitaci*[3]**, pe baza atestărilor de la începutul sec. XVII.

Totuși, în limba română, înainte de apariția lui *schitaci* în *Leastvița* (și în *Apostol* 1646), a mai fost utilizată o formă lingvistică asemănătoare, a cărei relație cu termenul discutat aici trebuie investigată. Este vorba de vb. *a se schitoci*, în *Codicele Bratul*:

> Începură unii de ceia ce *schitociia-se* ovreai descîntători a meni spre ceia ce avea duhurele ceale hitleanele numele Domnului lu Isus grăindu: Jurămu-vă cu Isus, cela ce-l Pavel spune! (CB [*Fapte*, 19, 13])[16],

unde corespunde verbului sl. **скꙑтати сѧ** ‘πλανᾶσθαι’ ‘vagari’ (Miklosich). Condițiile particulare, legate de traducător, care au dus la apariția acestui împrumut în *Codicele Bratul* nu sunt clare (Gafton, 2001, pp. 335–336), dar faptul că cel care a lucrat asupra *Codicelui voronețean* (re)construiește versetul *Fapte*, 19, 13 implicând verbul *a se nevoi*,

> Începură urii de ceia ce *se nevoiia* iudei descîntători a meni spre ceia ce avea duhure hicleane numele Domnului Isus grăindu: Blăstemămu-vă cu Isus, cela ce-l spunre Pavel! (CV),

dovedește că **скꙑтати сѧ**, eventual *a se schitoci* nu sunt conștientizate sau reținute cu sensul ‘a rătăci, a merge din loc loc, a vagabonda’, ci pierd în concurența

---

[13] KL 1647, Johannes <Climacus>: Kniga lĕstvica, 1647, Digitalisierte Sammlungen der Staatsbibliothek zu Berlin: Suche (staatsbibliothek-berlin.de)

[14] Pascu 1916, p. 197.

[15] Pentru *șegaci*, v. *șăgaci*, DLR, at. Neculce; *scârbaci*, neînregistrat în dicționare.

[16] Cf. e.g., Anania 2001: „Și unii dintre Iudeii care *umblau din loc în loc* scoțând demoni[e] au început ca peste cei ce aveau duhuri rele să cheme numele Domnului Iisus, zicând: « Vă jur pe Iisus pe care-L propovăduiește Pavel!»”.

cu o formă paronimică de tipul sl. **скитник** ‘nevoitor’ – ‘a se nevoi’ în prima perioadă a scrisului românesc.

Forma *a se schitoci* nu este recuperată nici mai târziu: traducerea cuprinsă în ms. rom. 85 BAR, *Apostol* 1646, în același loc *Fapte*, 19, 13, consemnează cunoașterea distinctă a verbului slavon, asupra căruia se aplică o traducere propriu-zisă și corectă:

> Și începură oarecarii nește jidovi, ce *îmbla de cicia ciia*, fărmăcători, a pomeni pre ceia ce avea duhure vicleane numele Domnului Isus și grăia: / Giurămu-vă pre voi cu Isus, cela ce mărturisiaște Pavel. (f.74^{r-v}).

Forma pe care o ia verbul în limba română, în *Codicele Bratul*, ar putea sugera o ancorare a traducătorului într-un adj., și el împrumutat cândva, **schitoci/schitaci*, dar, în acest caz, el nu ar fi putut avea decât sensul ‘rătăcitor, care merge dintr-un loc în altul, vagabond’. Un sens negativ, potrivit relatării despre niște iudei cu practici condamnabile. Nu există dovezi că a circulat în limba română veche, fie și slab, o altă formă lingvistică din aceeași familie lexicală: i.e. **schitanie* – vsl. **скитаніѣ** (Lex.Ber.) (cf. src. скитање, rus. скитание) ‘rătăcire, cutreierare, hoinărire, vagabondaj’; **schitaleț* sau **schitoci/schitaci* (cf. rus. скиталец, respectiv src. скѝтāч), ‘rătăcitor, care merge dintr-un loc în altul, vagabond’, dar, desigur, lipsa atestării în texte nu echivalează numaidecât cu inexistența în limbă. Întrebarea este dacă este posibil ca un **schitoci/schitaci* să fi dezvoltat undeva, eventual în răstimpul dintre epoca *Codicelui Bratul* și epoca traducerii *Leastviței*, ori să fi recuperat dintr-un etimon slav (sârbesc! – DLR), un sens pozitiv, care să-l transforme în opțiune traductivă pentru contexte ca cele din *Leastvița* și *Apostol* 1646 – caz în care ar trebui să avem în vedere cuvântul ca împrumut, nu ca o creație pe teren românesc prin derivare cu sufix.

În lexicologia și lexicografia slave, de la primele înregistrări, dicționarele literare și dialectale[17] îi atribuie lui *skitač* (скѝтāч) sensul derivat din скитати се ‘a rătăci, a merge la întâmplare, a vagabonda’ (cf. bulg. скитам се, rus. скитаться) și aflat în relație cu src. *skitanje* (скитање) ‘vagabondaj’ (cf. rus. скитание) – toate acestea cu legături în forme vechi slave și slavone: e.g., **скитаюсѧ** ‘mă rătăcesc, hoinăresc, mă învârt, mă pierd’ și **скитаніѣ** ‘rătăcire, cutreierare, hoinărire’ (Lex.Ber).

Este adevărat că în discuțiile mai profunde din câmpul etimologiei slave, în istoria formelor bulg. скитам се, rus. скитаться, scr. скитати се ș.cl. este menționată o formă protoslavă **skytati (sę)* înrudită cu vechi-islandezul *skunda* ‘a strânge repede, a se grăbi’ (Vasmer, *s.v.* скитаться; Racheva – Todorov, *s.v.* скитам, скитам се)[18], dar aceste sensuri străvechi nu par să se fi conservat în niciuna dintre formele slave viabile în perioada de care vorbim. Singura detașare față de sensul depreciativ puternic ‘a vagabonda’ este consemnată în unele graiuri sud-slave, unde uzul îl fixează și cu un înțeles neofensator, neutru, pe care lexicografii țin să-l sublinieze: v., e.g., KosMet, *s.v.* скитâч, unde se precizează: „Реч није увредљива, који не седи код куће, у радњи, но тумара, иде у посете и сл” („Cuvântul nu este jignitor; desemnează o persoană care nu stă acasă sau

---

[17] V. Skok III, *s.v. poskisti*. V., de asemenea, Zlatanović, *s.v.* скитáч; Bojanić – Trivunac, *s.v.* скѝтāч; Karadžić, *s.v.* скѝтāч. Pentru relațiile de sinonimie în care intră cuvântul în limba sârbă, vezi Ćosić, p. 564.

[18] V. și LIV, 2001, pp. 563–564; Hrvatski jezični portal, la Hrvatski jezični portal, *s.v. skítati se*, consultat în 24.04.2026.

în prăvălie, ci umblă din loc în loc, merge în vizite etc.”)[19]. Un sens care ar părea să se armonizeze întrucâtva cu contextul din *Apostol* 1646 (Tit *pleacă* din locul în care se află, deci [+mobilitate]), dar care nu satisface deloc restul cerințelor în privința descrierii caracterelor din *Leastvița* (oameni sau, într-un loc, oi) și din *Apostol* 1646 (Tit pleacă mânat de râvna de a întreprinde ceva măreț).

Concluzie

Cântărind toate aceste elemente, ținând cont de cele atestate până în perioada care cuprinde realizarea celor două texte și de cele care au un oarecare grad de plauzibilitate, înclinăm să credem că în cazul lui *schitaci* în *Leastvița* și în versiunea românească de la baza ms. rom. 85 BAR, *Apostol* 1646 avem de-a face cu crearea pe teren românesc a unei forme lingvistice < *schit* + *-aci*, care satisface nevoia de a transmite un înțeles pe care lucrătorul asupra textului nu-l simțea suficient de bine servit prin *nevoitor* ori numai printr-un singur termen (în *Leastvița*, de exemplu în cazul (a), expresia este augmentată față de ceea ce ar fi impus forma slavonă a textului). Așadar, cf. DLR, ***schitaci*[3]*, ~ace***, atestat în prima jumătate a sec. XVII, cu sensuri care se degajă din contextele din *Leastvița* și *Apostol* 1646.

Epilog. Uzul

În celelalte versiuni-manuscrise ale *Apostolului* din sec. XVII, aparținând aceleiași familii[20] (ms. rom. 69 BAR, ms. rom. 1252 BAR și ms. rom. I 529 MOC)[21], cuvântul nu apare; în locul său, în aceeași construcție sintactică, este folosit *nevoitoriu*:

> Că cumu au luat rugămintea, fiind *nevoitoriu*, de bună voia sa au ieșit la voi. (ms. rom. 69 BAR, 425[v]);
> Că cumu au luat rugămintea, fiind *nevoitoriu*, de bună voia sa au ieșit la voi. (ms. rom. 1252 BAR, 131[v]);
> Că cumu au luat rugămintia, fiind *nevoitoriu*, de bună voia sa au ieșit la voi. (ms. I 529 MOC, 289[r]).

Nu putem ști care a fost realitatea care a impus utilizarea lui *nevoitoriu* acolo unde, copiind el însuși, Costantin a scris *schitaci*: dacă *schitaci* în ms. rom. 85 BAR reprezintă păstrarea a ceva ce a existat în versiunea-prototip nouă a *Apostolului*, atunci ms. 69, 1252 BAR și I 529 MOC oglindesc fie o situație în care nu s-a înțeles noua soluție traductivă, aceasta fiind înlocuită cu singurul termen plauzibil în contextul acela, verificat atât prin raportare la o versiune slavonă, cât și prin prezența în contexte asemănătoare, în alte părți ale textului; fie o situație în care, deși recunoscută, s-a considerat că este potențial obscură pentru receptor, fiind înlocuită cu sinonimul la îndemână pentru toată lumea, în efortul de a asigura claritatea textului. Cert este că *schitaci* ‘sârguincios, conștiincios, silitor, zelos, harnic’ (cu toate semele care îl definesc pe acesta și, eventual, cu accentuarea unora dintre ele) nu pare să fi supraviețuit în uzul cărturăresc. Dar el întărește o

[19] V. și Skok III, *s.v. poskisti*.
[20] V. Combiescu, 1969; Onu, 1972; Mutalâp, 2023.
[21] Ms. rom. 1154 BAR nu cuprinde epistola.

legătură interesantă între două texte românești din prima jumătate a sec. XVII, din Moldova[22].

Izvoare

ANANIA 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție Jubiliară a Sfîntului Sinod (...), redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania. București. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

B 1688 = *Biblia 1688*, vol. I–II. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu. Iași. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001, 2002.

B 1795 = *Biblia de la Blaj*, 1795. Ediție jubiliară, cu binecuvîntarea Î. P. S. Lucian Mureșan mitropolitul Bisericii Române Unite. Roma, 2000.

B Cornilescu 1921 = *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tradusă de Dumitru Cornilescu. București. Societatea Evanghelică Română.

BCat 2020 = *Biblia Romano-Catolică*. Traducere, introduceri și note de pr. Alois Bulai, pr. Eduard Patrașcu. Departamentului de Cercetare Biblică al Diecezei Romano-Catolice de Iași, la Biblia Catolică – Slogan

BSV = *Biblia Sacra Vulgata*. 1946. Edited by A. Colunga & L. Turrado, La Editorial Católica, Madrid.

CA = Coresi, *Lucrul apostolesc*, la APOSTOLUL, CORESI - TextVechi.Website.

CB = *Codicele Bratul*. Ediție de text și studiu filologic de Alexandru Gafton. Iași. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2003. Și la CODICELE BRATUL - TextVechi.Website.

Costache 1814 = Sfântul Ioann Scărariul, *Scara. Tălmăcită din limba ellinească și tipărită cu blagoslovenia și ajutorul lui Veniamin Costache, Mitropolitul Moldovei, la anul de la Hristos 1814*. București. Predania, 2008.

CV = *Codicele voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu. București. Editura Minerva, 1981. Și la CODICELE VORONEȚEAN - TextVechi.Website.

Dosoftei VPS = Dosoftei. *Viața și petrecerea svinților: Iași, 1682–1686*. Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu. Cluj-Napoca. Echinox, 2002.

ESJS = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I–IV. Praha, 1966, 1973, 1982, 1997, la GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny.

KL 1647 = Johannes <Climacus>: Kniga lěstvica, 1647, Digitalisierte Sammlungen der Staatsbibliothek zu Berlin: Suche (staatsbibliothek-berlin.de)

Leastvița sau *Scara Raiului*, la LEASTVIȚA - TextVechi.Website

Ms. 85 BAR = [*Faptele apostolilor* și *Scrisorile sobornicești*], Moldova, 1646.

Ms. rom. 1348 BAR, la eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro)

Ms. rom. 312 BAR (*Lexiconul lui Staico*), la eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro)

Ms. rom. 3473 BAR, la eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro)

Ms. rom. 69 BAR.

Ms. rom. 1252 BAR.

Ms. rom. 1154 BAR.

Ms. I 529 MOC.

NA[28] = *Novum Testamentum Graece*, ed. a 28-a. Ediție de Barbara și Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini și Bruce M. Metzger. Stuttgart. Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.

[22] V. Moldovanu, 2009, p. 110; Chirilă, Conțac, Vieru, 2023, p. 37.

NT 1684 = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, Episcopul Alba Iuliei. Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1988.

OSTROG = **Библїа, сирѣчь Книгы Ветхаго и Новаго Завѣта по ꙗзыкꙋ словенскꙋ** [Biblia savonă, Ostrog, 1581]. Ed. Rafail (Roman Torkanyk). Lvov, 2006. În facsimil la Microsoft Word - OstrohB4.doc

Bibliografie

BOJANIĆ – TRIVUNAC = Бојанић, М. & Тривунац, Р. (2002). *Рјечнк дубровачког говора*. *Srpski dijalektološki zbornik*.

CHANTRAINE = Chantraine, P. (1968). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Tome I, *A – Δ*. Paris. Éditions Klincksieck.

Chirilă, A., Conțac, E. & Vieru, R. (2023). Disonanțe etnonimice într-o traducere neotestamentară din prima jumătate a secolului al XVII-lea. *Philologica Jassyensia*, XIX, 2(38), pp. 29–40.

Combiescu, M. 1969. Apostolul din colecția Gaster. *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I. București. Editura Academiei, pp. 173–187.

ĆOSIĆ = Ћосић, П. и сарадници (2008). *Речник синонима*, Београд. Корнет.

DAR = Bulgăr, Gh. & Constantinescu Dobridor, Gh. (2002). *Dicționar de arhaisme și regionalisme*. București. Editura Saeculum.

DLR = *Dicționarul limbii române*, **S**, Tomul X. București, 1986.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi*. Iași. Casa Editorială „Demiurg”.

Gafton, A. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea. Studiu lingvistic asupra* Codicelui Bratul *în comparație cu* Codicele Voronețean*,* Praxiul Coresian *și* Apostolul Iorga. Iași. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

GLR II = *Gramatica limbii române*. Vol. II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București. Editura Academiei, 1966.

GUȚU = Guțu, Gh. (2023). *Dicționar latin – român*. Ediția a III-a. București. Humanitas.

KARADŽIĆ = Karadžić, V. (2018). *Srpski rjecnik*. Wien. Gedruckt bei den P. P. Armeniern.

KOSMET = Elezović, G. (1932, 1935). *Речник косовско-метохиског дијалекта*. *Srpski dijalektološki zbornik*.

LAMPE = Lampe, G.W.H. (ed.) (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford. Clarendon Press.

Lex.Ber. = *Беринда, Памво, Лексіконъ славенорωсскїй и именъ Тлъкованїє* (Pamvo Berânda, *Lexicon slavono-rutean și tâlcuirea numelor), Kiev, 1627, la* InterrogateBer - XWiki

Lex.Mard. = Ms. rom. 450 BAR (*Lexiconul lui Mardarie Cozianul*), la eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro)

Lexicon ce se zice cuvinte pe scurtu alease din limba slovenească pre limba rumânească deialectică tâlcuite (Lexiconul de la Petersburg), la eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro)

Lexiconul de la Moscova, la eRomLex - XWiki (scriptadacoromanica.ro)

LIV = Rix, H. (ed.) (2001). *Lexikon der indogermanischen Verben: Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. 2., erweiterte und verbesserte Auflage. Wiesbaden. Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Mareș, Al. (1976). *Apostolul Iorga* și cele mai vechi versiuni românești ale *Apostolului*. *Limba română*, XXV, nr. 5, pp. 505–513.

MDA = *Micul dicționar academic*, Vol. IV. București. Editura Univers Enciclopedic, 2003.

MIKLOSICH = Miklosich, Fr. (1862–1865). *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Emendatum actum. Vindobonae. Guilelmus Braumuller.

Moldovanu, D. (2009). Finalitatea textelor slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc. *Text și discurs religios*, 1, pp. 103–123.

Mutalâp, D. (2023). O versiune românească necunoscută a *Imnului acatist* din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. *Limba română*, LXXII, nr. 3–4, pp. 369–415.

Olteanu, P. (1970). Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și în identificarea versiunii neogrecești a operei „Scara", tradusă de mitropolitul Varlaam. *Mitropolia Olteniei*, nr. 5–8, pp. 534–567.

Onu, L. (1972). Glose românești din secolul al XVII-lea gravate cu condei de os pe un manuscris slavon. Contribuții la stabilirea tradiției manuscrise a două traduceri ale *Apostolului* în românește. *Studii de limbă literară și filologie*, 2, pp. 347–392.

Racheva – Todorov = Racheva, M. & Todorov, T. (2002). *Български етимологичен речник*, Volume 6 (пъ̀скам – словѝр^2). Sofia. Prof. Marin Drinov Pubg. House.

Skok = Skok, P. (1973). *Etimologijski Rjecnik Hrvatskoga Ili Srpskoga Jezika*, III. Zagreb.

Strong = Strong's Exhaustive Concordance of the Bible. Strong's Exhaustive Concordance of the Bible (biblehub.com).

Vasmer = Vasmer, M. (1950–1958). *Russisches etymologisches Wörterbuch*. 3 vol. Heidelberg. Carl Winter Universitätsverlag.

Zgraon, F. (1976). Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a *Scării* lui Ioan Sinaitul. *Limba română*, XXV, nr. 3, pp. 265–287.

Zlatanović = Златановић, М. (1998). *Речник говора јужне Србије*. Ниш. Учитељски факултет.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 31–45

Comentariul la Matei al lui Teofilact, sursa interpretării alegorice a *Parabolei lucrătorilor viei*, din *Tâlcul evangheliilor* (1567)[1]

Emanuel Conțac

New Europe College – Institute for Advanced Study, România
emanuelcontac@gmail.com · https://orcid.org/0009-0002-4696-8511
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.04

The Commentary on Matthew by Theophylact, the Source of the Allegorical Interpretation of the _Parable of the Workers in the Vineyard_, from _Tâlcul evangheliilor_ (1567)

This paper examines Homily 22 from Coresi's *Meaning of the Gospels* (*Tâlcul evangheliilor*, 1567), an expository commentary on the Parable of the Tenants. The homilist, drawing primarily on Theophylact's *Commentary on Matthew*, distinguishes between the "meaning" (*tâlc*), focused on exegetical exposition, and the "teachings" (*învățături*), devoted to pastoral application. The allegorical framework employed (the "householder" is Christ, the vineyard is Israel "planted" in the Promised Land, the winepress is the altar etc.) ultimately stems from Origen and can be traced through Eusebius, Jerome, and John Chrysostom. Our analysis reveals that the Romanian compiler of Homily 22 did not work directly from Theophylact's Greek text, but rather from the Latin version prepared by Ioannes Oecolampadius, first published in Basel in 1522 and frequently reprinted throughout the sixteenth century. The Romanian text condenses the Latin commentary and omits many of Theophylact's more nuanced theological reflections. Certain lexical choices (e.g., *samaritean*, as opposed to *samarean*) further confirm dependence on the Latin tradition. Thus, the present study adds to the growing body of evidence regarding the sources of Coresi's First Postil and demonstrates that *The Meaning of the Gospels* represents the earliest documented reception of Theophylact in the Romanian cultural context.

Keywords: *The Meaning of the Gospels* (1567); Theophylact of Ohrid; The Gospel of Matthew; Origen; allegorical interpretation

Introducere

Omilia 22 din Cazania I coresiană (*Tâlcul evangheliilor*) lămurește Pilda lucrătorilor viei (*Mat.*, 21, 33–44), pe care Isus Hristos a rostit-o după acțiunea drastică de curățare a Templului din Ierusalim. Fidel metodei pe care a întrebuințat-o și în alte omilii, autorul împarte conținutul predicii în două secțiuni majore. Prima,

[1] This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P2-2.1-BSO-2023–0005, within PNCDI IV.

© 2025 Emanuel Conțac. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

intitulată „tâlcul evangheliei”, ia forma unui citat din opera exegetică a lui Teofilact, autor bizantin ale cărui lucrări sunt invocate și în alte omilii din Cazania I[2]. În secțiunea a doua a predicii, care cuprinde „învățături”, autorul depășește cadrul analitic și face diverse observații care vizează viața comunității pe care o păstorește. În termeni omiletici, „tâlcul” este rezervat „exegezei”, în vreme ce „învățăturile” conțin „aplicații pastorale”. Argumentația complexă pe care o desfășoară autorul în cuprinsul omiliei poate fi redusă la următoarele idei principale:

– *Tâlcul evangheliei*: parabola lucrătorilor viei trebuie interpretată alegoric, conform exegezei lui Teofilact
– *Prima învățătură*: Neascultarea evreilor a avut un dublu efect: trimiterea lor în exil și aducerea la credința creștină a păgânilor.
– *A doua învățătură*: Hristos, piatra din capul unghiului, este sursa unică a credinței pe care trebuie să o urmeze creștinii.
– *A treia învățătură*: Pedepsirea evreilor reprezintă un avertisment că împărăția lui Dumnezeu poate fi luată și de la neamuri, dacă acestea nu vor aduce rodul scontat.

În studiul de față ne propunem să analizăm maniera în care prelucrează autorul român interpretarea alegorică făcută de Teofilact. Pentru a avea o imagine completă asupra felului în care este receptat textul autorului bizantin, vom relua mai jos „tâlcul” Omiliei 22, care transpune, într-o formă simplificată, un fragment din comentariul la Matei al autorului bizantin.

> Frații miei, pilda aceștii evanghelie Teofilact, arhiepiscopul bulgarilor, așa tâlcuiaște, zicând: „Aduce Hristos altă pildă, arătând jidovilor cum mult bine au făcut Domnul cu ei, ce nu sânt făcuți mai buni. Acel om căsătoriu iaste [96ᵛ] Dumnezeu; prentru mare mila lui cheamă-se om. Via – nărodul iudeilor zidit de la Dumnezeu în Pământul Făgăduiturei. Gardul – leagea contenind să nu se ameastece cu limbi; gard sânt îngerii păzind izrailiteanii. Tocitoarea – altariul; stâlpul sau turnul iaste beseareca; lucrătorii sânt învățătorii nărodului, fariseii și cărtularii.
>
> *Și se duse*, unde nu va veni curând, să bântuiască pre greșiți. *Apropie-se vreamea rodului*, în vreamea prorocilor; robii tremeș sânt prorocii, pre carei au dosădit în multe chipure de lucrători, carei atunce era proroci mincinoși și învățători strâmbi: pre Mihe‹i›a bătu Sedechia împărat pre obraz; pre Zaharie uciseră între altar și besearecă; pre alt Zaharie, fiiul Iudei, cu pietri uciseră. După aceaia fu tremes fiiul lui Dumnezeu, în trupu se ivind – ce nici pre el nu priimiră, ce-l răstigniră. *Scoaseră-l afară den via*, că afară den Ierusalim uciseră Domnul.
>
> [97ʳ] *Când amu va veni domnu‹l› viei, ce va face lucrătorilor?* Când va veni? Când va căuta la fărălegile jidovilor: atunce răii rău-i va piiarde, tremețând pre ei oștile rimleanilor. *Și via sa va da altor lucrători*, apostolilor sau limbilor, cum zice Hristos (Matei, 116 [28:19]; Marco, 71 [16:16] și la *Dĕanïe*). Iară piatra ce lepădară ziditorii iaste însuș Hristos, pre care învățătorii iudeilor nu-l priimiră, ce de nemica-l ținură, zicând: «Samaritean ești și ai drac.» Iară când învise Hristos den moarte, fu pus în capul unghiului, că fu cap beseareciei, cuprinzând și jidovii, și păgânii sau limbile întru o credință și întru o leage.”[3]

[2] Omilia 3, la Duminica mironosițelor; Omilia 4, la Duminica slăbănogului; Omilia 23, Pilda Nunții Fiului de Împărat; Omilia 25, Pilda talanților.

[3] În cercetarea noastră ne-am folosit de textul ediției Drimba (vezi sigla Tâlcul Ev.), în care am introdus câteva modificări minore. Pentru a pune în evidență textul biblic mateian, am marcat cu italice segmentele relevante.

În prima parte a „tâlcului" sunt decriptate alegoric principalele elemente din parabolă. Gospodarul, numit în textul coresian „om căsătoriu" (gr. ἄνθρωπος οἰκοδεσπότης) îl reprezintă pe Dumnezeu. Via simbolizează „nărodul iudeilor" adus de Dumnezeu în „Pământul Făgăduiturei". Gardul pus de gospodar în jurul viei reprezintă Legea dată de Moise, care le interzice israeliților asocierea cu alte neamuri. Potrivit unei alte interpretări, gardul ar fi îngerii care îi păzesc pe evrei. „Tocitoarea" (*i.e.* „teascul"; gr. ληνός) este altarul, iar „turnul" (numit de autor și „stâlp") este „beseareca", termen care în context face referire la Templul din Ierusalim. Tot alegoric este interpretată și secvența „vreamea rodului", prin care se înțelege „vreamea prorocilor". Robii trimiși de stăpânul viei sunt prorocii care au fost prigoniți de „lucrători" (*i.e.* „proroci mincinoși și învățători strâmbi"). „Fiul" trimis la final îl simbolizează pe Hristos, care a fost lepădat și răstignit. Acțiunea scoaterii lui din vie are corespondent în faptul că Isus a murit în afara zidurilor Ierusalimului. În secțiunea finală a „tâlcului", autorul discută consecințele morții lui Hristos. Ca pedeapsă, Dumnezeu a trimis împotriva Ierusalimului „oștile rimleanilor", iar „via" a fost dată altor lucrători, adică apostolilor și neamurilor. După învierea sa din morți, Hristos a fost pus „în capul unghiului", devenind cap al Bisericii, din care fac parte atât evreii, cât și neevreii, uniți de o singură credință.

Pilda Lucrătorilor viei, în interpretarea lui Teofilact al Ohridei

Autorul Cazaniei I a precizat că sursa „tâlcului" din Omilia 22 este Teofilact al Bulgariei, prin urmare afirmația sa poate fi verificată cu ajutorul uneia dintre numeroasele ediții latinești tipărite în Occident începând cu anul 1522. În cercetarea de față, vom face uz de o ediție ulterioară, și anume cea publicată în 1524 la Basel. Întrucât textul grecesc al Comentariului lui Teofilact la Evanghelii a fost publicat abia în 1542 (Sachet, 2020, p. 85), este mai probabil ca autorul român să fi folosit o ediție latinească. De altfel, unele fapte de limbă din „tâlcul" Omiliei 22 nu pot fi explicate decât prin raportare la versiunea latinească aflată în atelierul exegetic al predicatorului român.

Precizăm de la bun început că interpretarea lui Teofilact la Pilda lucrătorilor viei are circa 770 de cuvinte, în vreme ce textul românesc corespunzător are doar 270 de cuvinte. După cum vom vedea, lungimea semnificativ mai mică a versiunii coresiene se datorează faptului că, spre deosebire de Teofilact, autorul român nu a mai inclus în „tâlc" textul biblic pe care îl comentează. De asemenea, el a omis unele subtilități teologice ale autorului bizantin. În continuare vom prezenta textul grecesc al lui Teofilact și versiunea latinească a lui Ioannes Oecolampadius. Tabelul sinoptic cu cele două texte va fi urmat de versiunea românească a textului grec. În analiza noastră vom face constant referire atât la originalul grecesc, cât și la versiunea intermediară latinească, fiindcă numai astfel vom putea interpreta optim prelucrarea făcută de autorul primului omiliar coresian.

Teofilact, PG, vol. 123, col. 377–380	**Teofilact 1524, p. 36**
[377D] **«Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε. Ἄνθρωπος ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνόν. Καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.»**	*Aliam parabolam audite. Homo quidam erat paterfamilias,* qui *plantavit vineam, et sepem circundedit ei, et fodit in ea torcular, et ædificavit turrim, et locavit eam agricolis, ac peregre profectus est*.] Aliam parabolam eis

Teofilact, PG, vol. 123, col. 377–380	Teofilact 1524, p. 36
Ἄλλην παραβολὴν αὐτοῖς ἐπιφέρει, δεικνὺων ὅτι καὶ μυρίας ἐπιμελείας ἀξιωθέντες, οὐκ ἐβελτιώθησαν. Ἄνθρωπος γὰρ οἰκοδεσπότης [380A] ὁ Κύριος, ὁ διὰ τὴν φιλανθρωπίαν, ἄνθρωπος προσαγορευόμενος· Ἄμπελὼν δὲ ὁ λαὸς τῶν Ἰουδαίων, φυτευθεὶς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας· **Εἰσαγαγὼν γὰρ, φησὶ, καταφύτευσον αὐτοὺς εἰς ὄρος ἅγιόν σου** [*Ex.*, 15, 17]. Φραγμὸς δὲ ὁ νόμος, οὐκ ἐῶν αὐτοὺς ἐπιμιγῆναι τοῖς ἔθνεσιν· ἢ οἱ ἅγιοι ἄγγελοι οἱ ἐφύλαττον τὸν Ἰσραήλ. Ληνός, τὸ θυσιστήριον. Πύργος, ὁ ναός. Γεωργοὶ δὲ οἱ διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ, Φαρισαῖοι καὶ Γραμματεῖς. Ἀπεδήμησε δὲ ὁ οἰκοδεσπότης Θεός, ὅτε μηκέτι ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς· ἡ ἀποδημία τοῦ Θεοῦ, ἡ μακροθυμία. Δοκεῖ γὰρ καὶ ὑπνώττειν καὶ ἀποδημεῖν ὁ Θεός, ἐν τῷ μακροθυμεῖν, καὶ μὴ παρὰ πόδας τῶν ἀδικημάτων ἀπαιτεῖν τὰς εὐθύνας.	affert, ostendens quod licet summa diligentia eis exhibita sit, non meliores facti fuerint. Homo enim paterfamilias, dominus, qui propter misericordiam homo appellatur. Vinea autem, populus Iudæorum, plantatus a deo in terra promissionis. *Introducens enim* inquit, *plantabis eos in monte sancto.* [*Ex.*, 15, 17]. Sepes autem lex, non sinens eos gentibus misceri, vel angeli custodientes Israël. Torcular altare. Turris, templum. Agricolæ vero doctores populi, pharisæi et scribæ. Profectus est autem paterfamilias deus, quando in columna nubis locutus est eis. Vel peregrinatio dei, longanimitas eius. Videtur enim deus et dormire, et peregre proficisci, dum longanimis est, et non è vestigio peccatorum poenas exigit.
[380B] **«Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργούς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδηραν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν. Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων· Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου. Οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱόν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς· Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.»** Ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, κατὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους. Δούλοι γὰρ ἀποσταλέντες οἱ προφῆται, οὓς καὶ ὕβρισαν διαφόρως οἱ γεωργοί, τουτέστιν, οἱ κατὰ καιροὺς [380C] ψευδοπροφῆται καὶ ψευδοδιδάσκαλοι. Τὸν μὲν γὰρ **ἔδηραν**, ὥσπερ τὸν Μιχαίαν, πατάξαντος αὐτὸν ἐπὶ σιαγόνα Σεδεκίου· τὸν δὲ ἀπέκτειναν, ὥσπερ τὸν Ζαχαρίαν, μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου· ἐλιθοβόλησαν δὲ, ὡς Ζαχαρίαν τὸν υἱὸν Ἰωδαὲ τὸν ἀρχιερέα. Ὕστερον δὲ ἀπεστάλη ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐν σαρκὶ φανείς. Τὸ δὲ «Ἐντραπήσονται τὸν Υἱόν μου» εἶπεν, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι ἔμελλον αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀλλὰ τὸ ὀφειλόμενον γενέσθαι σημαίνων. Ἔδει γὰρ, φησίν, εἰ καὶ τοὺς δούλους ἀπέκτειναν, ἀλλὰ κἂν τοῦ Υἱοῦ τὸ ἀξίωμα ἐντραπῆναι. Οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες αὐτὸν, εἶπον· «Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν.» Καὶ γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ λέγοντες, ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, ἐκεῖνοι αὐτὸν ἐσταύρωσαν. [380D] Ἐξέβαλον δὲ αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἔξω γὰρ τῆς πόλεως ἀπεκτάνθη ὁ Κύριος. Ἀλλὰ καὶ ἐπεὶ ἀμπελῶνα ἐλέγομεν εἶναι τὸν λαὸν, ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, τουτέστιν ἔξω τοῦ ἀδόλου λαοῦ γνώμης, αὐτὸν ἀπέκτειναν οἱ Φαρισαῖοι, οἱ πονηροὶ γεωργοί.	*Appropinquavit tempus fructuum*, prophetarum temporibus. Servi enim missi, fuerunt prophetae, quos variis affecerunt iniuriis agricolae, hoc est qui tunc erant falsi prophetae et falsi doctores. Et alium quidem percusserunt, ut Micheam. Sedechias enim eum in maxillam percussit. Alium autem occiderunt, ut Zachariam inter templum et altare. Alium vero lapidaverunt, ut Zachariam filium Iodoë pontificis. Postea missus est filius dei, in carne apparens. Quod autem dixit, *Reverebuntur filium meum*: non ignorans dicit quod illum occisuri essent, sed significare volens quid facere deberent. Oportebat enim inquit, licet servos occiderint, vel filium revereri. *Agricolae autem viso ipso, dixerunt: Hic est haeres, venite occidamus eum*. Etenim Iudaei qui dicebant, Hic est Christus, ipsi illum crucifixerunt. Eiecerunt autem eum extra vineam, nam extra civitatem occisus est dominus. Propterea quia vineam dicebamus esse populum: extra vineam, hoc est praeter simplicis populi sententiam occiderunt pharisaei et mali agricolae.

Teofilact, PG, vol. 123, col. 377–380	Teofilact 1524, p. 36
«Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ Κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις; Λέγουσιν αὐτῷ· Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς, καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.» Ὅταν ἔλθῃ· πότε; Ἆρα ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ; Φαίνεται μὲν καὶ τοῦτο νοεῖσθαι, πλὴν κρεῖττον οὕτω νοηθῆναι· Κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὃς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τὸν καὶ φονευθέντα ὑπ' [381A] αὐτῶν. Ὅταν οὖν οὗτος ἔλθῃ, τουτέστιν, ὅταν ἐπιβλέψῃ ἐπὶ τὴν ἀνομίαν, ἣν ἐποίησαν οἱ Ἰουδαῖοι, τότε κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς, τὰ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἐπιπέμψας. Καὶ τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ, τουτέστι, τὸν λαόν, ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, τουτέστιν, ἀποστόλοις καὶ διδασκάλοις. Νόησον δὲ ἀμπελῶνα, καὶ τὰς θείας Γραφὰς, ἐν αἷς φραγμὸς μὲν ἐστι τὸ γράμμα· ληνὸς δὲ ὀρυχθεὶς, τὸ βάθος τοῦ πνεύματος· πύργος δὲ ἡ θεολογία, διηρημένη καὶ ὑψηλοτάτη οὖσα. Ταύτας οὖν τὰς Γραφὰς εἶχον μὲν πρότερον κακοὶ γεωργοὶ, οἱ Φαρισαῖοι· ἐξέδοτο δὲ ἡμῖν ταύτας ὁ Θεὸς τοῖς καλῶς γεωργοῦσιν αὐτὰς. Ἐκεῖνοι γὰρ καὶ τὸν Κύριον ἀπέκτειναν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, τουτέστιν, ἔξω ὧν ἔλεγον αἱ Γραφαί. [381B] **«Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς· Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν; Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.»** Λίθον ἑαυτὸν ὀνομάζει· οἰκοδόμους δὲ, τοὺς διδασκάλους τῶν Ἰουδαίων, οἵ ὡς ἀχρεῖον μὲν αὐτὸν ἀπεδοκίμασαν, λέγοντες· **«Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις.»** Αὐτὸς δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, ἐτέθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, τουτέστι, κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐγένετο, συνάπτων τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς ἐθνικοὺς εἰς μίαν πίστιν.	*Quum ergo venerit dominus vineae, quid faciet agricolis illis? Dicunt illi: Mali quum sint, male perdet illos, et vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.*] *Quum venerit*. Quando? num in secundo adventu? videtur quidem et hoc sentire, veruntamen melius sic intelligitur: Dominus vineae, deus et pater, qui misit filium suum ab illis occisum. Quum igitur venerit, hoc est quum ipse respexerit ad iniquitatem quam fecerunt Iudaei, tunc malos male perdet, misso Rhomano exercitu, et vineam suam, hoc est populum, locabit aliis agricolis, hoc est apostolis et doctoribus. Intellige item per vineam divinas scripturas, in quibus sepes quidem litera est, torcular autem defossum, profundus spiritus: turris autem theologia, quae summa est et divina. Has itaque scripturas habebant prius mali agricolae pharisaei: locavit autem nobis deus eas bene colentibus. Illi enim dominum occiderunt extra vineam, hoc est praeter iussum eorum, quae dicebant scripturae. *Dicit illis Iesus: Nunquàm legistis in scripturis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A domino factum est hoc, et est mirabile in oculis nostris? Idcirco dico vobis: Auferetur à vobis regnum, et dabitur genti facienti fructus eius. Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem autem ceciderit, illum conteret.* Lapidem seipsum nominat: ædificantes autem, magistros Iudæorum, qui illum quasi inutilem reprobauerunt, dicentes: *Samaritanus es tu, et dæmonium habes*. Ipse autem quum surrexisset ex mortuis, positus est in caput anguli, hoc est caput ecclesiæ factus est, coniungens Iudæos et gentiles in unam fidem.

Versiunea românească a textului grecesc

Ascultați o altă pildă! Era odată un gospodar care a sădito vie, a împrejmuit-o cu un gard și a săpat în ea un teasc. Și a zidit un turn, apoi a arendat-o unor lucrători și s-a dus departe. Le spune o altă pildă, ca să arate că, deși se învredniciseră de zeci de mii de dovezi ale purtării sale de grijă, nu s-au făcut mai buni. Gospodarul este Domnul, care, datorită iubirii sale față de oameni, s-a numit pe sine om. Via este poporul iudeu, care a fost sădit de către Dumnezeu în Țara Făgăduinței. Cum zice [Scriptura]: „Călăuzindu-i, sădește-i pe muntele tău cel sfânt” (*Ex.*, 15, 17). Zidul este Legea, care nu le îngăduie să se amestece cu neamurile. Sau sfinții îngeri, care l-au păzit pe Israel. Teascul este altarul. Turnul este Templul. Lucrătorii sunt învățătorii poporului, fariseii și cărturarii. *S-a dus departe* Dumnezeu, Gospodarul, când

nu le mai vorbea din stâlpul de nor. Îndepărtarea lui Dumnezeu este îndelunga răbdare. Dumnezeu pare să somnoleze și să fie departe, atunci când rabdă îndelung și nu cere imediat socoteală pentru fărădelegi.

Când s-a apropiat vremea roadelor, i-a trimis pe robii săi la lucrători, ca să ia roadele. Dar lucrătorii i-au luat pe robii lui și pe unul l-au bătut, iar pe altul l-au ucis cu pietre. Iarăși a trimis alți robi, mai mulți decât cei dintâi, dar [lucrătorii] au făcut la fel. În cele din urmă, l-a trimis la ei pe fiul său, zicând: „De fiul meu se vor rușina." Dar lucrătorii, văzându-l pe fiu, au zis între ei: „Acesta este moștenitorul. Veniți să-l ucidem și să punem mâna pe moștenirea lui!" Și prinzându-l, l-au scos afară din vie și l-au omorât. S-a apropiat vremea roadelor, în vremea profeților. Căci robii trimiși sunt profeții, care au fost oropsiți în fel și chip de către lucrători, adică de profeții și învățătorii mincinoși. Pe unul l-au bătut, ca pe Mica, pe care l-a lovit peste obraz Zedechia. Pe unul l-au ucis, cum e Zaharia, între templu și altar. I-au ucis cu pietre, ca pe Zaharia, fiul lui Iehoiada, marele preot [*2Cr*., 24, 21]. În cele din urmă a fost trimis Fiul lui Dumnezeu, care s-a arătat în trup. A zis: „se vor rușina de Fiul meu", nu fiindcă nu știa că urmau să-l ucidă, ci ca să arate ce trebuia să se întâmple. Căci trebuia, zice el, și dacă i-au ucis pe robi, totuși să se rușineze de demnitatea Fiului. Dar lucrătorii, văzându-l, au zis: „Acesta este moștenitorul, veniți să-l ucidem!" Tocmai iudeii, care zic: „Acesta este Hristosul", tocmai ei l-au răstignit. *L-au scos afară din vie*, căci în afara cetății a fost ucis Domnul. Dar fiindcă ziceam că via este poporul, afară din vie, adică în afara voinței poporului cinstit, fiindcă pe el l-au ucis fariseii, lucrătorii răi.

Când va veni Stăpânul viei, ce le va face lucrătorilor acelora? Ei i-au răspuns: „Pe ticăloși ticălos îi va pierde, iar via o va da altor lucrători, care vor da roadele la vremea lor. „Când va veni" – Când? Oare la a doua venire? Se pare că și aceasta se poate înțelege, dar mai bine se înțelege astfel: Stăpânul viei este Dumnezeu și Tatăl, care l-a trimis pe Fiul lui, care a fost ucis de ei. Când va veni acesta, adică atunci când va cerceta nelegiuirea pe care au săvârșit-o iudeii, atunci pe cei ticăloși ticălos îi va pierde, trimițând oștirile romane. Iar via lui – adică poporul – va fi dată altor lucrători, adică apostolilor și învățătorilor. Prin „vie" poți înțelege și dumnezeieștile Scripturi, în care zidul este slova, iar teascul săpat este adâncimea Duhului. Turnul este teologia, care este elevată și nespus de înaltă. Aceste Scripturi le aveau mai înainte lucrătorii răi, fariseii. Dar Dumnezeu ni le-a dat nouă, celor care le lucrează bine. Căci aceia l-au ucis pe Domnul în afara viei, adică în afara celor pe care le spuneau Scripturile.

Isus le-a zis: „Oare n-ați citit niciodată în Scripturi: «Piatra pe care au lepădat-o zidarii, tocmai ea a ajuns în capul unghiului; de la Domnul s-a făcut lucrul acesta și este minunat în ochii noștri.» De aceea vă spun că Împărăția lui Dumnezeu va fi luată de la voi și va fi dată unui neam care va aduce roade. Cine va cădea peste piatra aceasta va fi zdrobit de ea, iar pe acela peste care va cădea ea îl va spulbera." Se numește pe sine piatră, iar zidari îi numește pe învățătorii iudeilor, care l-au lepădat ca nefolositor, zicând: „Ești samaritean și ai demon" (*In.*, 8, 48). El însă, după ce a înviat din morți, a fost pus în capul unghiului, adică a devenit cap al Bisericii, legându-i pe iudei și pe neamuri într-o singură credință[4].

[4] Traducerea fragmentului grec ne aparține. După știința noastră, prima traducere în limba română a comentariului lui Teofilact la cele patru evanghelii este următoarea: *A lui Teofilact Arhiepiscopul Bulgariei Tâlcuire la cele patru evanghelii din limba elinească tălmăcită și cu însemnări oarecare de la Euthimie Zigadinos adăogită, iară acum întâi tipărită, cu blagoslovenia și toată cheltuiala Preaosfințitului Arhiepiscop și Mitropolit a toată Moldavia chiriu chir Veniamin*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1805. În redarea textului biblic grecesc am folosit ca reper EDCR.

Așa cum am menționat mai sus, prezentarea în paralel a celor două texte (greacă și latină) ne dă posibilitatea de a studia în detaliu secțiunea în care autorul român integrează interpretarea autorului bizantin. Un prim element asupra căruia ne oprim este secvența „Teofilact, arhiepiscopul bulgarilor", care reflectă fidel informația de pe pagina de titlu a primelor ediții publicate la Basel: „*Theophylacti archiepiscopi Bulgariae in quatuor Euangelia enarrationes*". Aceeași titulatură este prezentă și în colontitlul paginilor cu număr par: „*Theophylacti Archiep. Bulgar. in Matthaeum*". Avem un prim temei în sprijinul ipotezei că autorul a preluat interpretarea lui Teofilact (cu titulatura aferentă) direct dintr-un volum latinesc.

Potrivit uzanței care s-a statornicit în perioada patristică timpurie, comentariul lui Teofilact reprezintă o combinație de text biblic și comentariu expozitiv. Autorul Cazaniei I nu a mai considerat necesară reluarea textului biblic, fiindcă el a fost inclus integral la începutul Omiliei 22.

Încă din primele rânduri, autorul simte nevoia de a clarifica înțelesul textului din *Vorlage*, astfel că secvența latinească „*aliam parabolam eis affert*" este dezambiguizată prin precizarea subiectului: „Aduce *Hristos* altă pildă" (*s.n.*). Fiindcă participiul „*ostendens*" nu este urmat de un complement indirect în Teofilact 1524, autorul român îl precizează, pentru ca înțelesul frazei să fie clar: „arătând *jidovilor*" (s.n.). În măsura în care se poate spune că autorul are o „metodă de traducere", ea include atât formulări libere (*quod licet summa diligentia eis exhibita sit* = „cum mult bine au făcut Domnul cu ei"), cât și redări fidele (*non meliores facti fuerint* = „nu sânt făcuți mai buni").

Interpretarea alegorică a elementelor care compun expoziționea

Înainte de a analiza în detaliu interpretarea lui Teofilact la Parabola lucrătorilor viei, precizăm că viziunea sa alegorică este tributară atât hermeneuticii lui Origen[5], cât și omiliilor lui Ioan Hrisostomul[6]. Din acest motiv, în interpretarea elementelor care formează „expoziționea" parabolei, vom face mai întâi referire la Origen, iar apoi, după caz, vom semnala elemente relevante din omiliile la *Matei* ale lui Ioan Hrisostomul. Fiindcă în Apus un rol important l-a avut opera exegetică a lui Ieronim, vom introduce pe alocuri și referiri la comentariul acestui autor apusean.

Acel om căsătoriu iaste Dumnezeu

Deși Teofilact este mai degrabă compilator decât creator original, comentariul său atinge un grad de complexitate care uneori îl pune în dificultate pe cărturarul român. Atunci când nu acordă suficientă atenție nuanțelor din *Vorlage*, autorul ajunge să strecoare contrasensuri în textul românesc. De exemplu, în textul latinesc al lui Teofilact, stăpânul din pildă, *homo paterfamilias* (ἄνθρωπος οἰκοδεσπότης), îl reprezintă pe Hristos, identificat cu cel mai comun titlu al său: *Dominus* (ὁ Κύριος, „Domnul"). Autorul român nu echivalează în mod riguros

[5] Textul grecesc în Origen. Pentru versiunea în limba engleză, vezi Origen, 2018.

[6] Textul grecesc în Hrisostom, 21–472. Pentru versiunea în limba engleză, vezi Chrysostom, 1888.

acest titlu, ci folosește denumirea „Dumnezeu”, care ar trebui rezervată pentru *Deus* (Θεός)[7].

Via – nărodul iudeilor

Fiindcă VT înfățișează alegoric poporul Israel ca viță-de-vie (*Is*., 5, 1; *Ier*., 2, 21; *Ps*., 80, 8), comentatorii biblici au făcut în mod logic pasul hermeneutic suplimentar, înțelegând termenul ἀμπελών „vie” ca simbol al poporului Israel. Acest lucru se vede și la Origen, care consideră că via sădită de Gospodar este „poporul care a fost înaintea noastră” (ὁ πρὸ ἡμῶν λαός, ORIGEN, 591), adică „poporul iudeilor” (ὁ λαὸς τῶν Ἰουδαίων) în TEOFILACT.

Secvența care explică vocația Israelului biblic (φυτευθεὶς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας, *plantatus a deo in terra promissionis*) este redată în românește prin „*zidit* de la Dumnezeu în Pământul Făgăduiturei”[8]. Predicatorul român avea la dispoziție verbul „a sădi”, folosit în pericopa care precedă omilia („Om neștine era căsătoriu, ce-ș *sădi* via...”), dar folosește în mod inexplicabil verbul „a zidi”[9].

După cum spuneam la început, predicatorul român folosește selectiv informația din Teofilact. De exemplu, pentru a face versiunea românească mai suplă, autorul Cazaniei I renunță la textul din *Ex*., 15, 17, care îi servește teologului bizantin pentru a dovedi că Israel este „sădit” de Dumnezeu în Țara Făgăduinței.

Gardul – leagea contenind să nu se ameastece cu limbi

În viziunea lui Origen, gardul din jurul viei este protecția lui Dumnezeu (ἡ τοῦ θεοῦ φρουρὰ περὶ αὐτὸν ὁ φραγμὸς ἦν; ORIGEN, 591). Ioan Hrisostomul este de părere că prin „gard” trebuie să înțelegem Legea pe care o primește poporul lui Dumnezeu[10]. Potrivit variantei îmbogățite pe care o găsim la Teofilact, Legea are rolul de a-i împiedica pe evrei să se amestece cu alte neamuri[11]. Acest topos precedă creștinismul, putând fi găsit și în iudaismul celui de Al Doilea Templu. Autorul *Epistolei către Aristeas* scrie că Moise, dorind să mențină puritatea morală a poporului evreu, l-a împrejmuit cu o palisadă impenetrabilă și cu un gard de oțel (περιέφραξεν ἡμᾶς ἀδιακόποις χάραξι καὶ σιδηροῖς τείχεσιν, *Ep. Ar.*, 139)[12]. O idee similară se întâlnește și în Mișna, într-o secțiune care le pune în vedere rabinilor că au datoria de a proteja Tora (*waʿasu səyāg la-Torāh* „faceți un gard în jurul Torei”, *Pirke Avot* 1.1).

---

[7] Elemente din comentariul lui Teofilact au pătruns, prin intermediul Cazaniei de la Zabludov (Conțac, Felea, Pietrăreanu, 2024, pp. 41–42), și în Cazania II, care explică astfel înțelesul alegoric al stăpânului viei: „Ziditoriul a toate Domnul, cel ce den ce n-au fost aduse toată lumea, *om pentru iubirea oamenilor cheamă-se*” (CAZANIA II, 336, s.n.). Recunoaștem în acest text următoarea idee a lui Teofilact: Ἄνθρωπος γὰρ οἰκοδεσπότης ὁ Κύριος, ὁ διὰ τὴν φιλανθρωπίαν, ἄνθρωπος προσαγορευόμενος·

[8] CAZANIA II, 336: „Viia amu iaste nărodul iudeesc, că den Egypet amu adus fu și în țara făgăduită sădit de Dumnezeu, cum și sfîntul David grăiaște: Viia den Egypet aduse, și goni limbile, și sădi ea”.

[9] Dacă nu cumva zețarii vor fi citit greșit зидить în loc de сѫдить în manuscrisul pe care l-au cules.

[10] HRISOSTOM, 35: Καὶ γὰρ φραγμὸν ἀεὶ τὸν νόμον ἡ Γραφὴ καλεῖν εἴωθεν· ὥσπερ καὶ ὁ προφήτης φησί· Καθεῖλες τὸν φραγμὸν αὐτῆς, καὶ τρυγῶσιν αὐτὴν πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν· καὶ, Φραγμὸν αὐτῇ περιέθηκα· „Scriptura obișnuiește să numească Legea gard. După cum zice și Profetul: «I-ai dărâmat gardul și o culeg toți cei care trec pe drum [*Ps*., 80, 12 = 79, 13 LXX]». Și «I-am pus gard [*Is*., 5, 2]»”.

[11] CAZANIA II, 336: „Iară gardul viei iaste leagea lu Moysi, de nu lăsa Jidovii să se meastece păgînilor și să cază întru necuviințe.”

[12] Pentru analiza implicațiilor acestui text, vezi Lieu, 2002.

Potrivit celeilalte chei interpretative, gardul îi poate simboliza pe îngeri, în virtutea rolului lor protector. Această tradiție interpretativă se întâlnește și la alți comentatori creștini. O întâlnim, de exemplu, în *Expositiones in Psalmos* (lucrare atribuită lui Atanasie al Alexandriei) ca scolie la *Ps.*, 80, 12 [=79, 13 LXX: ἵνα τί καθεῖλες τὸν φραγμὸν αὐτῆς]. Potrivit autorului, zidul viei (care în Psalm este un simbol al poporului Israel) reprezintă straja îngerilor[13].

Tocitoarea – altariul

Potrivit lui Origen, termenul ληνός („teasc", în TÂLCUL EV. „tocitoare") este un simbol al altarului, locul în care erau aduse jertfele de băutură (ὁ τόπος τῶν σπονδῶν; ORIGEN, 591). Influența lui Origen poate fi identificată în secolul următor în Comentariul la *Psalmi* al lui Eusebiu[14] sau în *Comentariul la Matei* al lui Ieronim. Acesta din urmă amplifică interpretarea cu un element nou: termenul ληνός (lat. *torcular*) ar putea face aluzie și la „teascurile" menționate în secțiunea introductivă a Psalmilor 8, 81 și 84[15]. Teofilact integrează așadar în comentariul său un topos care în sec. IX are deja o vechime considerabilă[16].

Stâlpul sau turnul iaste beseareca

Origen se mulțumește să afirme că turnul este Templul (πύργος μὲν ὁ ναός), idee care are ecou atât la Ioan Hrisostomul (καὶ πόλιν ἀνέστησε, καὶ ναὸν ᾠκοδόμησε[17]), cât și la Ieronim[18], fiind preluată ca atare și de Teofilact. De altfel, detalii suplimentare nu găsim nici în versiunea românească. Singurul element notabil este faptul că latinescul *turris* (πύργος), care reprezintă „beseareca" (*i.e.* Templul din Ierusalim) este redat printr-un dublet sinonimic: „stâlpul sau turnul"[19].

Și se duse, unde nu va veni curând

Parabola rostită de Isus conține verbul ἀπεδήμησεν („s-a dus departe", „a plecat în călătorie"), pe care Origen îl glosează cu ajutorul substantivului ἀποδημία („îndepărtare"), explicat astfel: Domnul i-a însoțit pe israeliți în nor ziua și în stâlp de foc noaptea, ca să-i ducă și să-i sădească pe muntele lui sfânt și în lăcașurile sale, dar apoi nu li s-a mai arătat astfel[20]. Din istoria biblică știm că ultima apariție a

---

[13] ATANASIE, 360: Φραγμὸς ἦν αὐτῇ ἡ τῶν ἀγγέλων φυλακὴ, ἣν ἀπέστησεν ἀπ' αὐτῶν ὁ Θεός.

[14] EUSEBIU, 125: Ὑπὲρ δὲ τῶν ληνῶν διὰ τὰς ἐν πάσῃ τῇ γῇ συστάσας Ἐκκλησίας, ἀλληγορίας νόμῳ λεγομένας ληνούς. Ὅτε μὲν εἷς ἦν λαός· ἦν δὲ οὗτος Ἰσραὴλ, ᾧ ἐχρημάτιζε καὶ πύργος ὁ παρὰ τούτοις νεὼς, καὶ προλήνιον τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ θυσιαστήριον κατὰ τὴν Ἡσαΐου φωνήν. Τὸ δὲ πλῆθος νυνὶ τῶν ληνῶν τὰ πολλὰ μηνύει θυσιαστήρια, ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις συνδιαιρούμενα.

[15] În exegeza modernă se presupune că notația *ʿal-haggittiṯ*, specifică celor trei psalmi, trimite la o gamă în care erau cântați Psalmii. Potrivit tradiției păstrate în Targum, termenul ar fi făcut referire la un instrument muzical (din Gat). Ieronim (și LXX) presupun vocalizarea *ʿal-haggittoṯ*, „la teascuri". HALOT, 206.

[16] CAZANIA II, 337: „Iară tocitoarea iaste altariul, ce să zice, loc de jărtvă, unde făcea jungheare".

[17] HRISOSTOM, 640. „A ridicat o cetate și a zidit un Templu".

[18] Scriitorul apusean introduce ca argument suplimentar textul din *Mica*, 4, 8: „et tu turris Gregis nebulosa filiae Sion", pe care îl înțelege tot ca referire la Templu (IERONIM, 245).

[19] CAZANIA II, 387: „Iară stîlpulu e cetatea Ierusalimului și hramul ce era întru el, de era mai nărocit și prea mai înalt întru oameni."

[20] ORIGEN, 591: ἀποδημία δὲ τοῦ δεσπότου ὅτε κύριος ὁ συνὼν αὐτοῖς ἐν νεφέλῃ «ἡμέρας» καὶ «στύλῳ <πυρὸς»> νυκτός, ἕως αὐτοὺς καταφυτεύσῃ εἰσαγαγὼν «εἰς ὄρος ἅγιον» αὐτοῦ «καὶ εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ», οὐκέτι οὕτως αὐτοῖς ἐπεφαίνετο.

stâlpului de foc este menționată în *Deut*. 31,15, când moartea lui Moise este iminentă. Ioan Hrisostomul propune o interpretare diferită, care mută accentul de pe „diminuarea" prezenței divine în Israel, pe răbdarea manifestată de Dumnezeu în raport cu poporul Său: „s-a îndepărtat, adică a avut îndelungă răbdare, căci nu a adus întotdeauna cu grăbire pedeapsa pentru păcate"[21].

Conștient de ambele tradiții interpretative, Teofilact le păstrează, încercând să le îmbine armonios. Așadar Dumnezeu s-a îndepărtat când a încetat să le mai vorbească israeliților în stâlpul de nor. În același timp, „îndepărtarea" sa trebuie înțeleasă ca manifestare a îndelungii sale răbdări: „Dumnezeu pare să somnoleze și să fie departe, atunci când rabdă îndelung și nu cere imediat socoteală pentru fărădelegi."[22] Ideea se regăsește într-o formă rudimentară și în Cazania I: „Și se duse, unde nu va veni curând, să bântuiască pre greșiți."

„Apropie-se vreamea rodului" – desfășurarea acțiunii

Al doilea moment semnificativ al parabolei îl reprezintă „vreamea rodului" (*tempus fructuum*), adică „vreamea prorocilor" (*prophetarum temporibus*), care îi prilejuiește lui Teofilact o reflecție pe care o găsim și în Omilia 22: *Servi enim missi, fuerunt prophetae, quos variis affecerunt iniuriis agricolae, hoc est qui tunc erant falsi prophetae et falsi doctores*; „robii tremeș sânt prorocii, pre carei au dosădit în multe chipure de lucrători, carei atunce era proroci mincinoși și învățători strâmbi". Pentru a arăta cum i-au „dosădit în multe chipure" (ὕβρισαν διαφόρως, *variis affecerunt iniuriis*) profeții mincinoși pe cei autentici, Teofilact dă câteva exemple, preluate de la Origen. Acesta distinge între profeții de la început pe care căpeteniile și înțelepții poporului i-au brutalizat, i-au ucis sau i-au bătut cu pietre, și profeții de mai târziu, mai numeroși, ale căror nume sunt scrise în a doua carte a *Cronicilor*, în *Ieremia*, în cărțile *Celor Doisprezece* și în *Daniel* (ORIGEN, 592).

Unul dintre cei pomeniți de Origen este Mica (Μιχαίας), profetul care a fost lovit peste obraz de către Zedechia, fiul lui Chenaana (Σεδεκίας υἱὸς Χαναάν), unul dintre profeții de curte ai regelui Ahab[23]. În comentariul său, Teofilact omite secvența υἱὸς Χαναάν, creând premisa pentru o confuzie. Fiindcă același nume este purtat de ultimul rege al lui Iuda și fiindcă predicatorul român nu pare să fi fost familiarizat cu textul din *1Regi*, 22 (care descrie pălmuirea lui Mica de către Zedechia), Omilia 22 conține o eroare: „pre Mihe‹i›a bătu Sedechia *împărat* pre obraz" (s.n.)[24].

Un alt exemplu care se regăsește la Origen, la Teofilact și, prin medierea acestuia, în TÂLCUL EV. este cel al lui Zaharia, menționat de Isus (*Mat*., 23, 35 și *Lc*., 11, 51). În *Matei* el este numit Ζαχαρίας υἱοῦ Βαραχίου, dar nici Origen și nici Teofilact nu precizează patronimul profetului. Textul comentatorului bizantin

---

[21] HRISOSTOM, 640. Καὶ ἀπεδήμησε· τουτέστιν, ἐμακροθύμησεν, οὐκ ἀεὶ τοῖς ἁμαρτήμασι παραπόδας ἐπάγων τὰς τιμωρίας· τὴν γὰρ ἀποδημίαν τὴν πολλὴν αὐτοῦ μακροθυμίαν φησί.

[22] CAZANIA II, 337: „Iară ducerea domnului viei acasă, vreamea că nu se arătă lor în zioa a stîlpului de nuor și în noaptea stîlpului de foc. Iară ducerea, dumnezeiasca lungă răbdare și mila."

[23] ORIGEN, 609: ὃν μὲν ἔδειραν, ὡς «τὸν Μιχαίαν ἐπάταξεν εἰς τὴν σιαγόνα» «Σεδεκίας υἱὸς Χαναάν».

[24] CAZANIA II, 338, redă corect episodul biblic: „Că unii amu bătură-i, cum și pre Mihea proroc pre fălci-l bătu Sedechia."

(*alium autem occiderunt, ut Zachariam inter templum et altare*) este redat astfel în românește: „pre Zaharie uciseră între altar și besearecă” (TÂLCUL EV., f. 96ᵛ)[25].

Interpreții *Noului Testament* s-au întrebat cine este acel Zaharia „ucis între altar și templu” despre care vorbește Isus (Gallagher, 2014). Unii au presupus că Mântuitorul trebuie să-l fi avut în minte nu pe „Zaharia, fiul lui Barachia”, ci pe „Zaharia, fiul lui Iehoiada” a cărui moarte este descrisă în *2Cron.*, 24, 22. Dacă ipoteza este corectă, ar rezulta că un singur episod biblic veterotestamentar a devenit sursa celor două referiri la „Zaharia” din comentariul lui Teofilact, respectiv Cazania I. Origen, în orice caz, face distincție clară între episodul din *2Cronici* 24 și cel menționat de Isus, fiindcă, potrivit *Septuagintei*, profetul ucis din porunca regelui Ioas este nu „Zaharia, fiul lui Iehoiada”, ci Ἀζαρία ὁ τοῦ Ἰωδαέ, „Azaria, fiul lui Iodae” (ORIGEN, 609–610).

Prezența numelui „Azaria” în textul grecesc al cărții *2Cronici* i-a făcut pe comentatorii creștini timpurii să propună ipoteze alternative cu privire la Zaharia cel menționat de Isus: acesta ar fi fost fie tatăl lui Ioan Botezătorul, fie un alt Zaharia, menționat de Irod (Gallagher, 2014, p. 127). Totuși, unii cărturari creștini care au păstrat obiceiul de a compara *Septuaginta* cu originalul ebraic au observat discrepanța dintre cele două texte și au corectat versiunea greacă, reintroducând numele Zaharia în episodul din *2Cronici*. Teofilact nu este străin de această tradiție, fiindcă face referire la Ζαχαρίαν τὸν υἱὸν Ἰωδαὲ τὸν ἀρχιερέα „Zaharia, fiul marelui preot Iodae”, folosind totodată verbul λιθοβολέω „a lapida” pentru a descrie moartea lui. În urma trecerii succesive prin mai multe limbi, numele tatălui lui Zaharia (*Yəhoyāḏāʿ*, Ἰωδαέ, *Iodoë*) devine în română „Iuda” („pre alt Zaharie, fiiul Iudei, cu pietri uciseră”)[26].

Firul narativ al pildei continuă cu trimiterea unui sol de rang superior. Textul latinesc care sintetizează această etapă (*Postea missus est filius dei, in carne apparens*) este redat ca atare în limba română: „după aceaia fu tremes fiiul lui Dumnezeu, în trupu se ivind”. În mod curios, traducătorul păstrează modul gerunziu pentru verbul latinesc *apparens*, cât și poziția lui finală în propoziție, deși formularea rezultată pare nefirească în română.

În înțelegerea lui Teofilact, scoaterea din vie a moștenitorului are corespondent în faptul că Hristos a fost scos din Ierusalim pentru a fi răstignit: *Eiecerunt autem eum extra vineam, nam extra civitatem occisus est dominus.* Pentru a face textul mai explicit, predicatorul român a precizat că cetatea la care se face referire este Ierusalimul: „Scoaseră-l afară den via, că afară den Ierusalim uciseră Domnul.”

„Când amu va veni domnu‹l› viei” – punctul culminant

Tensiunea dramatică a pildei atinge punctul culminant odată cu întrebarea „Când va veni Stăpânul viei, ce le va face lucrătorilor acelora?”. În viziunea lui Origen, răspunsul dat de ascultătorii lui Isus („Pe ticăloși ticălos îi va pierde”) reprezintă o profeție de tipul celei rostite de Caiafa în *Ioan* 11[27]. Chestiunea pe-

[25] CAZANIA II, 338: „E alții uciseră, ca și pre Zahariia, fiiul lu Varahiin, între besearecă și oltariu uciseră-l”.

[26] CAZANIA II, 338: „Iară alții cu pietri-i uciseră, ca și pre alt Zaharie, feciorul lu Ioada arhiereul.”

[27] ORIGEN, 615: καὶ οἱονεὶ προφητεύουσιν ὁμοίως τῷ Καιάφᾳ τῷ ἀρχιερεῖ «τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου», καὶ «ἀφ' ἑαυτοῦ» μὴ εἰρηκότι τὸ ἀληθές, ἀλλ' ἐπεὶ «ἀρχιερεὺς» ἦν ‹προφητεύσαντι› προφητεύουσι δὲ περὶ τῶν

depsei date lucrătorilor răi este analizată și de Teofilact. Cărturarul bizantin admite că secvența „când va veni" s-ar putea referi la a doua venire a lui Hristos, însă propune o ipoteză mai bună: acțiunea punitivă a Stăpânului a survenit în anul 70 d.H., când zidurile Ierusalimului au fost sparte, iar Templul a fost incendiat și dărâmat. În cuvintele lui Teofilact, stăpânul va veni „atunci când va cerceta nelegiuirea pe care au săvârșit-o iudeii" (ὅταν ἐπιβλέψῃ ἐπὶ τὴν ἀνομίαν, ἣν ἐποίησαν οἱ Ἰουδαῖοι). Textul latinesc corespunzător *quum ipse respexerit ad iniquitatem quam fecerunt Iudaei* este preluat și de autorul Omiliei 22: „când va căuta la fărălegile jidovilor". Răufăcătorii și-au luat pedeapsa cuvenită prin faptul că Dumnezeu a trimis asupra Ierusalimului oștirile romane (τότε κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς, τὰ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἐπιπέμψας). Versiunea latinească „*tunc malos male perdet, misso Rhomano exercitu*" este sursa următoarei secvențe din textul coresian: „atunce răii rău-i va piiarde, tremețând pre ei oștile rimleanilor"[28].

Cu privire la „via" care va fi dată „altor lucrători", Teofilact propune două ipoteze. „Via" ar putea reprezenta fie „poporul" care va fi dat în grija altor lucrători, fie Cuvântul divin: „Prin «vie» poți înțelege și Sfintele Scripturi, în care zidul este slova, iar teascul săpat este adâncimea Duhului." Această perspectivă reprezintă forma concisă a unei idei care la Origen se prezintă într-o formă mult mai sofisticată: „Și vezi dacă nu putem spune, potrivit cunoașterii naturale, că Sfânta Scriptură este via; viața care urmează prin cunoașterea cea adevărată, care rodește prin virtute și obiceiurile cele mai alese, este rodul viței; conținutul duhovnicesc și toate slovele Scripturii sunt gardul pus în afară, pentru ca via și mai cu seamă rodul ei cel ascuns să nu fie spionate de cei din afară; iar profunzimea sufletului care primește aceste roade – după ce a lepădat orice formă de superficialitate – este teascul săpat în vie."[29]

În același context, Teofilact afirmă că „turnul este teologia, care este elevată și nespus de înaltă" (πύργος δὲ ἡ θεολογία, διηρημένη καὶ ὑψηλοτάτη οὖσα). Textul lui Teofilact păstrează marca indubitabilă a ideii pe care Origen o formulează mai amplu: „Iar turnul zidit în vie, care are statură impunătoare, elevare și înălțime, mai presus de vie, gard și teasc, este cuvântul despre Dumnezeu, fiindcă este un templu al gândirii dumnezeiești cuprinse în el."[30] Însă aceste idei nu au fost considerate relevante de către predicatorul român, care a trecut direct la explicațiile privitoare la „piatra din capul unghiului".

ἐθνῶν ὅτι δώσουσι τῷ οἰκοδεσπότῃ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Deși exegetul răsăritean nu indică versetul pe care îl are în vedere, este foarte probabil ca el să vizeze versetul 48, în care ierarhul iudeu își exprimă teama că romanii ar putea veni să nimicească orașul.

[28] Ideea se regăsește și în Cazania II, 339: „Și răii rău i pierdu ca nește călcători de leage și ucigători, lucrătorii hitleani, Iudeii. Și mai nainte amu de munca ce va să fie osîndi pre ei și-i munci cu pustiirea cetății, cu săpatul hramului și cu alalte reale, și cu rău ce pățiră de Rimleani."

[29] Origen, 603. Καὶ ὅρα εἰ δυνάμεθα τὴν μὲν κατὰ τὴν θείαν γραφὴν φυσιολογίαν τὸν ἀμπελῶνα εἰπεῖν, τὸν δὲ ἀκόλουθον τῇ ἀληθεῖ φυσιολογίᾳ βίον ἐν ἀρετῇ καὶ καλλίστοις ἤθεσι καρποφοροῦντα λέγειν εἶναι τὸν τοῦ ἀμπελῶνος καρπόν, τὸν δὲ λογικὸν τόπον καὶ πᾶν τὸ γράμμα τῆς γραφῆς τὸν φραγμὸν εἶναι τοῦ ἀμπελῶνος περικείμενον ἔξωθεν ὡς μὴ κατοπτεύεσθαι τοῖς ἔξωθεν τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ μάλιστα καρπὸν αὐτοῦ, τὸ δὲ βάθος τῆς δεχομένης τοὺς καρποὺς τούτους ψυχῆς πᾶν ἐπιπόλαιον ἀποβαλούσης τὴν ὀρυχθεῖσαν εἶναι ἐν τῷ ἀμπελῶνι ληνόν.

[30] Origen, 604: ὁ δὲ οἰκοδομηθεὶς ἐν τῷ ἀμπελῶνι πύργος, ἀνάστημα ἔχων καὶ δίαρμα καὶ ὕψος ὑπὲρ τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸν φραγμὸν καὶ τὴν ληνόν, ὁ περὶ θεοῦ (οἶμαι) λόγος ἐστί, ναὸς ὢν τοῦ ἐν αὐτῷ θείου νοῦ.

„Piatra ce lepădară ziditorii iaste însuș Hristos” – deznodământul

În partea de final a comentariului lui Teofilact la Parabola lucrătorilor viei, autorul se concentrează asupra momentului în care Isus le adresează adversarilor săi o întrebare privitoare la expresia „piatra pe care au lepădat-o zidarii”, din *Ps.*, 118, 22 [117, 22 LXX]. Pentru autorul bizantin, este limpede că prin această referire la textul Psalmului, Isus se numește pe sine piatră, iar pe cărturari îi numește zidari. Ideea se regăsește și în Omilia 22, al cărei autor redă secvența „*magistros Iudæorum*” prin „învățătorii iudeilor”, iar propoziția „*qui illum quasi inutilem reprobauerunt*” este echivalată prin „pre care (...) nu-l priimiră, ce de nemica-l ținură”. Trebuie observat că autorul român operează cu două versiuni ale secvenței λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες. Prima dintre ele („piatra ce nu în rând feaceră ziditorii”), având la bază textul slavonesc[31], își are originea în TETRAEV. publicat de Coresi în 1561[32]. A doua versiune („piatra ce lepădară ziditorii”) mult mai fidelă originalului, provine din versiunea latinească a comentariului lui Teofilact (*lapidem quem reprobauerunt ædificantes*). Mai observăm că, întrucât nu are la dispoziție un singur cuvânt pentru a traduce latinescul *inutilem* (gr. ἀχρεῖον), predicatorul român folosește locuțiunea „de nemica”.

Teofilact ilustrează respingerea lui Isus de către autoritățile iudaice cu ajutorul declarației din *Ioan* 8:48: Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις = *Samaritanus es tu, et dæmonium habes*, pe care o găsim redată fidel în Omilia 22: „Samaritean ești și ai drac.” Forma „samaritean” reflectă în mod clar influența sursei latinești, fiindcă o întâlnim și în Omilia 16 (Vindecarea orbilor de la Ierihon), care preia secțiuni ample din *Comentariul la Matei* al lui Wolfgang Musculus. În schimb, în alte omilii care fac referire la etnia samaritenilor întâlnim forme precum „samareanin”[33] sau chiar „samarean”[34].

Finalul „tâlcului” Omiliei 22 explorează implicațiile pentru Biserică ale faptului că Isus a devenit piatra din capul unghiului. Și în acest caz, textul trădează influențe origeniste, mediate de Teofilact. În viziunea lui Origen, în spatele referirii lui Isus la *Ps.* 117 [118 BHS] trebuie să vedem acțiunea simbolică a lui Isus de a uni cele două testamente și cele două popoare (iudeii și neamurile): „Apoi, după acestea, Mântuitorul îi pune la strâmtoare cu Scriptura, tocmai pe ei, care se considerau ziditorii poporului, spunând că pe el, care este piatra lepădată de ei, Tatăl îl va pune cap al întregii construcții, ca să țină împreună două unghiuri, testamentul vechi și cel nou, și două clădiri, adică două popoare.”[35] Într-o formă

---

[31] În primele traduceri biblice slavone se folosește termenul врѣдъ exclusiv în locuțiunile не врѣду сътворити (*Ps.*, 117, 32; *Mat.*, 21, 42), respectiv не врѣду имѣти (*Mc.*, 12, 10; *Lc.*, 20, 17; *1Pet.*, 2, 7) cu sensul „a dezaproba”, „a respinge”, „a disprețui”. Ulterior, probabil pentru a evita confuzia cu врѣдъ „*daună, rău*” locuțiunea a fost reanalizată sub forma не въ рѧду сътворити „*a nu zidi în rând”*. Așadar, Камень, егоже не врѧдѫ сътвориша зиждѫщеи (OSTROG) poate fi tradusă literal prin „piatră pe care zidarii nu au pus-o (i.e. *clădit-o*) în rând”. Datorez mulțumiri slavistului Ion-Mihai Felea pentru conținutul acestei note.

[32] TETRAEV. conține și o altă soluție de traducere pentru același enunț: „Piatra ce nu socotiră ziditorii aceea fu în capul unghiului” (*Lc.*, 20, 17).

[33] Vezi Omilia 5: „Grăi lui muiarea samareanina” (TÂLCUL EV., f. 21[r]); „Nu se apropie jidovii de samareanini” (*Ibid.*, f. 21[r]).

[34] Vezi Omilia 33: „Întrebare: spune pilda samareanului! Răspuns: om ce căzu în tâlhari” (TÂLCUL EV., f. 136[r]). „Samarean iaste Isus Hristos, pre cine jidovii țînură ca un proclet și blăstemat” (*Ibid.*, f. 136[v]).

[35] ORIGEN, 615: Εἶτα ὁ σωτὴρ ἐπὶ τούτοις ἀπὸ τῆς γραφῆς αὐτοὺς δυσωπεῖ, νομίζοντας εἶναι καὶ οἰκοδόμους τοῦ λαοῦ, ὅτι λίθον αὐτὸν ὄντα καὶ ἀποδοκιμασθέντα ἀπ' αὐτῶν ὁ πατὴρ θήσει τῆς ὅλης οἰκοδομῆς κεφαλήν, συνέχοντα δύο γωνίας παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης καὶ δύο λαῶν οἰκοδομάς.

diferită, perspectiva se regăsește atât la Teofilact, cât și în Omilia 22: „*Ipse autem quum surrexisset ex mortuis, positus est in caput anguli, hoc est caput ecclesiæ factus est, coniungens Iudæos et gentiles in unam fidem*.” „Iară când învise Hristos den moarte, fu pus în capul unghiului, că fu cap beseareciei, cuprinzând și jidovii, și păgânii sau limbile întru o credință și întru o leage.”[36] Pentru a face textul mai clar, autorul înlocuiește pronumele *ipse* cu „Hristos” și folosește dubletul sinonimic „păgânii sau limbile” pentru a traduce latinescul *gentiles*.

Concluzii

Analiza noastră a demonstrat că „tâlcul” Omiliei 22 din Cazania I coresiană reprezintă prelucrarea unui amplu fragment din *Comentariul la Matei* al lui Teofilact, autor post-patristic ale cărui lucrări, în versiune latinească, au cunoscut retipăriri frecvente în secolul al XVI-lea. De asemenea, studiul de față a scos la iveală faptul că o mare parte dintre toposurile alegorice întâlnite în comentariul lui Teofilact își au originea în gândirea lui Origen și în omiliile lui Ioan Gură de Aur.

În mod remarcabil, versiunea românească a textului lui Teofilact reflectă interesul autorului Cazaniei, care reține doar ceea ce consideră potrivit pentru publicul său. În anumite situații, el explicitează textul latinesc și adaugă detalii suplimentare, fapt care duce la erori („pre Mihe‹i›a bătu Sedechia *împărat* pre obraz”).

Folosirea de către autorul român a versiunii latine a Comentariului lui Teofilact reiese mai ales din structurile care reproduc originalul prin calchiere (*postea missus est filius Dei, in carne apparens* = „după aceaia fu tremes fiiul lui Dumnezeu, *în trupu se ivind*”). Un alt indiciu este și forma „samaritean”, care reflectă influența latinescului *Samaritanus*. Nu în ultimul rând, sursa latinească explică apariția expresiei „piatra ce lepădară ziditorii” (*Lapidem quem reprobauerunt ædificantes*), folosită în paralel cu echivalentul slavon „piatra ce nu în rând feaceră ziditorii”.

Capacitatea autorului Cazaniei de a utiliza surse latinești nu este surprinzătoare, întrucât știm din alte cercetări (Conțac, 2023) că, în alcătuirea predicilor sale, acesta a recurs și la *Comentariul la Matei* al lui Wolfgang Musculus. Surprinzătoare este însă maniera în care procedează autorul, întrucât el nu reproduce citatele servil, ci aplică o grilă de selecție, păstrând doar elementele care corespund viziunii sale teologice și pastorale. Dat fiind că Teofilact al Ohridei este invocat și în alte omilii, o imagine completă asupra receptării sale în primul omiliar românesc se va putea obține doar prin analiza tuturor referințelor la opera sa.

Bibliografie

ATANASIE = *Athanasii Expositiones in Psalmos* (PG, vol. 27), Paris, 1857, col. 59–590.

BHS = *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Ediție de K. Elliger – W. Rudolph, editio quinta emendata opera A. Schenker, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997.

[36] În CAZANIA II, 340, ideea capătă următoarea formă: „Căce puse în capul unghiului, ce se zice, cap beseareciei fu, împreunînd Jidovii și păgînii întru o credință. Că cumu e piatra în unghiul zidului dedesupt, de ține amîndoi părețiі, așa și Hristos întru o credință toți-i împreună.”

Cazania II = *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. 1, Textul, București, Socec, 1914.

Chrysostom 1888 = *Saint Chrysostom: Homilies on the Gospel of Saint Matthew* (Nicene and Post-Nicene Fathers, vol. 10, First Series), New York, Christian Literature Company.

Conțac, E. (2023). *Comentariul la Evanghelia după Matei* (1544) al lui Wolfgang Musculus, sursă de inspirație pentru *Tâlcul evangheliilor* (1567), Omilia la Duminica a treia din Post. *Limba română*, vol. *72*(1), 43–78.

Conțac, E., Felea, I.-M. & Pietrăreanu I. (2024). Hristos, palmierul ceresc. Omilia a XX-a a lui Sever al Antiohiei, sursă indirectă a Omiliei de Florii din Cazania II coresiană. *Philologica Jassyensia*, *20*(2), 41–57.

EDCR = *Noul Testament. Ediția Dumitru Cornilescu revizuită*, București, Societatea Biblică Interconfesională, 2019.

Eusebiu = Eusebii Pamphili *Commentaria in Psalmos*, Paris, 1857, col. 65–1396.

Gallagher, E. L. (2014). The Blood from Abel to Zechariah in the History of Interpretation. *New Testament Studies*, *60*(1), 121–138.

HALOT = *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Ediție de Ludwig Koehler, Walter Baumgartner, M. E. J. Richardson și Johann Jakob Stamm, Leiden, E.J. Brill, 1994–2000.

Hris.Mat. = *Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri. Partea a treia: Omilii la Matei*, trad. D. Fecioru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.

Hrisostom, *Ioannis Chrysostomi Homiliae XC in Matthaeum* (PG, vol. 58), Paris, 1862, col. 21–472.

Ieronim = Jerome, *Commentary on Matthew*, edited by Thomas P. Halton, translated by Thomas P. Scheck (The Fathers of the Church, vol. 117), Washington, DC, The Catholic University of America Press, 2008.

Lieu, J. (2002). 'Impregnable Ramparts and Walls of Iron': Boundary and Identity in Early 'Judaism' and 'Christianity.' *New Testament Studies*, *48*(3), 297–313.

LXX = *Septuaginta*. Ediție de Alfred Rahlfs; editio altera Robert Hanhart, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.

Origen = *Origenes Werke zwölfter Band Origenes Matthäuserklärung*. I Die Griechisch Erhaltenen Tomoi. Erich Klostermann und Ernst Benz (GCS 41), Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 1935.

Origen 2018 = *The Commentary of Origen on the Gospel of St Matthew*, translated with introduction and brief annotations by Ronald E. Heine, 2 vol., Oxford, Oxford University Press.

Ostrog = *Библїа, (...)*, Ostrog, 1581.

PG = *Patrologiae Cursus Completus: Series Graeca*: Edited by J.-P. Migne, 162 vol., Migne, Paris, 1857–1886.

Sachet, P. (2020). *Publishing for the Popes: The Roman Curia and the Use of Printing (1527–1555)*, Leiden, Brill.

Tâlcul Ev. = *Tâlcul Evangheliilor și Molitevnic rumânesc*. Ediția de V. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.

Teofilact = *Theophylacti Archiepiscopi Bulgariae Enarratio in Evangelium Matthaei* (PG, vol. 123), Paris, 1864, col. 143–486.

Teofilact 1524 = *Theophylacti Archiepiscopi Bulgariae in quatuor Euangelia enarrationes, Ioanne Oecolampadio interprete*, Basel, In officina Andreae Cratandri, 1524.

Tetraev. *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561*. Ediție de Florica Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 47–62

Termeni și concepte

Alexandru GAFTON

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
algafton@gmail.com · https://orcid.org/0000-0002-1706-169X
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.05

Terms and Concepts

The process of naming often precedes an adequate understanding of the referent and, consequently, leads to the formation of concepts that are insufficiently articulated or imperfectly reflected by the terms used to convey them. The present examination focuses on several notions and phrases belonging to linguistics and other fields of knowledge, considered in relation to the processes that generated them, the realities they seek to conceptualize, and the degree to which the terms employed to designate them are adequate. A correct understanding of such realities cannot result from a mere examination of the terms themselves, nor from an uncritical acceptance of current definitions; rather, it presupposes the reconstruction of the constitutive, functional, and evolutionary processes that gave rise to the concepts in question. From this perspective, *literary norm* emerges as a historical product of the linguistic norm; the *linguistic influence*, as a process unfolding across time and space; *bilingualism*, as a gradual and structurally asymmetric state; while certain established designations prove to be partially inadequate or even misleading in relation to the realities they purport to express. The advancement of knowledge requires the continual recalibration of concepts and the ongoing verification of the adequacy of the terms used, since the act of terminologization does not constitute a definitive outcome of knowledge, but merely one stage in the intellectual apprehension of reality.

Keywords: scientific terminology; conceptualization; literary norm; linguistic Hungarian influence; bilingualism; folk etymology; phonetic law; the central dogma of genetics

Tentația exprimării lingvistice a componentelor realității se instalează imediat după luarea cunoștinței de acele componente, elementul cunoscut și punctul de referință fiind constituit de cuvânt.

Întrucât capacitățile sale de semnificare, sensul său de bază sau doar salient ori chiar metaforic dominant sunt confirmate prin uz, el va putea trimite către un concept, însă ceea ce va transmite în fapt va fi doar efectul relației dintre acel sens și chipul în care s-a putut conceptualiza referentul, ca urmare a luării cunoștinței despre acesta. Prin urmare, conceptul va fi efectul combinației dintre sensul prevalent și consacrat al cuvântului, și un rezultat al luării cunoștinței despre realitate și al felului în care a fost aceea închipuită mental. Cuvântul devenit termen nu va sta inert în locul referentului căruia i-a fost asignat și nici nu îl va vehicula pur și simplu pe acela, potențialul său intern și dinamica relației cu conceptul – care este supus fluctuațiilor și modificărilor – determinând înțelegerea referentului.

© 2025 Alexandru Gafton. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

Actul numirii, așadar, se petrece într-un moment în care, inerent și inevitabil, cunoașterea nu a ajuns la a articula procese adecvate de înțelegere și conceptualizare a rezultatului reflectării în conștiință a realității numite, deci termenul nu reușește plenar să trimită către efectul mental al conceperii unei realități, care este insuficient reflectată în conștiință și cunoscută. Astfel se ajunge la situația în care denumirea se referă la un concept prematur botezat sau, direct, la un referent mai degrabă perceput și imaginat, decât cugetat și reflectat în conștiință. De aceea apar prea ades situații în care termenii trimit vag, sugestiv, relativ grosier la un concept insuficient reflectat în conștiință și imprecis definit. El poate funcționa la nivel mulțumitor, căci valențele slabe ale cuvântului pot da impresia că se vehiculează un concept larg cunoscut, ceea ce nu este decât o manifestare oarecum automată și un efect secundar al tendinței pe care o are conștiința de a obține cunoaștere cu orice preț, care lipsei oricărei cunoștințe îi preferă o cunoștință carențială sau chiar eronată.

Deși o astfel de situație este firească în procesul de simplă numire, caracteristic comportamentului lingvistic de rând, în cazul procesului de terminologizare (cu deosebire în știință) există îndreptățirea de a presupune că altele sunt standardele. Cu toate acestea, se observă adesea că el nu urmează unor analize prealabile și unor reflecții judicioase, bine cumpănite, operate în vederea reflectării adecvate a cunoașterii ample și profunde, obținute asupra realității, uneori cuvintelor devenite termeni forțându-li-se ori chiar nesocotindu-li-se sensurile, încât relația de arbitrarietate lingvistică dintre termen și concept devine o relație abuzivă dinspre concept spre cuvânt.

În cele ce urmează vom avea în vedere tipul de situație cel mai benign și mai aproape de normalitate, și anume acela în care termenii, conceptele și realitatea par a fi intuitive, dar termenii sunt doar cuprinzători, conceptele vagi, iar realitatea neînțeleasă pe deplin. Avantajul situației – care este una firească – este că realitățile denumite nu se opun cunoașterii lor și, pe măsura înțelegerii tot mai profunde a lor, se produce recalibrarea conceptelor, termenii neavând nevoie de a fi înlocuiți – fapt care în mod obișnuit este nerecomandabil –, ci doar de a fi însoțiți de precizări ajustativ-adaptative sau de redefiniri ale conceptului – încât acela să reflecte mai acurat conținutul de cunoaștere a realității – în funcție de starea etapei.

Normă literară

Având a satisface anumite nevoi de comunicare, sistemul lingvistic al unei comunități naționale își constituie o modalitate concretă de existență: norma lingvistică. Pe măsura dezvoltării existenței sociale (sub aspectele administrativ, cultural, religios, artistic, politic etc.), dezvoltarea anumitor categorii de populație aduce cu sine nevoi de comunicare ce le depășesc pe cele naturale – prin care se constituie și în consecința cărora funcționează norma lingvistică. Acei vorbitori vor codifica în mod firesc – iar apoi tot mai conștient – propria variantă de normă lingvistică, astfel încât să servească în mod adecvat nevoilor lor de comunicare de pe noua treaptă. Ei vor opera acest proces pe calea unor selecții exercitate asupra materialului și a modalităților de funcționare aparținând normei lor lingvistice, punând în act seturi de acțiuni și de principii autoconstituite istoric și procesual – la rândul lor acționate de impulsuri ce satisfac nevoile de comunicare anterior menționate.

Dată fiind relația genealogică dintre cele două aspecte ale sistemului și sensul ei, norma lingvistică poate exista fără cea literară, inversul nefiind valabil. Totodată, între cele două distanța are a fi tensională căci unificarea lor ar duce, în cel mai bun caz – pur teoretic – la un aspect cu slabă funcționalitate. În fapt, norma literară poate fi parțial înglobată – practic înlocuită – de cea lingvistică, ceea ce ar duce la pierderea acelei modalități rafinate de exprimare. Inversul – pur ipotetic, în fapt imposibil – ar duce relativ repede la dispariția de asemenea a normei literare – căci forma de existență fundamentală a limbii o constituie vorbirea care își constituie de la sine cadrele numite *normă lingvistică*.

Pe de altă parte, coexistența celor două nu este doar concurențială, ci și colaborativă, adică nu doar norma literară se nutrește din cea lingvistică, dar și aceasta din urmă evoluează observând și adoptând elemente și modele aparținând normei literare. Acest aspect de dinamică a vorbirii face ca norma lingvistică să beneficieze de o astfel de sursă, însă doar în condițiile menținerii distanței tensionale care asigură relația lor gravitațională și previne colapsul produsului secundar.

Privind la geneza normei literare și la continuarea existenței sale, examinarea atentă a întregului complex procesual arată că mărimea arealului comunității naționale copleșește capacitățile de a circula ale indivizilor și ale produselor lor, ducând la poligeneză. În consecință, diferitele comunități delimitate geografic și mai ales existențial vor dezvolta – doar aproximativ concomitent – produse structural-funcțional echivalente, care răspund în chipuri proprii nevoilor lor, fiind similare numai în virtutea comunității de sistem. În consecință se vor desfășura procese concurențiale, în sânul aceleiași comunități lingvistice delimitate spațial, vorbirea categoriei inițiatoare a normei literare impunându-se la un anumit moment ca reper. Ulterior, pe măsură ce în această categorie vor pătrunde elemente inițial neapartenente, sub presiuni precum cele de număr și ca urmare a unor autoreglaje de normă, vor putea apărea modificări și ajustări. Privind la nivelul de ansamblu al comunității naționale, când se vor afla în condiții de contact și de concurență, deosebirile stratice nu vor conta la modul absolut, adesea fiind învinse de cele spațiale.

Se înțelege astfel că norma literară: a) este un aspect al limbii naționale; b) are caracter procesual-istoric și c) derivă din norma lingvistică. Apoi, d) între norma lingvistică și cea literară există o tensiune gravitațională; e) norma literară se constituie pe temeiul normei lingvistice a clasei dominante sub anumite aspecte ale vieții sociale; f) la contactul dintre normele lingvistice regionale, accentul principal se mută asupra criteriului areal (susținut de jocul ponderilor pe care le au componentele administrativă, culturală, religioasă, artistică, politică etc.).

Prin urmare, sub imperiul conjuncției dintre dezvoltări și nevoi speciale, anumite categorii de vorbitori extrag din norma lingvistică și apoi remodelează material și reguli ce vor configura nucleul unui aspect cultivat al limbii naturale. Modul de desfășurare a procesului și etapele lui contează nu doar pentru simpla înțelegere și definire a conceptului și a realității corespondente, ci și pentru judecățile ce au în vedere analizele aplicate producțiilor lingvistice elaborate prin intermediul acestui aspect și considerațiile cu privire la felul în care funcționează și se dezvoltă el. Lucrurile stau astfel întrucât atunci când se caută obținerea de observații corecte și a unor premise de încredere – în vederea înțelegerii corecte și depline a realității denumite *normă literară* – este nevoie de cuprinde-

rea totalității atributelor acelei realități și a tuturor trăsăturilor acestora – realitate, atribute și trăsături care trebuie examinate cu necesitate așa cum au rezultat de pe urma proceselor lor constitutive, funcționale și evolutive. În felul acesta, se așază premisele favorabile pentru constituirea corectă a conceptelor, a caracteristicilor și a notelor de conținut ale acestora, fapt care va putea permite și atrage după sine alegerea celor mai potrivite cuvinte care să reflecte relația dintre realitate și concept, felul în care a fost conceptualizată realitatea.

Astfel privind lucrurile se înțelege că în ceea ce privește norma literară – ca realitate, concept și termen –, întrucât avem a face cu un proces continuu, de evoluție istorică în continuitate, stările anterioare nu dispar realmente, efectele apariției, funcționării și dezvoltării lor prelungindu-se dincolo de existența lor aparentă. Constituită pe temeiul normei lingvistice a categoriilor sociale care o creează, norma literară se supune acelorași cerințe de sistem precum cea lingvistică. Ea își trage sevele și se nutrește din norma lingvistică, însă la codificarea ei participă factorul conștient și rațional. Totodată, între cele două există o continuă tensiune gravitațională. Pe de o parte, faptul se datorează la aceea că – în mod firesc și obișnuit – norma literară nu o poate înlocui pe cea lingvistică. Prima este specializată, cealaltă generală, cerințele comunicării vorbite neimpunând mereu un grad de specializare atât de mare. Apoi, prima se întemeiază pe cea de-a doua, la nivelul anumitor elemente ele nefiind separabile; adică, decurgând una din cealaltă, nu se poate spune că acele elemente ar aparține normei literare. Singurul fapt ce poate fi dovedit este primordialitatea în timp, a apartenenței lor la norma lingvistică. De aceea, rezultatul în vorbire apare ca un amestec la care contribuie ambele – în proporții foarte variate.

Posibilitatea confuziei celor două – pe anumite suprafețe, iar uneori chiar la nivel de aspect – este ridicată din cauze firești. Având în vedere cei patru factori menționați încă de către Quintilian (*vetustas*, *consuetudo*, *auctoritas* și *ratio*), se observă că acțiunea coerentă a acestora se referă la faptul că aspectul cultivat al limbii este verificat prin și validat de către sistem, girat prin uzul unei mase critice de indivizi instruiți și cultivați, care veghează rațional la dezvoltarea și acomodarea lui la realitate, pe baza cunoașterii potențialului sistemului, în corelație cu cerințele aspectului cultivat și raportat la nevoile tipului de comunicare pe care o practică. Într-o mare măsură și sub aspect esențial, toate acestea pot fi valabile și în cazul normei lingvistice, însă diferența care le deosebește ține de nevoile celor două grupuri de vorbitori, care decurg din nivelul lor de instruire, din calitățile lor de ființe cultivate, necesitând un instrument de exprimare acurat, nuanțat, elegant etc. De aceea, așa cum trecerea reală dintr-un grup social într-altul nu se poate petrece printr-un simplu act declarativ sau de voință și în niciun caz încălcând regulile care constituie temeiul existențial și funcțional al acelui grup, tot astfel schimbarea registrului lingvistic nu poate fi făcută fără însușirea lui prealabilă și nicidecum în răspărul lui. Indiferent de poziția socială a cuiva, practicarea unei norme hibride, în care registrul înalt este alternat cu unul inferior, îl menține pe acela în sfera vorbitorilor normei lingvistice, accesul la norma cultă fiindu-i interzis de propriul comportament. Norma literară poate fi desființată prin nepracticarea și nereproducerea ei întocmai, dar ea nu poate exista altfel decât îi dictează esența ei, deci nici nu poate concomitent să rămână ceea ce este și să fie forțată să fie altfel de cum este. Ea este ceea ce este doar dacă este cum este, adică dacă produsele ei sunt ceea ce trebuie să fie. În situațiile în care ea nu este respectată, prin neînscrierea produsului lingvistic în cadrele ei, rezultatul poate fi orice altceva, mai puțin normă literară. Presiunile de masă,

sociale ori de alt fel, aşadar, pot duce la dispariția normei literare, însă, atât timp cât există vorbitori având un nivel de instruire și de cultură compatibil cu norma literară și care o reproduc, nicio presiune nu poate duce la modificarea ei, concomitent cu păstrarea statutului pe care îl are.

Pe de altă parte, după formarea aspectelor literare întemeiate pe norme lingvistice locale, cele dintâi se confruntă cu cerințe firești (începând cu aceea a coerenței, cerute de felul și rostul de a fi ale unei norme cultivate). După amplificarea vitezei de circulație a aspectelor cultivate (în fapt, a nevoii lor de întrebuințare), a contactelor dintre ele și, în consecință, a „micșorării" spațiului existențial, se dezvoltă necesitatea întrebuințării doar a unei norme, circulația lor paralelă pe un spațiu comun fiind nu doar incomodă, dar contravenind unei nevoi care a generat aspectul cult, și anume cea a dezvoltării culturale și lingvistice. Desigur, chiar și după constituirea unei norme literare supradialectale, normele lingvistice locale și-au menținut tendința către a determina uzul normei literare concrete, practicate de vorbitorii respectivului areal, ceea ce vădește încă o dată forța factorului spațial.

Dincolo de faptul că *normă literară* poate fi înlocuit cu *limbă de cultură*, *registru literar* și mai ales cu *aspect cultivat* și *aspect literar*, se poate observa cum caracterul vag al sintagmei îi conferă funcționalitate, căci vehiculează conceptul fără a împiedica obținerea cunoașterii acestuia. Desigur, aceasta are nevoie de desfășurarea unor procese cognitive, însă acestea nu sunt stânjenite de sensurile, semnificațiile și valorile cuvintelor care compun sintagma-termen.

Influență maghiară

Îndeobște, atunci când se discută despre influența maghiară asupra limbii române, tendința este de a judeca situația în termenii cei mai simpli și mai puțin relevanți, mai ales numerici. Se afirmă fie că româna nu a împrumutat din maghiară mai mult de aproximativ 30 de cuvinte, fie că numărul acestora este de aproximativ 300, fie că el este de aproximativ 3000. Cele trei numere sunt avansate cu referire la situația din norma literară, la cea din limba comună, respectiv la toate cuvintele de origine maghiară, din limba română, cumulate pentru toate zonele, de când a fost documentată influența maghiară asupra românei. Existența celor trei numere decurge din observații, însă în fiecare dintre situații demonstrațiile încearcă a dovedi raționamente preexistente și au simplul rost de a arăta că influența maghiară nu a depășit un anumit grad de regionalitate și mai ales de superficialitate sau că, dimpotrivă, ea a fost importantă.

Sintagma în discuție este vagă și, de altfel, nici nu poate exista pretenția aflării unui termen care să orienteze întrucâtva, transmițând unele note de conținut ale conceptului. De aceea este nevoie de explicarea ei.

Referitor la influența maghiară sunt de subliniat trei fapte. În primul rând, ea a fost atât de puternică în anumite zone încât a eliminat cuvinte de origine slavă, vechi de câteva sute de ani, iar în altele a concurat puternic elementul slav, punându-l în dificultate și forțându-l la modificări (de note de conținut, de sferă semantică, de valoare).

Cel mai important este al doilea fapt, și anume că deși a fost amorsat, iar apoi stimulat și continuat de către maghiari, procesul nu s-a oprit aici. În adevăr, cel mai puternic și mai influent – deci cel mai important – actant al influenței maghiare asupra limbii române l-au constituit românii. Adică cei care au exercitat

cea mai mare influență asupra vorbitorilor români – din zona de contact cu maghiarii, dar mai cu seamă din afara acesteia – au fost românii care au împrumutat cuvintele de la maghiari (sau/și de la alți români) și care apoi le-au înșirat la alți români. Nici contactul dat de conviețuirea pașnică, nici cel cu indivizi respectabili sau mai bine plasați social, nici alți stimuli benevolenți ori de forță nu au avut capacitatea de a impune dăinuitor cuvinte străine și cu atât mai puțin de a le răspândi în zone lipsite de orice fel de contact direct cu maghiarii și cu produsele lor. La scara la care s-a petrecut, cu forța și amploarea cu care s-a petrecut, faptul nu putea fi făcut decât de către români. (De altfel, această secvență de proces este valabilă în toate situațiile în care se petrece un contact lingvistic cu alogeni, cu deosebire în cazul contactelor care generează efecte trainice.)

Al treilea fapt este de ordin metodologic: nu există niciun criteriu obiectiv pentru care judecarea unei influențe lexical-semantice (dar și de alte feluri) ar trebui să se raporteze la o limită precum aspectul literar (cu excepția aparentă a cazului în care discuția s-ar referi exclusiv la aspectul literar) sau la unul regional (cu excepția aparentă a cazului în care s-ar căuta doar setul de termeni având curs într-o regiune și, eventual, într-o anumită contemporaneitate, deci selectați pe criterii areale și temporale). Niciuna din cele două cercetări nu are altă utilitate decât aceea de a oferi o imagine a situației din cele două aspecte, dar fără posibilitatea de a extrapola concluziile la un alt aspect sau la limba română considerată în ansamblul ei, și fără a avea gradul de certitudine pe care doar cunoașterea întregii situații (spațiale, diastratice și temporale) o poate conferi.

Singura perspectivă – nu doar solicitată de normele unei cercetări științifice autentice, dar dotată cu amplitudinea și exhaustivitatea de natură și în măsură să-i confere îndreptățirea de a fi întrebuințată apoi ca temei pentru orice examinare a stărilor și dinamicilor spațială, temporală, diastratică, semantică, numerică etc. – este cea care are în vedere toți parametrii posibili ai unei astfel de influențe. Amplitudinea și profunzimea unei astfel de perspective (ca urmare a luării în considerare a întregului teritoriu de limbă română, de la începutul influenței maghiare, indiferent de ipostaza avută în vedere, locală, regională, comună, literară, de uz curent, specializat etc., urmărind dinamicile semanticii și ale inventarului, precum și ale interacțiunii cu alte surse de material lexical) oferă cea mai largă bază de material, care ulterior poate servi analizelor operate din orice perspectivă, fără a pierde din vedere elemente fundamentale, cerute de examinarea diacronică.

Mai este apoi de subliniat că nu există niciun temei de identificare a (sistemului) limbii române cu un aspect al ei (limba comună / norma literară) care, fie general, fie de prestigiu, rămân incomplete și nereprezentative pentru cunoașterea a ceea ce constituie o influență lingvistică a unei limbi asupra altei limbi. Dacă în prealabil nu a fost operată o cercetare amplă și aprofundată, care să înfățișeze imaginea completă și detaliată a chestiunii, chiar dacă se are în vedere o cercetare restrânsă la un aspect sau la altul și lipsită de capacitatea de a sprijini alte cercetări, tot nu se pot aștepta rezultate de prea mare încredere, nepândite de relativitate. Abia astfel se pot apoi extrage date și elemente, fără pericolul distorsionărilor datorate necunoașterii diacronice a procesului și a stărilor. Cu alte cuvinte, chiar și în cazul în care interesul se referă la perspective limitate, ele pot fi întemeiate doar pe cunoașterea anterior obținută în consecința examinării situației din perspectiva evoluției limbii la șirul generațional-populațional de vorbitori nativi ai limbii române, cu cunoașterea inventarului complet al cuvintelor intrate în limba română (oricând, oriunde, în orice strat de limbă și în orice

context de comunicare), în consecința producerii acelei influențe. În acest caz, este mai probabil ca dicționarul lui Lajos Tamás să nu conțină tot ceea ce a fost (re)produs de-a lungul timpului și pe întreg teritoriul de limbă română, la nativii români, deci cele 3000 de cuvinte să reflecte insuficient realitatea.

Toate acestea stau astfel întrucât o influență lingvistică străină este un proces petrecut în timp, în consecința unor contacte umane continuate, cu consecințe lingvistice. Exercitată în sânul unei mase de vorbitori, ea are efecte sesizabile și de durată, ale căror urme nu apar doar în vorbirea acestora, ci și în norma pe care o întrebuințează ei. Întrucât nicio categorie de vorbitori ai unei limbi naturale nu poate fi exclusă din ansamblul cercetărilor lingvistice asupra acelui sistem, se înțelege că pentru a fi complete acestea trebuie să ia în seamă toate evenimentele care participă la proces, o eventuală corecție urmând cercetării lor. De aceea definirea unei astfel de influențe trebuie să cuprindă toți factorii și parametrii implicați: de la contextul general în care se petrece aceasta, trecând prin limitele temporale, spațiale, diastratice, culturale etc. și ajungând la pacientul concret, gradele de amplitudine și de penetranță, toate spre a-i înțelege felul particular-concret de a acționa.

Bilingvism

Deși poate părea că poartă un sens lesne de intuit, termenul acesta trimite către un concept atât de lax încât, în orice context l-ar întrebuința, o cercetare temeinică este nevoită să ofere explicații care să descrie referentul. Aceasta deoarece în lumea reală bilingvismul există sub numeroase forme și în felurite grade, singura imposibilitate organică și absolută constituind-o bilingvismul total și deplin. (Monolingvismul de asemenea dă iluzia stării de completitudine și deplinătate, însă, de vreme ce niciun vorbitor nu-și cunoaște și întrebuințează sistemul lingvistic în totalitatea posibilităților acestuia, nici el nu poate fi astfel total și deplin.) Ceea ce constituie esența celor două stări se referă la faptul că oricât de bun sau de slab stăpânitor al limbii native ar fi un monolingv, în ipostaza de bilingv el nu ar avea cum să stăpânească întocmai în aceeași măsură limba nativă și limba străină. Iarăși: un alt raționament rămâne doar o iluzie ademenitoare, căci un bilingv nu este echivalentul a doi monolingvi.

O limbă naturală este un epifenomen comportamental de ordin biosocial care a dobândit atributele unui instrument de comunicare sistematizat. Ea se poate dezvolta și funcționa ca atare doar în sânul unei comunități constituite și delimitate pe baza unui genofond propriu, dezvoltat de-a lungul timpului într-un mediu dat, pe calea unor procese istorice interacționale ce-au generat o comunitate particularizată prin trăsături socio-culturale, psiho-mentalitare etc. Prin acțiunile pe care le inițiază, exercită și instruiește deopotrivă, genetica și mediul se arată astfel a fi motoarele de rang dominant.

Procesele de activare și de deprindere a limbajului uman vocal-articulat se petrec în baza existenței unei conformații audio-articulatoare (ce include componenta neurală aferentă) care se constituie, activează și dezvoltă în consecința rezultatelor acțiunilor genetice, intrauterine și imediat postnatale, apoi a exercițiului perceperii și producerii limbii naturale, a comunității de apartenență. Organele audio-articulatoare și sistemul neural care le deservește – cu finalități lingvistice – se constituie, dezvoltă, ordonează și consolidează pe măsura acțiu-

nii stimulilor și a generării de răspunsuri la aceștia, ceea ce face ca întregul complex audio-articulator să fie determinat în chipul conjugat al geneticii și al mediului, ca urmare a exercițiului. Pe măsură ce generează produse tot mai specializate și ajunge a fi tot mai bine executat, exercițiul aduce totodată cu sine alterarea lentă a abilităților perceptiv-discriminatorii ale trăsăturilor, contrastelor etc. aparținând altor fluxuri sonore și lingvistice decât cele ale mediului nativ, precum și a capacităților de a achiziționa (cu relativ aceeași ușurință și la aproximativ același nivel calitativ) acele sunete și fluxuri care aparțin altor limbi. Rezultatul este astfel parțial întrucât, supuse fiind solicitărilor caracteristice învățării limbii, organele audio-articulatoare și sistemul neural vor dezvolta rezultate care vor reflecta pe de o parte capacitățile de actualizare ale potențialului concret al acelor structuri anatomo-fiziologice, iar de cealaltă – chipul concret al acelor solicitări particulare și al acțiunii lor. Prin urmare, date fiind, o dată, trăsăturile și potențialul structurilor funcționale, iar apoi parametrii și acțiunile solicitărilor, procesele de configurare a organelor articulatoare, de organizare neurală și de amprentare a creierului – atât sub aspect structural, cât și funcțional – vor duce la rezultate particulare, determinate de efectul conjuncției dintre produsul geneticii mediului și al activităților comunității. În felul acesta, deopotrivă membrii comunității și sistemul de comunicare lingvistică al acestora capătă atribute particulare, coerente și unitare. De aceea, *limba nativă* se referă la sistemul natural de comunicare lingvistică cu care se echipează un individ începând cu percepțiile din viața intrauterină, apoi cu exercițiul limbii mediului, totul marcat de determinările genetice și de mediu, sub acțiunea complexului de factori și de relații biosociale particulare sub aspectele spațio-temporal, procesual-istoric, socio-cultural, mentalitar-comportamental, lingvistic etc.

Reiese astfel și că temeiul pe care se constituie facultatea vorbirii articulate este biosocial, ceea ce se achiziționează în mod concret fiind comportamentul lingvistic particularizat prin limba nativă, deci modalitatea firească de deprindere și achiziționare a comportamentului lingvistic este cea monolingvă.

Pe de altă parte, un individ născut într-o anumită comunitate lingvistică nu se află în imposibilitatea de a achiziționa și utiliza încă o limbă sau mai multe. Faptul acesta nu înseamnă că individul ar putea utiliza orice limbă întocmai precum vorbitorii ei nativi sau la nivelul de performanță la care își întrebuințează propria limbă nativă, ci doar că poate fi un bilingv care nu înseamnă doi monolingvi într-o persoană. Realitatea (biologică și socială) nu poate oferi cadrul care să aducă cu sine egalitatea de participare a două limbi.

În condițiile în care facultatea de comunicare întemeiată pe limbajul vocal-articulat este indispensabilă vieții normale în cadru social, iar achiziția unui sistem de comunicare este un proces petrecut pe baze genetice și în cadrele unui mediu particular care generează și asigură existența – totodată fiind trăsătura biosocială identitară fundamentală –, principala cerință emisă de nevoile vieții normale în comunitate se referă la întrebuințarea eficientă a instrumentului concret de comunicare (adică limba naturală a mediului concret și particular). De aceea, nivelele de performanță obținute sunt determinate de corelarea instrumentului și a exercițiului acestuia cu actul lingvistic.

Potențialul reprezentat de o facultate se activează, dezvoltă și modelează sub impulsuri genetice, și sub înrâurirea mediului. Pe de o parte, copiii în mod obiectiv nu pot fi egal amprentați prenatal cu elementele a două sisteme lingvistice și nici nu-și pot începe viața în două medii lingvistice egale ca forță de acțiune, intensitate, timp de expunere etc. (ambele constituind imposibilități). De

cealaltă, în cazul a două concretizări echivalente ale aceleiași facultăți, organismele nu le pot aloca acestora aceleași resurse, aceeași atenție, exercițiu în aceeași cantitate și de aceeași calitate etc. Prin urmare, ei nu pot dispune de cele necesare pentru a achiziționa concomitent două limbi de la surse de calitate și forță de penetrabilitate echivalente. De aceea, fie și în condițiile în care după naștere copiii sunt supuși simultan la stimulii a două limbi, ele se ierarhizează, astfel încât una va fi dominantă și își va impune o parte a trăsăturilor. (Din ceea ce se poate documenta deocamdată reiese că diferențierile petrecute în consecința intensificării exercițiului nu pot duce la deplina separare a limbilor implicate și nici la o competență deplină și egală pentru ambele.)

Apoi, odată amprentate, organele audio-articulatoare și sistemul neural aferent nu-și mai pot recăpăta starea genuină, deci se află în imposibilitatea de a executa *de novo* un alt exercițiu – ca și cum ar fi neamprentate. Fie și doar acest fapt generează o inegalitate insurmontabilă între situațiile celor două limbi, una aflându-se în situația de absolută superioritate ierarhică deoarece ea nu reprezintă o simplă formă de manifestare a facultății, ci însăși modalitatea concretă de activare a facultății, în vreme ce a doua este doar o varietate adăugată. De aceea, abilitățile obținute ca urmare a activării facultății se pot doar transfera, însă nu pot exista în stare genuină, ci înrâurite de chipul în care au fost deja amprentate și specializate, ca urmare a funcționalizării prin exercițiul limbii native. Dat fiind că un individ nu poate exista concomitent sub două cadre formative identice, limbile bilingvului se vor ierarhiza inexorabil, astfel că într-un bilingv simultan nu pot exista doi monolingvi – iarăși, bilingvul nefiind compus din ori echivalent cu doi monolingvi.

Dat fiind că amprentarea individului cu trăsăturile limbii mediului său nu-l privează de capacitatea de a achiziționa o altă limbă, aceea rămâne „străină" tocmai întrucât întregul sistem structural și funcțional reprezentat de complexul perceptual, articulator și neural a căpătat determinările necesare folosirii limbii native, rezultat ireversibil, limitativ, de natură să permită receptarea, producerea și învățarea eficiente, ale acesteia și, implicit, să nu mai permită utilizarea unei alte limbi la parametrii întâlniți la vorbitorul nativ al aceleia. Starea actuală, potențialul și capacitățile sale nu mai sunt intacte, totipotente, nemarcate etc. Datorită stării sale modificate prin activare, nici percepțiile și nici producțiile sale nu vor mai fi genuine, ci determinate și orientate de starea prezentă – consecință a exercițiului sistemului nativ. Chipul concret prin care se produce activarea facultății, continuat prin exercițiul canalizat de acel chip concret devine o marcă definitorie și, oricâte i-ar urma, ea nu va putea fi complet ștearsă, căci activarea sistemului biologic s-a produs pe calea unui anumit sistem particular, iar tot ceea ce urmează nu poate decurge decât în consecința și sub determinarea acelui sistem biologic astfel orientat prin activare și exercițiu. Trăsăturile și reperele acțiunilor (și judecăților) acelui vorbitor vor fi constituite în consecința activării și exercițiului limbii sale prime sau native, acțiunile echivalente și adăugate urmând a se manifesta pe un alt peisaj decât cel inițial sau virgin și vor fi lipsite de forța formatoare caracteristică activităților instinctuale ce-au dus la ocuparea valenței de către limba nativă.

De aceea, deopotrivă bilingvii secvențiali și cei simultani operează cu organe audio-articulatoare și cu sisteme neurale ce-au dobândit determinări și deprinderi modelate de exercițiul perceptual, producător și procesator produs în consecința deprinderii limbii native. De aceea, indiferent dacă este succesiv sau simultan, bilingvismul este o stare neechivalentă cu monolingvismul.

Chiar dacă definiția bilingvismului se referă la rezultat (a comunica cumva într-o altă limbă decât cea nativă), nu doar o analiză serioasă – care să implice participarea sau efectele bilingvismului –, ci și o corectă înțelegere a acelui rezultat nu pot ignora nici felul în care se activează facultățile și implicit importanța vehiculului concret prin care se activează acestea, nici calea pe care s-a ajuns la obținerea acestui atribut (bilingvism succesiv, care poate fi cu sau fără contact; bilingvism simultan, care nu poate fi decât prin contact) și nici nivelul acestei competențe.

> O situație mai mult decât asemănătoare apare în cazul termenului *ambidextru* – de pildă, căci cazurile concrete ale unor astfel de termeni pot fi epuizante sub aspect numeric –, care vrea să spună că o persoană are două mâini „drepte", adică reușește să opereze cu mâna stângă la nivelul la care operează cu cea dreaptă (în contextul în care, la nivel global, aproximativ 85% din populație este constituită din „dreptaci", ceilalți fiind „stângaci").
>
> Dincolo de impulsurile de ordin psihologic, care au putut mâna o minte către a născoci un cuvânt savant sub aspect formal, se observă că existența termenului afirmă prin sine o cunoaștere cel puțin bună a conceptului și deopotrivă capacitatea de a crea un corespondent lingvistic cât se poate de potrivit (altminteri nu ar fi meritat efortul producerii). Totuși, chiar dacă forma cuvântului poate părea o găselniță potrivită, conținutul indică un grad mare de ignoranță în ceea ce privește starea realității.
>
> În realitate, nu există „dreptaci" sau „stângaci" în sensul de persoane care să opereze exclusiv cu o mână, iar cu cealaltă să fie incapabile de a face ceva. Ceea ce există sunt persoane care pot efectua operațiuni cu ambele mâini, cu una ajungând la eșec, cu cealaltă la succes, și cu una mult mai bine decât cu cealaltă; care, adică, să aibă o mână dominantă, cealaltă fiind lipsită de performanțe care să o recomande spre a fi relativ intens folosită. Aceasta înseamnă totodată că nu există persoane care să presteze activități manuale cu ambele mâini – indiferent care –, a căror rată de succes să fie egală cu a unuia care ar avea două mâini drepte. (Judecată operată din perspectiva majoritară – care, în general – înțelege cu... stângăcie cum este posibil ca cineva să poată face cu mâna stângă acțiuni de aceeași acuratețe precum un dreptaci.)
>
> Sub aspect biologic, vertebratele sunt vietăți simetrice, dezvoltate „la stânga" și „la dreapta" (în principal, a coloanei vertebrale). Cu toate acestea, alături de faptul că vertebratele nu prezintă o simetrie deplină – unele structuri anatomice și unele funcții având reprezentări inegale – se constată că unele structuri anatomice și unele funcții pot exista doar într-o parte sau doar în cealaltă. Importanța și caracterul fundamental al acestei inegalități sunt arătate – ca parte a unei puzderii de exemple din fizică, chimie și biologie – de faptul că, fie și atunci când dezvoltă structuri anatomice și funcții în ambele părți, varietatea constituită de vietățile care dezvoltă structuri și funcții anatomo-fiziologice dominante în partea stângă pot prezenta eficiență diferențială. (De altfel, în condițiile evoluției prin selecție naturală disproporția statistică este prin sine un indicator de neignorat.) Pe de altă parte – chiar și în condițiile unei studieri insuficiente, cu ponderi mai degrabă greu de determinat – factorii care conduc la o astfel de situație complexă atârnă în principal de genetică, de epigenetică, de mediu, de comportament și de cultură. Toate acestea – care doar enunță extrem de rezumativ rezultatele studiilor efectuate de către biologi – arată că: a) dominanța unui membru decurge din acțiunea întreținută a mai multor factori; b) în ceea ce privește îndemânarea nu poate exista egalitate. (*Dexter* trimite în primul rând la capacitatea și tendința de a întrebuința o anumită mână, dreapta, abia ulterior și din perspectiva neștiințifică a majoritarilor – iar nu a unei cercetări care să fi încercat a afla cum stau lucrurile în ordinea

realității observate și cugetate sub aspect științific – referindu-se la gradul de eficiență al unei astfel de persoane. *Dexteritate*, adică, se referă la capacitatea prezumată de a opera în modalități și cu efecte superioare cuiva care se servește de mâna stângă.)

Astfel stând lucrurile, pentru oameni ar fi fost mult mai potrivită denumirea *bimane*. Aceasta are în vedere o vietate cu două mâini, fără a face referire la nivelul de funcționalitate (după cum tocmai s-a încercat a se arăta, imposibil de precizat în mod obiectiv). De altfel, denumirea *bimane* există în clasificările biologilor, în paralel cu cea de *quadrumane*, cu referire – iarăși abuzivă și eronată – la unele primate despre care, în urma unor judecăți sumare și pripite, s-a putut crede că prezintă la toate cele patru membre îndemânări care permit să se considere că ar avea patru mâini.

Etimologie populară

Ultimele două sintagme în discuție ne duc într-o altă paradigmă. Cea dintâi a fost dintru început nepotrivită, la nivelul ambelor elemente, ca urmare a unui proces de conceptualizare defectuos.

În primul rând, atunci când generează un astfel de produs lingvistic, individul nu intenționează să ofere sau să sugereze o etimologie și nici nu are neapărat în vedere așa ceva. În al doilea rând, fenomenul în discuție nu ține strict de nivelul de instrucție al individului, de proveniența lui socială etc., astfel de rezultate involuntar fascinante provenind deopotrivă de la cei „din popor" (care doar operează un raționament analogic, pe anumite temeiuri și în virtutea anumitor competențe deținute) și de la cei instruiți (nu rareori lingviști, nu rareori lucrând la dicționare etimologice!). În al treilea rând, precum hipercorectitudinea, un astfel de rezultat este efectul firesc al funcționării sistemului, în contextul în care vorbitorul se orientează asupra vorbirii (luate fie *de dicto*, fie *de re*), asupra relației ei cu realitatea, așa cum este mediată de gândire. Cu alte cuvinte, un astfel de vorbitor nu procedează neapărat diferit de altul, el doar depășește anumite limite.

În sfârșit, părerea lingvistului exersat, care ajunge a crede sau a bănui – nu neapărat cu temeiurile și cu judecata care se cer nivelului de cunoaștere la care se presupune că se află – că asistă la o încercare de a opera o relație de tip etimologic și că deține datele care-i permit a descifra situația nu are ce căuta în sfera cercetării științifice. O etimologie poate fi greșită, incorectă sau eronată, iar în vorbire poate apărea efectul de atracție paronimică. Lăsând deoparte procesele de intenție, cu ajutorul unor metode și prin intermediul unor instrumente de încredere o cercetare poate ajuta la edificarea unei științe dacă încearcă să conceptualizeze corect realitatea și apoi să o exprime adecvat și în consecința corectei ei conceptualizări.

Dogma centrală a geneticii

În biologie, o astfel de formulă lingvistică se referă la un cadru explicativ, cu referire la fluxul secvenței de informație dintre biopolimeri, în cadrul unui organism. Se enunță astfel că secvența de informație (baza acidului nucleic sau aminoacidul din care se construiește proteina) poate trece de la un acid nucleic la un altul și de la un acid nucleic la o proteină, însă nu și de la o proteină la alta sau de la proteină la acid nucleic. În esență, se afirmă astfel că, odată ajunsă în

proteină, informația nu poate parcurge calea inversă. Expresia lingvistică a acestei constatări și apoi concepții a fost dată de către Sir Francis Crick, care – după cum el însuși declară – nu cunoștea sensul termenului *dogmă*, însă astfel voise deopotrivă să evite termenul *ipoteză* și să sugereze caracterul central și mai puternic al acestei ipoteze, în raport cu cea anterioară. La niște ani apoi, într-o discuție particulară, Jacques Monod și-a exprimat îndoială cu privire la faptul că Crick ar fi stăpânit sensul termenului folosit, explicându-i aceluia că *dogmă* se referă la o credință ce nu poate fi pusă la îndoială. Chiar astfel, neînțelegând prea bine uzul și valoarea recepte ale termenului, Crick a continuat să folosească termenul în accepția pe care singur i-o dăduse. El pleca de la ideea că, în chipul credințelor – care sunt lipsite de temeiuri –, teoria sa, oricât de plauzibilă, de asemenea era lipsită de temei experimental. Cu alte cuvinte, pentru Crick, *dogmă* era un cuvânt al cărui sens nu-l cunoștea, a cărui formă i s-a părut acroșantă și căruia i-a atribuit sensul 'idee lipsită de o dovadă rezonabilă' (care nu era departe de cel corect), sens care satisfăcea nevoia cercetătorului englez.

Ce anume se poate petrece plecând de la astfel de situații se poate constata abia urmărind ceea ce a urmat. Din motive ideologice, denumirea dată de Crick a fost preluată, însă asociindu-se definiția simplistă a colegului său, James Watson (care era greșită, fapt care deja este cât se poate de temeinic documentat pentru mai multe clase de situații cuprinse în definiție!). În mod ironic, sintagma – care în concepția autorului ei voia să spună că a avansat o ipoteză plauzibilă, dar care nu are puncte de sprijin prea solide, necesitând verificări continuate și eventuale confirmări/infirmări – a devenit o dogmă care se referă la caracterul neștirbit și imprescriptibil al procesului avut în vedere.

Legi fonetice

Nașterea lingvisticii ca știință fundamentată pe fapte demonstrabile se datorează neogramaticilor și lingvisticii comparativ-istorice, pe care o constituie aceștia. Trecerea dincolo de aparențele sincronice ale limbilor și observarea relațiilor genealogice dintre limbi, apoi a faptului că ele evoluează și devin s-a făcut odată cu descoperirea așa-numitelor *legi fonetice*.

Examinarea – la scara unor perioade temporale ample și a unor spații lingvistice întinse – limbilor înrudite i-a condus pe neogramatici la observarea faptului că fluxurile sonore ale limbilor se modifică de-a lungul timpului, în anumite modalități și cu anumite efecte, dintre care cel mai salient era acela că în cadrul acestui proces vorbitorii prezintă anumite concordanțe comportamentale, cu efecte la nivelul fluxurilor sonore ale limbii. Concluzia complexă la care au ajuns a fost că, în timp, ca urmare a întrebuințării în vorbire, sunetele se schimbă. Petrecute în sânul unei comunități lingvistice, aceste schimbări se datorează acțiunii factorilor psiho-fizici din cadrul procesului de articulare, au caracter temporal, spațial și contextual, fiind regulate, ineluctabile, oarbe și nu cunosc excepții.

Precizările pe care tot ei le-au făcut de-a lungul perioadei în care și-au verificat și consolidat concepția arată că: a) datorită schimbărilor de la nivelul organelor articulatoare și a unor factori de natură psiholingvistică, procesul de articulare a fluxurilor sonore poate conduce la anumite modificări ale sunetelor; b) aceste modificări se petrec în timp (adică au caracter procesual, nefiind nici

bruște, nici nelimitate în timp); c) aceste modificări se petrec în spațiu (au valabilitate doar pe teritoriul de existență al unei anumite comunități ale cărei organe articulatoare sunt mai asemănătoare între ele, comparativ cu ceea ce se întâlnește în cazul altei comunități); d) cu toate că schimbările pot afecta câte un sunet, ele se petrec contextual, împrejurările articulatorii ale acelui sunet fiind determinante (căci activitatea organelor nu atârnă doar de conformația și de deprinderile lor, ci și de ceea ce au de executat și de produs, toate acestea fiind dependente de context); e) din obligativitatea acestor parametri decurge caracterul regulat al schimbărilor în discuție; f) ele sunt inevitabile (petrecându-se independent de voința sau de conștiența vorbitorului); g) sunt „oarbe" (o astfel de forță manifestându-se indiferent de faptul că poate afecta deopotrivă funcția fundamentală a limbii – și anume aceea de comunicare – și rânduielile paradigmatice); și h) nu cunosc excepții (cazurile care ar putea fi semnalate sunt aparente, căci se pot datora fenomenelor analogice – în care conștiența poate interveni „spre a repara" ceea ce acțiunea organelor articulatoare „a stricat" –, amestecului dialectal, producerii unei alte acțiuni de același fel – dar mai puternică și deci impunându-se în fața celei în mod eronat așteptate –, precum și condiționărilor determinate de un factor necunoscut).

> Feluritele întâmpinări aduse acestei concepții au fost mai degrabă teziste și nu plecau de la analiza unei mase de material, adesea exagerând comportamentele neogramaticilor, fie spunându-se în mod fals că abordarea lor nu are în vedere sistemul, ci sunete izolate, fie spunându-se – de asemenea fără îndreptățire – că abordarea lor nu ține seama de faptul că difuzia procesului este diferențială (ceea ce s-a dovedit că este eronat, deoarece, în timp, toate fluxurile sonore care conțin contextul în discuție ajung să sufere schimbarea) etc.

Considerând forța factorilor de producere a unei astfel de acțiuni, trăsăturile ei și caracteristicile efectelor, neogramaticii au considerat că astfel de acțiuni au caracter legic. Așa ceva este de înțeles într-o epocă în care dezvoltarea gândirii științifice se producea în asemenea proporții geometrice încât tendința de a afla regularitate, ordine, previzibilitate etc. peste tot devenise irezistibilă. Deși poate părea greu de știut la ce fel de legi se gândeau neogramaticii (juridice, matematice, logice, filozofice etc.), este firesc să credem că aveau în vedere legile naturale – mai cu seamă întrucât la baza acțiunii în discuție se aflau niște organe biologice, supuse legilor naturale. Chiar astfel însă, spre deosebire de cazul anterior, în acesta mica exagerare se datorează metaforei pe care o pun ei în act și unui anumit reducționism, prin care fac abstracție de anumite trăsături ale unei legi naturale, vrând să scoată în relief caracterul inevitabil (natural, regulat, orb-inconștient) al unei acțiuni care se petrece în ciuda a orice altceva este mai puțin întemeiat sau mai slab decât ea.

Concluzii

Norma literară se edifică procesual pe temeiul celei lingvistice, aparținând categoriei de vorbitori care resimte cu acuitate o astfel de nevoie, precum și pe baza unui (unor) model(e) străin(e), care deja a(u) dezvoltat un astfel de aspect. Ea își continuă existența nutrindu-se din cele două surse. Procesul constituirii ei se petrece prin selecția de elemente din norma lingvistică (de unde comunitatea de substanță dintre cele două norme), apoi de regularizare (cu deosebire în compartimentele fonetico-fonologic, morfologic și sintactic) și de îmbogățire (atât în

compartimentul lexical-semantic, cât și de pe urma observării și imitării unor tehnici de funcționare exersate cu succes de limbi cu aspecte literare). Țelul către care tinde (nu neapărat în mod conștient) un astfel de exercițiu complex este creșterea gradului de codificare și standardizare al acelui aspect. Deși cea mai mare parte a substanței normei literare provine din norma lingvistică (o altă parte fiind produsă de ea și împrumutată – în condițiile permise de sistem, apoi de propriile reguli de producere și de funcționare), amestecul acestor aspecte, pe porțiunile în care sunt separate, sau întrebuințarea normei lingvistice în contextele și în situațiile proprii normei literare, constituie o formă de nesatisfacere a nevoilor care au adus norma literară în existență și de anulare a ei.

Un cuvânt de origine maghiară, dacă este reprodus de către vorbitorii limbii române ca orice alt cuvânt întrebuințat de aceia aparține limbii române. Răspândirea în spațiu, prezența în timp, frecvența, statutul etc. sunt de natură și în măsură să genereze diferențe între cuvinte, dar acestea se referă la poziționarea lor în conștiința vorbitorilor, iar nu la apartenența lor de inventarul lexical. Indiferent de perspectiva sau de scopurile unei cercetări, ceea ce conferă temeinicie acesteia este cea mai amplă bază posibilă de cunoștințe, iar aceasta nu poate fi obținută decât în consecința dobândirii tuturor cunoștințelor posibile asupra apariției, funcționalizării, dezvoltării, exersării și evoluției, în timp și spațiu, a realității cercetate.

Precum orice concept general, 'bilingvismul' tinde către a fi conceput ca total și deplin, dar un astfel de construct mental este lipsit de corespondent în realitate. El poate fi numit și chiar imaginat mental, însă nu poate fi constatat și avut în vedere. Existența sa este graduală, orice cercetare – de obicei care se referă la aflarea și înțelegerea modalităților în care se desfășoară procesele învățării limbajului uman și a unei limbi – având a ține seamă de faptul ce nu poate fi nicicum și niciodată scăpat din vedere: bilingvismul nu poate fi decât parțial, iar limba nativă este supraordonată celei străine. Prin însuși procesul de dobândire a facultății limbajului, vorbitorii, adică, sunt monolingvi, unii pot ajung să stăpânească o limbă străină, însă, chiar în cazul atriției limbii native, aceasta rămâne să constituie temeiul pe care există și funcționează facultatea limbajului.

Faptul că vorbitorii fac legături între cuvinte, sensuri, semnificații, valori și concepte – așa cum fac între toate obiectele și procesele pe care le întâlnesc în cale – și acela că prezintă tendința puternică de a reflecta asupra instrumentelor pe care le întrebuințează, privindu-le în sine sau/și în relație cu utilizările lor sau cu alte instrumente etc., nu înseamnă că fac, fonetic, etimologie, sociologie, psihologie, anatomie, medicină, inginerie etc. Iar faptul că greșesc nu înseamnă că aparțin unei categorii 'popular'.

Considerate în raport fie cu procesele, fie cu rezultatele, primele trei concepte avute aici în vedere prezintă trăsături de conținut și naturi esențiale, ce nu pot fi redate de termenii care le vehiculează și nici nu pot fi reflectate de aceștia, sub aspectul stărilor și proceselor realității la care fac referire. Cea de-a patra denumire nu doar precedă etapa înțelegerii conceptului la care se referă, dar este produsă dintr-o perspectivă care nu este benefică actului de cunoaștere științifică. Penultima denumire ilustrează situația – contradictorie și descumpănitoare – în care graba de a numi ignoră faptul fundamental al lipsi unei cunoașteri adecvate a conceptului pe care vrea să-l exprime denumirea. Apoi, se întrebuințează un cuvânt al cărui sens salient nu semnifică ceea ce voia cel care a dat numele și îl pune în dificultate sau îl duce pe un drum greșit pe cel care aude sintagma. În sfârșit, toată confuzia contribuie destul de mult (poate definitoriu)

la orientarea (poate înșelarea) minților pe o cale eronată din punctul de vedere al cunoașterii științifice și neconformă cu intenția nu doar a celui care a dat denumirea și a formulat ipoteza, ci și a celui care a făcut cercetarea concretă și strălucita descoperire.

Primii trei termeni nu-l învață pe necunoscătorul conceptelor și al realității, dar nici nu sunt nepotriviți. Cel de-al patrulea este pur și simplu impropriu, iar segmentul buclucaș din cel de-al cincilea suferă de un tip de inadecvare care poate îndemna la întrebuințarea lui abuzivă.

Dacă în primele trei situații au rezultat cele mai bune denumiri posibile, în condițiile realității – dar cu necesitatea explicării lor (care nu duce la disonanțe cognitive), în celelalte apar două tipuri de erori. Cea dintâi face ca necesitatea explicării să fie imperioasă (căci se cere atât explicarea erorii din cazul producerii numelui, cât și conținutul conceptului și realitatea pe care o reflectă acesta), iar cea de-a doua impune explicații extinse, care trec de ceea ce a făcut descoperitorul și ajung la ce au făcut cei care i-au folosit sintagma în scopuri ideologice.

*

Limba în sine nu se ocupă cu un astfel de proces, ea având doar a marca niște concepte, după învățarea lor și apoi a le vehicula ca pe unele cunoscute. Terminologia științifică, adică, nu poate oferi cunoașterea instantanee a conceptului necunoscut prin intermediul termenului – rostul ei nefiind nici producerea și furnizarea de iluzii sau sugestii de vreun fel.

Un termen precum *entelehie*, de pildă, a fost creat de către Aristotel, cel care a cugetat conceptul. El a vrut să exprime astfel convingerea sau concluzia sa, conform căreia, în procesul funcțional de actualizare a potențialului lor, entitățile tind spre împlinirea acelui potențial și astfel spre o stare finală, desăvârșită, motorul acestei tendințe către un scop final aflându-se în sine. Deși termenul are oarecare transparență, în lipsa unui discurs explicativ el nu poate înfățișa conceptul, iar un proces de cugetare, care să fie ferit de înțelegerea greșită, este riscant fără prealabile precizări orientative.

Cu alte cuvinte, limba poate procura o imagine limitată, inexactă, distorsionată asupra a ceea ce este ea (ca organ, activitate, comportament) și asupra felului în care se constituie și funcționează ea, inclusiv asupra celui în care se inițiază și desfășoară procesele denumirii și terminologizării; apoi poate oferi anumite cunoștințe despre individul care o întrebuințează, despre chipul în care se raportează acela la ea și la societate, despre felul în care reacționează participanții la comunicarea lingvistică, despre alte stări și acțiuni.

Cunoașterea însă se obține în urma contactului direct cu realitatea, în consecința observării și procesării ei pe cale rațională, în vederea înțelegerii acesteia tocmai ulterior desfășurării unor procese intelectiv-raționale și cognitive. Limba rămâne doar mijlocul de marcare și fixare lingvistică a rezultatelor respectivelor procese și apoi de transport al acelor semne astfel încărcate. Pentru a obține înțelegerea și cunoașterea, fiecare pachet de informație trebuie despachetat spre a i se observa și înțelege conținutul, adică semnele trebuie decodificate, spre a se ajunge la înțelesul care le-a fost asignat. De una singură, adică, limba nu poate furniza cunoașterea realității pe care o vehiculează. Cu ajutorul semnelor lingvistice cunoașterea poate fi obținută sub două condiții esențiale: a) individul să aibă deja o cantitate de cunoștințe de o anumită calitate, capabile de dezvoltare și interrelaționare, și asignate unor semne lingvistice, bază pe care se produce

b) accesul la un discurs lingvistic capabil să genereze înțelegerea de noi concepte (lipsa accesului direct la realitate poate să nu genereze carențe doar dacă proporția nu depășește gradul de soliditate al precunoștințelor individului).

Limba este un instrument capabil deopotrivă să vehiculeze semne cu sens și să ofere cunoaștere. Condiția este însă ca procesul de conceptualizare să se fi produs în consecința unei reale și corecte cunoașteri a realității denumite, iar învestirea cuvintelor cu calitatea de termen să se fi produs în consecința raportării adecvate la sensurile reale și la potențialele autentice ale acelor cuvinte. De aceea, ceea ce se petrece într-un anumit moment poate fi înțeles și de real interes, dar nu în sine, ci doar dacă este conectat la șirul diacronic din care este parte.

Situațiile de mai sus reflectă o aceeași nevoie în relație cu realitatea obiectivă și materială: înțelegerea autentică și întocmai a lucrurilor și proceselor – chiar dacă adesea obturată de terminologie – necesită examinarea respectivelor realități ținând seamă de existența în timp și în spațiu, precum și de rezultantele acțiunilor combinate ale factorilor-cadru.

Pe măsura progresului cunoașterii realității, se produc în mod firesc amplificări, aprofundări, nuanțări și chiar modificări ale trăsăturilor și parametrilor aparținând conceptelor. Creșterea gradului de adecvare a conceptelor la referenți poate face ca termenii să ajungă la a fi inadecvați în raport cu conceptele pe care le au de exprimat, iar pentru ca termenii să nu devină neputincioși sau chiar pernicioși este necesară explicarea lor și eventual abandonarea lor și aflarea unora care – inerent – au șanse incomparabil mai mari de a fi adecvați cunoașterii și conceptualizării realităților denumite.

La rândul lor, erorile implicate de judecățile sumare și carențiale – din momentul atribuirii termenului –, apoi abuzurile la care sunt supuși termenii sunt situații care se cer corectate, altminteri putându-se ajunge cu timpul la acumulări de eroare – întrucâtva latente –, consecința directă fiind creșterea posibilității de a înțelege greșit realitatea, a necunoașterii ei.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 63–73

Uzul și norma la nivel micro-lexical. Studiu diacronic asupra verbului *a locui*

Enikő Pál

Universitatea Sapientia din Cluj-Napoca
paleniko@uni.sapientia.ro · https://orcid.org/0000-0003-4026-7562
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.06

Usage and Norm at the Micro-Lexical Level. A Diachronic Study of the Verb *a locui*

The study proposes a diachronic analysis of the Romanian verb *a locui* 'to reside' (cf. *a lăcui* < Hu. *lakni*), as an illustrative case study of how linguistic norms function in conditions of language contact. Starting from its attestations in Old Romanian texts and the positions expressed in early etymological research and, later on, in various lexicographical works, the paper traces the trajectory of this loanword, which, under the pressure of standardization processes, eventually takes on a non-etymological form. On the one hand, the case analysed illustrates the mechanisms through which the integration of a loanword, competing with other synchronic terms, is negotiated, as well as the processes of semantic change. On the other hand, the analysis highlights the tension between usage and normative codification, as well as the role of linguistic ideology in the selection and standardization of lexical elements.

Keywords: diachrony; linguistic usage and norm; loanwords; Romanian lexis; language contact

Introducere. Uzul și norma în codificarea standardizată a limbii

Uzul lingvistic – înțeles ca totalitatea manifestărilor efective ale limbii într-un anumit context temporal și social – reprezintă sursa empirică legitimă pentru identificarea formelor, variantelor și semnificațiilor unui lexem (Bybee, 2010). Formele și sensurile care sunt frecvent utilizate tind să devină mai „consolidate" în repertoriul lingvistic al comunității de vorbitori. Această frecvență de uz servește ca bază pentru eventualele codificări normative ulterioare.

În distincția tripartită a nivelurilor conceptuale ale limbajului, Eugen Coșeriu poziționează norma la un nivel intermediar între posibilitatea abstractă a sistemului și realizările concrete ale vorbirii. Sistemul oferă forme ideale, separate de uzul concret, iar norma le fixează, le codifică și le clasifică în tipare tradiționale de realizare (Coșeriu, 2004, p. 76). În această perspectivă, norma derivă din vorbire repetată (uz) și capătă consistență prin stabilizare într-un repertoriu acceptat în comunitatea lingvistică. Această normă *lingvistică* nu trebuie însă confundată cu norma *literară* care este un construct ideatic generat și negociat în interacțiunea dintre codificările instituționalizate și uzul real al vorbitorilor. Cu alte cuvinte,

© 2025 Enikő Pál. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

> „*norma lingvistică* este o entitate naturală, care se constituie de la sine, prin simpla conviețuire a unui grup de indivizi între care s-au instituit seturi de relații sociale, în vreme ce *norma literară* este o construcție care decurge dintr-o activitate ce presupune selecția conștientă, întemeiată pe anumite principii, operată pe calea anumitor reguli și orientată în funcție de anumite scopuri" (Gafton, 2014, p. 63).

Dacă norma lingvistică este asimilată de vorbitor în mod natural, prin procesul de învățare a limbii și prin folosirea ei în cadrul comunității din care face parte, norma literară, în schimb, reprezintă o creație ideatică, pe care utilizatorul o adoptă în mod conștient, în urma unui efort intenționat de a respecta regulile ei. Norma lingvistică se constituie diacronic (Gafton, 2010), pe când norma literară adesea se prezintă sub forma unui set de reguli relativ fixe care, deși nu se sustrag modificărilor în timp, ele totuși descriu îndeosebi un anumit stadiu al limbii, fiind aplicabile unei anumite perioade istorice. În acest sens, norma literară, având caracter prescriptiv, poate reflecta tendințe chiar fundamental diferite de la un stadiu sincronic la altul. Aceste tendințe sunt cele care, în ultimă instanță, codifică și standardizează limba.

Codificarea limbii este procesul prin care variantele lingvistice răspândite în uz și validate în norma lingvistică a comunității sunt selectate conform unor principii bine stabilite, uneori chiar reduse la reguli formalizate, care fac obiectul unor lucrări normative (gramatici, îndreptare de ortografie, dicționare etc.). Aceasta acționează retrospectiv asupra uzului variabil al vorbitorilor și a formelor stabilizate „normativ" ale limbii. Teoriile moderne ale standardizării lingvistice (vezi Ayres-Bennett și Bellamy, 2021) adoptă o viziune extinsă asupra problematicii, încercând a reflecta complexitatea relației dintre uz, codificare, prescripție și purism. În acest cadru teoretic, codificarea nu este echivalentă cu prescripția pură; ea nu se limitează la impunerea „corectului" teoretic, ci este un moment istoric în care uzul devine vizibil la scară largă și este materializat în forme scrise adoptate de comunitate. Standardizarea este văzută ca fiind un proces complex care include legitimare, autoritate și formalizare, nu doar selectarea arbitrară a unor forme. Astfel, codificarea este văzută ca fază importantă în consolidarea uzurilor în forme standardizate, fără a nega importanța uzului în definirea acelor norme.

În mod obișnuit, deci, uzul și norma lingvistică, respectiv codificarea acestora în norma literară (standardizată) reprezintă trepte succesive în viața unităților lingvistice. Se poate întâmpla, însă, ca norma literară să nu coincidă cu uzul real, ci să reprezinte un compromis istoric între frecvență, prestigiu și ideologie lingvistică. Astfel, de pildă, în secolul al XIX-lea, formarea limbii române literare moderne a fost marcată de curentul latinist și purist, care urmărea „curățirea" limbii de elementele străine. Această atitudine a afectat direct statutul împrumuturilor, inclusiv al celor provenite din maghiară, considerate incompatibile cu idealul romanității limbii. Deși multe dintre tezele propuse de acest curent nu au prins rădăcini, ulterior fiind rectificate, aportul acestuia la standardizarea unor forme lingvistice este de netăgăduit. Această stare de fapte o ilustrează, printre altele, și împrumutul maghiar *a locui.*

În această ordine de idei, studiul diacronic chiar și al unui singur lexem, cu toate neajunsurile pe care o astfel de abordare limitată le prezintă, poate funcționa ca micro-model explicativ pentru dinamica uz – normă – standardizare prin codificare, permițând surprinderea fină a mecanismelor de adaptare, validare sau respingere normativă. Traseul pe care îl parcurge verbul *a locui* cuprinde

mai multe etape: de la apariția regională și concurența cu fondul existent, la statutul de obiect al unor controverse etimologice și, în cele din urmă, până la integrarea normativă care suprascrie forma uzuală premergătoare.

Uzul. Primele atestări ale verbului *a lăcui* în textele românești vechi (sec. XVI)

Termenul face parte din seria celor mai vechi împrumuturi maghiare care au pătruns în limba română începând cu secolele al XI-lea – al XII-lea până pe la secolul al XIV-lea (Ivănescu, 2000, p. 439–441). Printre argumentele care pot fi invocate pentru a susține vechimea acestui termen se numără frecvența apariției în textele românești vechi, inclusiv atestarea în vechile documente și însemnări, apartenența la fondul lexical principal, atât în epoca veche a limbii, cât și în cea contemporană, și existența unui număr semnificativ de derivate și/sau a unor sensuri dezvoltate.

Astfel, verbul *a lăcui* se înregistrează cu o frecvență deosebită în limba română veche, fiind atestat în majoritatea textelor românești din secolul al XVI-lea, și întrebuințat cu diverse sensuri, cunoscând numeroase forme flexionare și derivate (vezi Pál, 2014, p. 446–447). În continuare, menționăm doar câteva contexte ilustrative. Astfel, printre altele, verbul se notează în PH, cu sensul ‘a locui, a trăi’: „săm<î>nța lui în veaci va lăcui” (76r/37), „de la dens leagănră-se toți carii lăcuiescu pre lume (27r/8)”. Același sens se înregistrează și în PS: „Și Domnul în vécu lăcuiaște” (9, 8), dar și în PO: „tatăl tuturora carii lăcuiesc în corture” (*Gen*., 4, 20). În CV apare cu înțelesurile: 1. ‘a sălășui’ în: „Știia la carele lăcuimu (14v/11–12)”; 2. ‘a rămâne, a răposa’ în: „Și sărutăm frații și lăcuimu întru o dzi la dînșii (13v/4–6)”; 3. ‘a se afla, a petrece un timp undeva’ în: „lăcuindu noi dzile multe” (13v/14). Sensul ‘a locui, a răposa’ se atestă și în CB: „suiră spre comarnicu, iuo era lăcuindu Petru” (*FA*, 1, 13). Cu sensul ‘a trăi’ se notează în FRAG. TOD.: „cu Domnezeu vom lăcui (1r/20)” și în PH: „Aceale vor peri, e tu veri lăcui” (84v/27). Iar cu sensul ‘a conviețui’ apare în MO: „Să lăcuiască bărbatul cu muiarea (250r/14)”; iar, în mod asemănător, ‘a trăi, a conviețui’ se notează și în CS: „sau n-ai lăcuit bine cu vecinul tău” (V, 40r/12). De asemenea, cu sensurile notate mai sus, termenul are numeroase ocurențe și în documente și însemnări românești vechi: „ei lăcuescu la satul Murgești” (DRB, 137); „să fie blăstemat [...] și să lăcuiască cu Iuda și cu Aria” (DRB, 52); „și acolo, lăcuindu oarecîtă vreame” (DÎ, 180); „ce lăcuiia în Tîrgoviște” (DÎ, 180).

Pe lângă acestea, termenul se găsește și sub forma unor derivate pe teren românesc, precum: *prealăcui* ‘a dăinui’: „Sfatul Domnului prealăcuiaște în vecie” (PH, 27r/11); *lăcuire* (CV, 46r/12–13); pl. *lăcuiri*: „ale sfinților lăcuiri și bune-cinstiri” (CB, 2P, 3, 11); subst. *lăcuită* ‘locuință’: „și în locului cela frumosului ale lui lăcuite băgă-i” (COD. TOD., f. 14r0); subst. *lăcuită* ‘viață’: „ce-ș lăsară a sa lăcuită” (CB, Iuda, 6); *lăcuit(ă)* ‘locuință’, ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ în PO: „Și fu lăcuitul lor din Mesa” (*Gen*., 10, 30, vezi și *loc de lăcuită*, în Ex., 15, 17); *lăcuitor* ‘credincios’: „lăcuitoriul întru învățăturile lu Hristos” (CB, 2Ioan, 9), dar și ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’ în: „lăcuitorii den pămîntul Canaanului” (PO, *Gen*., 50, 11), inclusiv cu val. adj., în: „locu lăcuitoriu” (PO, *Ex*., 35, 3).

Între uz și normă lingvistică. Concurența cu fondul existent

În principiu, împrumuturile lexicale sunt motivate în situațiile în care sistemul limbii prezintă lacune conceptuale, iar comunitatea de vorbitori resimte nevoia de a umple acel gol, fie pentru a denumi realități necunoscute până la acel moment, fie pentru a diferenția elemente noi în cadrul realității percepute. Cu toate acestea, împrumutarea nu se limitează doar la termenii care desemnează concepte, fenomene ori obiecte complet noi, ci poate viza și unități lexicale care exprimă anumite nuanțe semantice pentru care limba dispunea deja de un termen generic și, uneori, chiar și de unul specializat. Iar, în cazul comunităților care conviețuiesc într-un mediu bilingv sau în care contactele cu cealaltă limbă sunt constante și firești, împrumutarea poate avea și alte motive (prestigiul, comoditatea, obișnuința etc.). În tot cazul, împrumutul mai recent coexistă în limbă cu termenul mai vechi, uneori intrând în concurență, ceea ce poate duce, în cele din urmă, fie la eliminarea unuia dintre termeni, fie la specializarea semantică a ambelor sau doar a unuia dintre aceștia.

Pătrunderea verbului *a lăcui* trebuie să fi avut loc, mai întâi, în graiurile regionale ale limbii române, unde uzul lingvistic putea fi mai permisiv față de elemente ungurești. Integrarea sa în limba română comună, însă, putea să fi întâmpinat unele rezerve datorate faptului că împrumutul urma să se încadreze într-un câmp semantic ocupat de alte verbe (moștenite din latină sau de altă origine) sau, în orice caz, cu care prezenta o suprapunere semantică parțială, ceea ce explică instabilitatea inițială a termenului și distribuția sa regională. Astfel, mai mult decât problemele pe care adaptarea formală (fonetică) le-ar fi putut ridica, concurența cu alți termeni uzuali în epocă trebuia să fi prezentat un prim obstacol în calea impunerii termenului. Această concurență poate fi surprinsă nu numai la nivelul epocii întregi, confruntându-se lexicul textelor vechi, în ansamblu, ci și la micro-nivel, studiind, de pildă, pasajele comune a trei versiuni românești, din secolul al XVI-lea, ale *Apostolului*, păstrate în *Codicele Bratul* (1559–1560), *Lucrul Apostolesc* tipărit de Coresi (cca. 1567) și în *Codicele Voronețean* (1563–1583). În tabelul de mai jos, se redau acele contexte în care termenul se notează cel puțin într-una dintre cele trei versiuni, dându-se paralel și pasajele corespunzătoare din celelalte două traduceri:

	CB	CP_R	CV
FA, XVIII, 18	(Pavel) *lăcui* (zile pînă la voe)	(Pavel încă) *lăcui* (zile pînă la voe-și)	(Pavel încă) *lăcui* (dzile pînră la voe)
FA, XX, 6	(iuo) *lăcuim* (zile șapte)	(de-ci) fum (șapte zile)	(iuo) prebîndim (șapte dzile)
FA, XX, 15	*lăcuim* (întru Oghilie)	fum (în Troghilii)	*lăcuimu* (întru Tronghiliia)
FA, XXI, 4	*lăcuim* (zile șapte)	fum (aciia șapte zile)	prebîndimu (acolo în 7 dzile)
FA, XXI, 7	*lăcuim* (zile unulu la ei)	răposăm (o zi la dînșii)	*lăcuimu* (întru o dzi la dînșii)
FA, XXI, 8	*lăcuimu*	răposăm	*lăcuimu*
FA, XXI, 10	*lăcuimu*	*lăcuim*	*lăcuindu*

	CB	CP_R	CV
FA, XXI, 16	*lăcuimu*	*sălășuiiam*	*lăcuimu*
FA, XXI, 24	*lăcuește*	*să lăcuești*	*lăcuești*
FA, XXV, 14	*lăcui* (acie)	fură (aciia)	prebîndi (acie)
FA, XXVII, 31	se nu (aceștea) fi-vrea (în corabie)	să nu fure (tu aciia în corabie)	*se nu lăcuire* (aceștia în corabie)
FA, XXVII, 33	*lăcuiți*	fuset	prebîndindu
FA, XXVIII, 14	*lăcuimu* (zile șapte)	răposăm (aciia 7 zile)	*lăcuimu* (în 7 dzile)
FA, XXVIII, 30	preafu (Pavel anul totu)	fu (Pavel doi anii)	*lăcui* (Pavel în totu anul)
Iac., I, 25	(slobodă) fi-va	*lăcuiaște*	(slobodă) *lăcuiaște*
Iac., IV, 13	(să facem acolo un anu)	(să facem aciia întru un an)	(vremu) *lăcui* (acie într-u[n] anu)
1 Petru, I, 23	fi-va (în vecie)	*lăcuitoriu* (în veaci)	*lăcuiaște* (în veaci)
1 Petru, I, 25	(graiul Domnului) fi-va (în veaci)	(Graiul Domnului) *lăcuiaște* (în veac)	(graiul Domnului) *lăcuiaște* (în veaci)

Așa cum se poate observa, verbul *a lăcui* 'a locui, a răposa, a petrece un timp undeva' și 'a trăi' rareori se găsește notat în toate cele trei versiuni, în același pasaj, cum se întâmplă, de exemplu în: „E Pavel ***lăcui*** zile pînă la voe cu frații săi." (CB, *FA,* XVIII, 18) – „E Pavel încă ***lăcui*** dzile pînră la voie." (CV, 1^r/14–1^v/1) – „Pavel încă ***lăcui*** zile pînă la voe-și." (CPR) De cele mai multe ori, termenul alternează, în cele trei texte, cu echivalente semantice, printre care se numără *a prebîndi* (în CV) sau construcțiile în care intră verbul *a fi* existențial, cu sensul 'a se afla într-un loc' (în CP_R), așa cum se întâmplă, de pildă, în: „venimu cătră-nșii întru [Tro]adă pînă la zile cinci, iuo ***lăcuim*** zile șapte." (CB, *FA,* XX, 6) –„venremu cătră ei întru Troada pî//nră la cinci dzile, iuo *prebîn//dimu* șapte dzile." (CV, 8^r/6–8) – „vinem cătră-nșii în Troada pînă în cinci zile, de-ci *fum* șapte zile." (CPR)[1]. Un alt corespondent al verbului *a lăcui* este *a răposa* (în CP_R), precum în: „Și sărutămu frații, ***lăcuimu*** zile unulu la ei." (CB, *FA,* XXI, 7) – „Și sărută//mu frații și ***lăcuimu*** întru // o dzi la dinșii." (CV, 13^v/4–6) – „și sărutară frații, *răposăm* o zi la dinșii." (CPR). Se întâmplă și ca verbul să apară doar într-una dintre versiuni, celelalte două redând sensul printr-o formulare perifrastică, precum în: „Astăzi și demîneață păsămu întru ceaia cetate și *se facem acolo un anu* și negoțu se facemu și dobîndă." (CB, *Iac.,* IV, 13) – „Astădzi și demînreață se nă du//cemu în cea cetate și *vremu // **lăcui** acie într-u[n] anu* și vremu // face negoțu și dobîndă." (CV, 65^v/5–8) – „Astăzi și mîine, să meargem în ceale cetăți și *să facem aciia întru un an* și negoațe să facem și dobînde." (CPR).

[1] Vezi și pasajele: „Și dintru aflămu ucenici ***lăcuim*** zile șapte. Ce lu Pavel grăiia Duhul se nu iasă întru Ierusalim." (CB, *FA,* XXI, 4) – „Și aflămu acie // ucenici. De aci *prebîndimu* // acolo în 7 dzile. Ce lu Pavel-i // grăiia Duhul se nu se sue întru Ierusalim." (CV, 13^r/3–6) – „Și aflăm ucenici, *fum* aciia șapte zile. Ce lu Pavel grăi Duhul să nu iasă în Ierusalim." (CP_R); „Ca multe zile ***lăcui*** acie" (CB, *FA,* XXV, 14) – „ca multe dzile *prebîndi* acie" (CV, 34^v/8) –„Ce ca multe zile *fură* aciia" (CP_R).

Pe lângă pasajele comune tuturor celor trei versiuni, termenul apare și în pasaje comune doar CB și CP_R. Semnificative pentru discuția de față sunt acele situații în care termenul *a lăcui* alternează cu echivalente verbale, precum: *a holtei* (*FA*, X, 6), *a preafi* (*1 Ioan*, III, 14), *a fi* (*1 Ioan*, II, 19), *a via* (cu...) (*1 Cor.*, VII, 12, 13), sau îi corespunde o construcție care include substantivul *vietor* (*FA*, I, 19, 20).

Cu toate că, în cazul traducerii, sensul de redat este impus de textul sursă, alegerea termenului care să redea acel sens pare a fi, totuși, o opțiune a traducătorului care își poate valorifica tot repertoriul lingvistic. Or, faptul că termenul alternează cu diverse sinonime nu doar de la un text la altul, ci adesea și în cadrul aceluiași text arată concurența semantică pe care, la vremea respectivă, o avea verbul *a lăcui* cu alți termeni cu care se suprapunea parțial, ulterior înlăturând chiar pe unii dintre aceștia.

Codificarea normativă. Adaptarea formei sub presiunea unor controverse etimologice

Proveniența maghiară a verbului *a locui* 'a ședea undeva; a domicilia', ca fiind un derivat românesc din cuvântul maghiar *lak-ni* 'idem.', cu sufixul *-ui* (cf. EWUR, *a locui*, p. 505–506; cf. TRDW și DER, s.v. *locui*) astăzi nu se mai contestă. Însă, primele considerații cu privire la originea acestui cuvânt au dat naștere unor adevărate polemici îndeosebi în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, după atestările sale în textele românești vechi cu forma *lăcui*, cu care se notează încă și în *Lexiconul de la Buda* (1825), verbul se înregistrează în *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim (1871, 1876) sub forma *locuire / locuescu.* Forma este lesne de înțeles, întrucât aici se propune o etimologie latinească, ca fiind derivat din *loc*: „*locuire* (din *locu*)" (1871, tom I., p. xxiii). Această etimologie este susținută, de autori, și de mulțimea de derivate pe care le are: *locuentia* (adică *locuință*), *locuitoriu, loculamentu* 'casă cu loc sau mici locuri despărțite, cu despărțitură', *loculare* și *locolariu/-a* (adj.) 'prevăzut cu loc; pus în loc', *loculatu* (adj) 'prevăzut cu loc', *loculos* (adj.) 'plin de loc', unele chiar aberante. Desigur, această etimologie este în perfectă concordanță cu manifestul curentului purist pe care îl promovează autorii.

> În tomul I. (1871) se expune clar manifestul: dicționarul cuprinde „numirile romanice cele mai uzitate [...] cu însemnările cele mai comune" (p. v), obiectivul fiind acela de a căuta „să cuprindă toate cuvintele, toate formele și construcțiunile de cuvinte *curat romanice* câte vre una dată s-au scris și câte mai ales se aud în gura poporului român din toate părțile [...] Singurul criteriu, care caută să conducă pe lexicograful român, este și nu poate fi decât romanitatea cuvintelor în forma ca și în materia" (p. vi). Se exclud, așadar, nu doar cuvintele de origine neromanică, ci și cele care, deși au origine romanică, au însă o formă străină, în locul cărora se propun forme românești pentru că „forma determină și mai bine decât materia adevăratul caracter al unei limbi" (p. vi). Astfel, autorii se arată a fi mai riguroși față de cuvintele de origine romanică, dar în formă străină decât față de cuvintele care și de origine și de formă sunt străine. Unul dintre motivele excluderii cuvintelor „parazite" este că ele nu cunosc multe derivate, căci „cu cât o limbă se dezvoltă mai conform naturii sale, din propriul său fond, cu atât acea limbă este mai ușor de priceput, cu atât devine instrument mai comod de comunicare a ideilor, de înaintare pe calea culturii, de înțelegere, și de înfrățire între toți membrii ce o vorbesc" (p. viii).

La această etimologie se aliniază la început și Philippide (1894, p. 147), considerând că latinescul *locus* nu prezintă nicio dificultate în a explica forma *lăcui,* din moment ce asemenea schimbări analoage se constată și în cazul altor cuvinte (cf. lat. *locusta* > rom. *lăcustă*):

> „Astfel *lăcuesc* este pus de obicei printre elementele ungurești ale limbii noastre: un derivat românesc din *loc* n-ar putea fi, pentru că nu s-ar putea explica *ă* din prima silabă, un asemenea *ă* ar putea fi provenit numai din *a* al unguresculuí *lakni*! Ar fi curios în adevăr ca românii cei atât de stabili și vlăstari din cei mai așezați și mai civilizați oameni ai vechimii să fi învățat mai întâi de la nomazii unguri ce înseamnă 'a sta într-un loc.' Dar afară de aceasta *ă* neacc. din *o* neace. sunt de ajuns în limba noastră, cf. *lăcusta* locusta, *rătund* rotundus, *săldat* fr. soldat etc."

Cihac (1879, p. 511), în schimb, îl trece printre elementele maghiare ale limbii române, la fel ca și Mândrescu (1892, p. 170), care polemizează fățiș cu înaintașii săi: „Formațiuni ca *locaș* și *locuesc* sînt cu totul ibride, făcute numai cu scopul de a arăta originea latină a lui *locaș* și *lăcuesc*." O asemenea poziție adoptase și Lazăr Șăineanu, în *Încercare asupra semasiologiei limbei române*: „A zice *relegea,* pentru a pune cuvântul în armonie cu latinul *religio*, e tot atât de greșit ca și pretinsele analogii între *locaș, lăcuesc* (ung. *lakás, lakni*) [...] cu vorbele latine «locus» [...], dând naștere unor forme ibride ca: *locaș, locui* [...], atât de afecționate de unii scriitori moderni" (*apud.* Mândrescu, 1892, p. 170), dar și în *Dicționarul universal al limbei române* (1896, s.v.), unde afirmă că „forma literară *locui* a fost modelată după *loc,* cu care n-are de a face." Densusianu, la rândul său, menționează că „forma *locuire* folosită astăzi de majoritatea scriitorilor și care a pătruns chiar și în rândul oamenilor de rând, se explică printr-o etimologie falsă; *lăcuire* era considerat a fi derivat din *loc* = lat. *locus*" (1901, 374–375, trad. mea). Dicționarele care se succed (Tiktin, 1911, CADE, 1931, SD, 1939) dau etimologie maghiară pentru verbul *a locui,* notând însă și forma *lăcui*. De altfel, în primele lucrări lexicografice de la începutul secolului al XX-lea, cele două forme par să alterneze după opțiunea autorilor, întrucât sensurile termenului se discută fie la intrarea *lăcui,* fie la *locui*, chiar dacă se face trimitere și la cealaltă formă.

Un alt postulat în explicarea etimologiei cuvântului a fost filiera slavă. Astfel, termenul este sporadic menționat (vezi Densusianu, 1901, p. 378) în seria verbelor, de origine maghiară, cu sufixul *-ui* care au fost puse în legătură cu terminația sl. *-ovati.* Întâmpinând dificultăți în explicarea trecerii formei de infinitiv maghiar *-ni* (vezi *bántani, engedni, lakni, menteni* etc.) la forma românească cu *-ui* (vezi *bântui, îngădui, lăcui, mântui* etc.), s-a propus, pentru unele dintre acestea, fie originea slavă, fie medierea limbilor slave în care există corespondente formale în *-ovati* (vezi *bantovati, engedovati, lakovati, mentovati* etc.). Potrivit celei din urmă concepții, drumul parcurs de un astfel de verb ar putea fi redat, în cazul termenului de față, în felul următor: mgh. *lakni* > sl. **lakovati* > rom. *lăcui*. Nediscutând aici problemele care vizează, în general, teza filierei slave a împrumuturilor maghiare (vezi Pál, 2014, p. 36–43), ne limităm doar să precizăm faptul că, de cele mai multe ori, împrumuturile se preiau nu în forma-tip (de infinitiv), ci într-una dintre formele flexionare, astfel încât o corespondență formală între mgh. *-ni* și rom. *-ui*, de fapt, nu trebuie justificată. Astfel, verbele în discuție puteau fi derivate pe terenul limbii române cu sufixul *-ui* (< *-ovati, -ujŏ*), extras în epoci anterioare din verbe de origine slavă și devenit productiv. Cât privește

adaptarea fonetică a vocalei (*a* > *ă*), aceasta este lesne de înțeles, închiderea vocalei fiind un fenomen care caracterizează nu doar ajustarea împrumuturilor care cuprind un sunet străin, ci și trecerea formelor latinești la cele românești.

În ansamblu, deci, poate că polemica etimologică se datora, în mare măsură, unei false asocieri formale a verbului *a lăcui* (< mgh. *lakni*) cu latinescul *locus*. Însă aceasta a exercitat o presiune suficient de puternică – fiind alimentată și de ideologia lingvistică (puristă) a vremii –, astfel încât să impună, în cele din urmă, forma *locui,* ca fiind cea acceptată de norma literară. Chiar dacă forma refăcută cu *-o-* este ulterioară celei cu *-ă-*, nefiind întâlnită în uzul secolului al XVI-lea, nici în norma regională, aceasta a reușit, totuși, să înlăture forma etimologică. Astăzi dicționarele înregistrează forma *lăcui* ca fiind veche, arhaică și/sau regională, standardizarea făcându-se în direcția respingerii acestei forme.

Stabilizarea normativă. Productivitatea împrumutului: evoluțiile semantice și derivatele

Dintre vechile împrumuturi maghiare, probabil că verbul *a locui* (*a lăcui*) este cel care ilustrează cel mai bine diferitele trasee pe care le pot parcurge evoluțiile semantice petrecute pe terenul limbii române. Diversitatea sensurilor și a nuanțelor asociate acestui termen poate fi conceptualizată printr-o schemă de tip arborescent, în care multiplele înțelesuri dezvoltate derivă dintr-un nucleu comun și se îndepărtează progresiv de acesta, analog ramurilor care se desprind din același trunchi comun.

Sensul primar al unui împrumut este, de regulă, sensul etimologic. Etimonul maghiar *lak-ni* circumscrie o sferă semantică relativ mai restrânsă, având ca nucleu sensul ‘a ședea într-un loc timp mai îndelung’, eventual ‘a sălășlui temporar’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). În limba română veche, *a lăcui* a dezvoltat mai multe semnificații derivate de la acest nucleu semantic. Pornindu-se de la dimensiunea temporală, inclusă în nucleul semantic al etimonului, ca fiind elementul-cheie care guvernează evoluțiile semantice ale împrumutului, sensurile românești vechi se ramifică în două direcții principale care circumscriu ideile de ‘statornicie’, respectiv ‘mobilitate’. În prima sferă se înscriu sensurile ‘a ședea într-un loc (cu casa)’, ‘a sălășlui’ (CV, 14v/11–12), prin extensiune ‘a trăi’ (PH, 5v/8, frecvent și în textele coresiene). Cea de-a doua sferă semantică, cea a ‘temporalității trecătoare’, înglobează înțelesurile ‘a rămâne, a răposa’ (CV, 1r/14–1v/2); ‘a locui (temporar), a răposa’ (CB, FA, 1, 13). Între aceste două puncte de referință temporale pot fi plasate sensurile intermediare ‘a conviețui’ (MO, 250r/14); ‘a trăi, a conviețui’ (CS, IV, 36v/12); ‘a trăi împreună, a fi însurat’ (PO, *Gen.*, 8, 20–21).

Derivatele, la rândul lor, aduc nuanțări suplimentare nucleului semantic, dând naștere unor înțelesuri noi. Astfel, de exemplu, substantivul *lăcuit(ă)*, pe lângă sensul ‘locuință’ (COD. TOD., f. 14r0), înglobează și nuanțele: ‘viață’ (CB, Iuda, 6); ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ (PO, *Gen.*, 10, 30); iar în contextul *(după) lăcuitul lor* și ideea de ‘apartenență la un trib, grup’, ‘după neamul lor’ (PO, *Gen.*, 36, 42). În mod similar, derivatul *locuitor* ‘persoană care trăiește într-un anumit loc’ a dezvoltat și sensurile vechi de ‘credincios’ (CB, 2Ioan, 9); ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’, ‘om de țară’ (PO, *Gen.*, 50, 11). Derivatul *(a) prealăcui* a introdus sensul ‘a dăinui’ (PH, 27r/11).

După această amplă diversificare semantică din limba română veche, verbul a trecut printr-un proces de restrângere a sferei semantice, în româna contemporană. În uzul actual, sensul predominant al verbului *a locui* corespunde celui etimologic: ‘a-și avea domiciliul undeva, a fi stabilit cu locuința undeva; a sta, a ședea undeva, a domicilia’ (cf. DEX '98, s.v.). Din această accepțiune s-a putut dezvolta și înțelesul tranzitiv ‘a așeza pe cineva într-un loc (nou); a stabili, a coloniza’ (cf. DEX '98, vezi și NODEX, DEX 2016, s.v.).

Productivitatea termenului a contribuit la consolidarea verbului *a locui* în lexicul standard. Dicționarele academice îl consemnează fără rezerve normative, împrumutul fiind perfect adaptat – formal și conceptual – sistemului limbii române. În timp ce forma *lăcui* supraviețuiește exclusiv ca arhaism sau regionalism, utilizat ocazional în contexte dialectale sau literare, cu valoare stilistică.

Notă de încheiere

Studiul de caz al integrării unui împrumut poate fi util pentru studiile diacronice care vizează înțelegerea relației dintre contact lingvistic și normă. Traseul parcurs de termenul discutat poate fi sintetizat astfel: (1) împrumut maghiar regional (*a lăcui*), (2) concurență cu fondul existent, (3) presiune normativă și adaptare formală (*a locui*), (4) integrare deplină în norma literară.

Situația verbului *a locui* arată că norma limbii române nu a funcționat exclusiv pe criterii etimologice, ci pe baza unui echilibru între uz, adaptabilitate și ideologie lingvistică. Deși inițial regional, concurând cu alți termeni existenți în momentul pătrunderii, verbul s-a putut impune datorită funcționalității și integrării sale sistemice. Pe de o parte, a umplut un gol conceptual, aducând cu sine noi nuanțe semantice, de care era nevoie într-o epocă marcată de căutări de soluții traductologice. Pe de altă parte, a îmbogățit o serie sinonimică existentă, contribuind la rafinarea limbii române.

Bibliografie

Dicționare

CADE = Aurel Candrea și Gheorghe Adamescu. (1931). *Dicționar enciclopedic ilustrat*. București: Editura „Cartea Românească”.

Cihac 1879 = A. de Cihac. (1879). *Dictionnaire d’étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M.

Czuczor-Fogarasi = Czuczor Gergely și Fogarasi János. (1862–1874). *A magyar nyelv szótára*, I–VI, Pest. [URL: *http://osnyelv.hu/czuczor/* - 12 martie 2026]

DER = Alexandru Ciorănescu. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin. București: Editura SAECULUM I. O.

DEX '98 = *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic.

DEX 2016 = *Dicționarul explicativ al limbii române.* București: Editura Univers Enciclopedic.

EWUR = Tamás Lajos. (1966). *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*. Budapest.

Laurian și Massim (1871, 1876) = *Dictionariulu limbei romane,* tom. I. (1871), tom II. (1876), București.

NODEX = (2002). *Noul dicționar explicativ al limbii române*. Editura Litera Internațional.

Șăineanu (1896) = Lazăr Șăineanu. (1896). *Dicționarul universal al limbei române*. Editura „Scrisul românesc”.

SD = A. Scriban (1939). *Dicționaru limbii românești*. Iași.

Tiktin (1911) = H. Tiktin. (1911). *Dicționar român-german*, vol. II, București: Imprimeria Statului.

TRDW = H. Tiktin. (1985). *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden. (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte).

Ediții de texte

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003.

COD. TOD. = *Codicele Todorescu*, în ediția D*ouă manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Martian*, studiu și transcriere de Nicolae Drăganu, ediția Academiei, București, 1914.

CS = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993.

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, cu o Introducere de Alexandru Mareș, București, 1979.

DRB = *Documente românești* reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române Ioan Bianu, partea 1, Epoca dinainte de Mateiu Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634), tomul I, fasc. 1, București, 1907.

FRAG. TOD. = *Fragmentul Todorescu*, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. *Catehismul lui Coresi*. II. *Pravila lui Coresi*. III. *Fragmentul Todorescu*. IV. *Glosele Bogdan*. V. Prefețe și epiloguri, de Gheție, Ion (coord.), Editura Academiei, București, 1982.

MO = Coresi, *Molitvenic rumânesc*, cca 1567; ed. Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, II, Indice de cuvinte de Rovena Șenchi, București, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie* (1582), I., Textul, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza,” Iași, 2005.

PS = *Psaltirea scheiană* com*parată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediținune critică de I.-A. Candrea, București, 1916.

Lucrări de referință

Ayres-Bennett, W. și Bellamy, J. (Eds.). (2021). *The Cambridge Handbook of Language Standardization*. Cambridge University Press.

Bybee, J. (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press.

Coșeriu, E. (2004). *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ed. în lb. rom. de N. Saramandu. Editura Enciclopedică.

Densusianu, O. (1901). *Histoire de la langue roumaine,* tom. I, *Les origines,* Paris: Ernest Leroux.

Gafton, A. (2010). Principiul diacronic în edificarea normei literare. *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*, *Actele celui de-al 9-lea colocviu al catedrei de limba română*, vol. I, București, 347–353 [URL: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/criteriuldiacronic.pdf* - 12 martie 2026]

Gafton, A. (2014). Constituirea vechiului aspect literar românesc, *Revue roumaine de linguistique*, *19*(1), 63–75.

Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*. Iași: Editura Junimea.

Mândrescu, S. C. (1892). *Elemente ungurești în limba română*. București.

Pál, E. (2014). *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche.* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Philippide, A. (1894). *Istoria limbii române*, vol. I., *Principii de istoria limbii*. Iași: Tipografia Națională.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 75–90

Lexic de origine latino-romanică în *Tabellae I, VIII, X, XI* și *XII* din *Fundamenta grammatices* a lui Ion Budai-Deleanu

George Bogdan ȚÂRA

Universitatea de Vest din Timișoara
bogdan.tara@e-uvt.ro · https://orcid.org/0000-0001-9812-085X
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.07

Vocabulary of Latin-Romance Origin in *Tabellae I, VIII, X, XI* and *XII* of Ion Budai-Deleanu's *Fundamenta grammatices*

Although it had a more limited impact in its time, having remained in manuscript form, the linguistic work of Ion Budai-Deleanu encompasses both his views on the origins and development of the Romanian language, and his understanding of the relationship between Romanian and the modern languages with which it came into contact. Despite not receiving widespread recognition at the time, Ion Budai-Deleanu's linguistic work presents the author's views on the origins and evolution of the Romanian language, as well as its relationships with modern languages with which it has been in contact. The *Tabellae I–XIII*, appended to the grammar *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum, quam extraneorum accomodata* (1812), contain a corpus compiled by the author according to an original method, whereby words belonging to the core lexical stock are classified etymologically or comparatively in relation to Latin; Romance languages (Italian, French, and Spanish); as well as Slavic, Greek, German, Hungarian, and Albanian.

Keywords: diachrony; Latin-Romance vocabulary; etymology; synonymy; I. Budai-Deleanu

1. Ion Budai-Deleanu – perspectiva diacronică

1.1. Pentru Ion Budai-Deleanu, viziunea diacronică asupra limbii are la bază ideea originii latine a românei și intenția declarată de a arăta „că limba română nu este atât de depărtată de idiomurile originare din Lațiu, cum au socotit unii necunoscători ai ei" (Budai-Deleanu, 2011, p. 541). Prin aceasta, autorul continuă opinia unor istorici „vechi" și „mai noi", privitoare la sursa latină a românei, „nu numai autoritatea lor, dar și însăși structura limbii, examinată mai de aproape" (Budai-Deleanu, 2011, p. 541) formându-i această convingere.

Totodată, I. Budai-Deleanu e interesat de explicarea varietății și succesiunii influențelor care au „alterat" latina, făcând-o să evolueze în română. În general, filologul ardelean spune ceea ce lingvistica istorică românească avea să confirme ulterior. Pe de o parte, limba „romană" (limba latină care a stat și la baza francezei și a limbii italiene) „a fost alterată în Dacia prin vorbirea dacilor, a goților, a gepizilor, a slavilor și, în parte a hunilor" (Budai-Deleanu, 2011, p. 543).

© 2025 George Bogdan Țâra. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

Pe de altă parte, limba română, anume cea care „s-a transformat din romană în română", mai târziu, „numai după adoptarea literelor chirilice și după traducerea din limba slavonă și greacă a cărților religioase s-a amestecat în mai mare măsură cu slava" (Budai-Deleanu, 2011, p. 545). În sfârșit, prin venirea unor „străini și greci din Constantinopol", în română au intrat cuvinte grecești și turcești, în ciuda faptului că limba le păstrase pe cele „curate strămoșești" (Budai-Deleanu, 2011, p. 545). Astfel, pe lângă vechimea împrumuturilor în romană și română, Ion Budai-Deleanu aduce în discuție și necesitatea acestora, având în vedere existența sinonimelor păstrate din latină.

Rod al acestei viziuni complexe, activitatea lexicografică a lui I. Budai-Deleanu o depășește pe cea a „comilitonilor săi", Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, prin faptul că este „deschis spre ideea europeană" (Chindriș și Iacob, 2012, p. 11). Într-un studiu amplu dedicat cărturarului ardelean, pe care îl consideră o adevărată „enigmă", Ioan Chindriș și Niculina Iacob observă aspectul prin care acesta îi depășește, completându-i, pe ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene:

> „Dacă Samuil Micu are în vizor același impuls strict identitar, prin alăturarea cuvintelor românești de cele latine, spre comparare și concluzie apriorică, Budai-Deleanu depășește această fază primară, intenționând echivalarea cuvintelor românești și cu cele ale altor limbi de cultură din vremea sa, «elinească, italienească, franțozască și nemțască»." (Chindriș și Iacob, 2012, p. 12)[1].

Considerăm că exemplul cel mai just pentru afirmațiile de mai sus se găsește în cele XIII *Tabellae* alcătuite de Ion Budai-Deleanu, într-un demers lexicografic comparativ și etimologic, absolut original pentru gândirea lingvistică din vremea sa.

1.2. În analiza dedicată exclusiv lucrărilor lingvistice ale lui I. Budai-Deleanu, Ion Gheție[2] sublinia legătura dintre interesul învățatului ardelean pentru „cercetarea etimologică" și „latinismul său declarat", care „îl îndemna să facă o deosebire categorică între cuvintele de origine latină și cele provenite din alte limbi" (Gheție, 1966, p. 43). Având în vedere faptul că lexicul limbii latine și gramatica ei au constituit primul model pentru normarea și modernizarea românei, latinismul primei generații de filologi români, Școala Ardeleană, este pe deplin justificat din punct de vedere strict lingvistic. La începutul secolului al XIX-lea, delimitarea straturilor etimologice ale românei conducea inevitabil la aflarea etimoanelor latinești ale cuvintelor de bază din limbă și la comparația cu alte limbi romanice evoluate (în special italiana și franceza). Spre deosebire însă de ceilalți corifei ai Școlii Ardelene, I. Budai-Deleanu propune o viziune mai complexă a relațiilor ce se pot stabili între lexicul românesc al vremii sale cu latina din epoci diferite și cu o seamă de limbi moderne. Perspectiva este una dublă: etimologică, privitoare la cuvintele provenite din latină, slavă, greacă, germană și una comparativă, privitoare la cuvintele pe care româna le avea sau nu în comun cu italiana, franceza, spaniola (prin comparație cu latina), maghiara și albaneza.

---

[1] Afirmația poate fi nuanțată în ceea ce privește regulile gramaticale (în special ortografice) stabilite de Samuil Micu în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), unde justificarea acestora se face frecvent nu numai prin comparație cu latina, ci și cu alte limbi moderne (franceză, italiană, germană, maghiară).

[2] Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu* (1966).

Realizată sub forma unor tabele cu dimensiuni inegale, care nu se vor exhaustive[3], această viziune a lexicului românesc a fost considerată importantă de către autor, de vreme ce a considerat necesar să atașeze aceste liste atât la gramatica sa scrisă în limba latină, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum, quam extraneorum accomodata*, 1812, cât și la *Introducerea* în opera sa lexicografică, *Lexiconul românesc nemțesc*, 1818. Ion Gheție observă că „o serie de tabele etimologice, și anume cea mai completă, se găsește anexată la *Fundamenta*" (Gheție, 1966, p. 42). Deși rămase în manuscris, asemenea întregii contribuții lingvistice a lui Ion Budai-Deleanu, aceste tabele sunt importante pentru lingvistica românească, deoarece

> „în aceste liste, ca și în partea a treia a *Introducerii* la *Lexicon* și în tabelele care sunt o anexă a ei, cercetarea descoperă cea dintâi analiză etimologică a structurii gramaticale și a lexicului limbii române" (Gheție, 1966, p. 42).

În egală măsură, categoriile pe baza cărora sunt întocmite tabelele și materialul lexical pe care îl conțin sunt interesante pentru varietatea vocabularului românesc, la începutul secolului al XIX-lea, în raport cu latina și cu alte limbi moderne, dar și ca model de dezvoltare și modernizare a lui pe baze, în primul rând, latino-romanice.

Permanenta explicare a sensurilor cuvintelor românești prin echivalentele (corespondentele) lor latinești este cea mai potrivită metodă în lipsa oricărui tip de dicționar românesc și un mijloc de a le face accesibile nu numai cititorului român școlit, ci și celui străin. Faptul că doar într-o parte din cazuri cuvântul latin coincide cu etimonul celui românesc înlătură bănuiala că autorul ar fi fost interesat exclusiv de dovedirea originii latine a cuvântului, forțând, astfel, echivalarea lui cu etimonul. Dimpotrivă, ceea ce se urmărește este redarea valorii semantice precise a cuvântului românesc, prin aceasta punându-se implicit în evidență evoluția sensului față de latina clasică.

Aflarea și afirmarea originii latine a unui număr cât mai mare de cuvinte românești este, în contextul efortului de normare a românei, un motiv de mândrie datorată descendenței nobile, dar și un model sigur, bazat pe principiul etimologic, de grafie cu litere latine, în ciuda „coruperii" lexicului românesc față de limba sursă. Desigur, interesul pentru găsirea unui etimon latin a dat naștere unor erori și chiar unor „discriminări" (v. Gheție, 1966, p. 43) față de limbile neromanice, din care s-au făcut împrumuturi în română, însă, având în vedere direcția de dezvoltare viitoare a limbii, atitudinea lui Ion Budai-Deleanu este una corectă și realistă. Argumentul care prevalează este cel al lingvistului, nu al puristului: răspândirea și primirea cuvintelor străine „la tot neamul" înseamnă pentru autor că „nu să pot privi mai mult ca streine, ce cu adevărat românești" (Budai-Deleanu apud Gheție, 1966, p. 44). Ion Gheție consideră că:

> „Mărturisirea aceasta face ca Budai-Deleanu să fie, alături de Iorgovici, singurul scriitor al Școlii Ardelene care afirmă direct lipsa unei deosebiri între cuvintele de origine latină și cele „străine", chiar dacă se referă numai la cele mai generale dintre ele, deci la cele mai importante" (Gheție, 1966, p. 44).

Afirmația de mai sus poate fi extinsă atât la gramaticile scrise în limba latină de filologii ardeleni, cât, mai ales, la selecția lexicală pe care o fac aceștia în celebrul *Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*, publicat la Buda, în 1825.

---

[3] Unele dintre ele se termină cu *etc.* sau *et alia plura.*

2. *Tabella I*: *Vocabula Slavica apud Valachos civitate donata* [*Cuvinte slave care au primit drept de cetățenie la români*]

Primul tabel alcătuit de Ion Budai-Deleanu trebuie înțeles în contextul viziunii autorului asupra ponderii și rolului cuvintelor străine (nelatine) intrate în limba română. Exprimată în prefața gramaticii, această viziune cuprinde afirmații discutabile, care surprind, la prima vedere, prin siguranța cu care sunt formulate: „[...] cele o sută și ceva[4] de cuvinte pe care românii le-au primit în limba lor, de nevoie, în timpul îndelungatei lor conviețuiri cu alte neamuri [...]" (Budai-Deleanu, 2011, p. 544). Fără să poată pune la îndoială originea latină a românei, aceste „puține cuvinte care sunt întrebuințate ici și colo de valahi nu constituie, neîndoios, nici a suta parte a rădăcinilor acestei limbi" (Budai-Deleanu, 2011, p. 545). Afirmația e întărită și de constatarea autorului cu privire la importanța acestora, din prefața *Lexiconului românesc-nemțesc* (1818): „numărând cu de-amăruntul, abia se află cincizăci dintr-însele care nu pot să lipsască din limbă." (Budai-Deleanu, 2011, p. 710). Desigur, se face referire la fondul lexical principal, adică la acele cuvinte considerate „de trebuință" în limba română. Remarcând „mulțimea de cuvinte streine", Ion Budai-Deleanu are convingerea că nu sunt „de acel feliu fără care să nu să poată grăi românește" (Budai-Deleanu, 2011, p. 710). Această concluzie privește mai mult afirmarea originii și spiritului limbii, decât necesitatea înlăturării lor, deoarece ele „slujesc numa spre bogățirea limbii" (Budai-Deleanu, 2011, p. 710).

În *Tabella I*, care cuprinde cel mai voluminos corpus de exemple, autorul pune în evidență atât numărul mare de cuvinte de origine slavă, cât și faptul că aproape jumătate dintre ele au un echivalent românesc de origine latină sau chiar romanică. În privința acestora, Ion Gheție se rezumă la următoarea constatare:

> „E drept că scriitorul condiționa necesitatea lor și în funcție de neexistența unui sinonim de origine latină. Tabelele menționate cuprind, într-adevăr, rubrici în care sunt trecuți termenii sinonimici ai cuvintelor slave examinate. Aceștia sînt însă adeseori tot slavi și nu o dată rubrica rămâne goală." (Gheție, 1966, p. 51).

În ce ne privește, dorim să scoatem în evidență, conform intenției lui I. Budai-Deleanu, tocmai numărul mare al cuvintelor fundamentale de origine latină, existente în română, în paralel cu cele de origine slavă. Dintre cuvintele străine în ansamblu, cele slave sunt considerate de învățatul ardelean „numeroase (*plurima*)[5]", „intrate în uz mai demult (*iam pridem usus recepta*)" și încetățenite (*civitate donata*)", însă „niciunul n-a fost primit dintr-o nevoie stringentă". Prin urmare, ele nu trebuie „păstrate în mod necesar (*necessario retineri debent*)", mai ales că „abia a treia parte dintre acestea n-ar putea să fie înlocuite cu alte cuvinte băștinașe (*domestica*), derivate din limba latină" (v. Budai-Deleanu, 2011, p. 545). Într-o notă adăugată acestor afirmații, autorul reduce numărul cuvintelor de origine slavă, „care nu pot fi exprimate altfel în limba noastră", la „treizeci sau patruzeci" (Budai-Deleanu, 2011, p. 1161). Desigur, statistica, pe care o putem considera „puristă", este contrazisă, cum se va vedea mai jos, chiar de lista cuvintelor selectate de autorul însuși. Totuși, concluzia potrivit căreia „astfel de cuvinte, de al căror ajutor limba se poate

---

[4] „[...] centena et aliquot vocabula [...]".

[5] „Cele mai multe" (trad. n.).

dispensa, chiar dacă ar fi cu miile, n-ar altera originea și natura limbii" (Budai-Deleanu, 2011, p. 545) a rămas la baza lingvisticii istorice românești.

Din cele **233**[6] de cuvinte considerate de origine slavă: **105** au sinonime moștenite din latină, formate în română de la cuvinte moștenite sau împrumutate din limbi romanice.

Pentru **85** de cuvinte, autorul afirmă că nu se pot da echivalente exacte în limba română, deoarece acestea lipsesc:

– „la propriu, nu poate fi zis altfel" (*proprie valachice aliter dici nequit*): *bob*;
– „(cu nume) propriu, Valahii nu îl au" (*proprio carent Valachi*): *basnă*,
– „(cu nume) propriu", nu îl au" (*proprio carent*): *bici*, *brazdă*, *brici*, *ceată*, *ceas*, *cetesc*, *cinste*, *dar*, *drag*, *drojde*, *glie*, *gunoi*, *greblă*, *grămadă*, *gata*, *grijă*, *gânscă*, *gomot*[7], *iesle*, *iubesc*, *crac*, *crai*, *clădesc*, *clei*, *colac*, *coasă*, *copită*, *curvă*, *căiesc*, *croiesc*, *libov*, *lene*, *lacom*, *luncă*, *lobodă*, *lipesc*, *lin*, *lipean*, *milă*, *mită*, *mojic*, *nădejde*, *năpastă*, *năpădesc*, *nevoie*, *noroc*, *oglindă*, *ovăz*, *ostrov*, *opăresc*, *obște*, *pagubă*, *plată*, *părău*, *pelin*, *pecete*, *podoabă*, *poreclă*, *pilă*, *pricină*, *pleavă*, *preten*, *proroc*, *prost*, *plodesc*, *primesc*, *prăjesc*, *proștie*, *pleș* (*pleșug*), *pustiu*, *-e*;
– „nu îl au" (*carent*): *uliță*, *vârv*, *val*, *vină*, *vrajă*, *veac*, *vișină*, *vânslă*, *veste*, *zălog*, *jertvă*, *zori*, *jele*.

În **20** de cazuri, autorul nu face niciun fel de precizare în ceea ce privește echivalentele: *cojoc*, *mir*, *protivnic*, *poveste*, *rană*, *rac*, *roi*, *râvnă*, *sol*, *slab*, *sad*, *stog*, *snop*, *scoabă*, *o sută*, *svat*, *scump*, *treste*, *trup*, *tâmp*.

Doar **23** de echivalente propuse nu sunt de origine latină sau romanică, ci:

– din slavă sau derivate de la cuvinte de origine slavă: *îndrăzneț* (pentru *dârz*), *libov* (pentru *dragoste*), *vrednic* (pentru *destoinic*), *pază* (pentru *strajă*), *umilesc* (pentru *smeresc*), *șeguiesc* (pentru *glumesc*), *sărac* (pentru *biet*), *osteneală* (pentru *muncă*), *împrăștiez* (pentru *răsipesc*), *tulei* (pentru *steblă*), *voios* (pentru *vesel*);
– din maghiară sau derivate de la cuvinte de origine maghiară: *chip* (pentru *obraz*), *cizmă* (pentru *ciobotă*), *betegie*, *beteșug* (pentru *boală*), *sicriu* (pentru *ladă*), *orășel* (pentru *târg*);
– din neogreacă: *stol* (pentru *pâlc*), *stratină* (pentru *blid*), *tămâiez* (pentru *cădesc*), *venetic* (pentru *pribeag*);
– cf. alb.: *moașă* (pentru *babă*), *buză* (pentru *usnă*), *noian* (pentru *prăpaște*).

Considerând doar cele 85 de cuvinte în cazul cărora autorul însuși afirmă că lipsesc echivalentele, dar lăsând deoparte atât cele 20, în dreptul cărora nu se specifică nimic (probabil urmau completări), cât și cele 23, cu echivalent din alte limbi, ne apropiem de o treime din totalul de 233, așa cum afirmase I. Budai-Deleanu[8].

Ponderea sinonimelor de origine latină, romanică sau formate în română din astfel de cuvinte este cu adevărat importantă în *Tabella* dedicată împrumuturilor slave. Din cele 233 de cuvinte considerate de origine slavă, de fapt două sunt moștenite: ***abie*** / lat. *vix, vix tandem* (< lat. *ad vix,* DA/DLR s.v. *abia*), ***cepu***[9] [*cep*] / lat. *obturaculum*[10] (< lat. *cĭppus* „columnă ascuțită, de piatră s. de lemn", v.

---

[6] Patru au variante: *gârbov*/*gârjob*, *pleș*/*plușug*, *tihneală*/*tihnă*, *tâlcuiesc*/*tălmăcesc*.
[7] Anulat de autor.
[8] Vezi supra.
[9] Cu observația autorului: „est potius a lat. *ceppus*" [e, mai curând, din lat *ceppus*, trad. n.].
[10] Derivat de la *obturo* „a astupa" (v. Ernout-Meillet, 1967 s.v. *obturo*).

DA/DLR s.v. *cep*) și unul este format în română din cuvinte moștenite[11]: ***destul*** / lat. *satis* (< *de* + *sătul* (lat. *satullus*) v. DA/DLR s.v. *destul* și *sătul*).

În total, 105 cuvinte au 114 echivalente latino-romanice, deoarece 9 dintre acestea primesc chiar câte două sinonime (*ciudă, duh, cârcă, mlădiță, pălesc, rod, chilav, treaz, destul*).

2.1. Cuvinte sinonime, moștenite din latină:

ademenesco [ademenesc] / lat. *polliceo, seduco* – ***amegesco*** **[amăgesc]** (< lat. **ammagire*, MDA2 s.v. *amăgi*)[12];

blána [blană] / lat. *pellis, pelliceum* – ***pielle*** [**piele**] (< lat. *pellis, -em*, v. DLR s.v. *piele*);

bashna [bahnă] / lat. *uligo*[13] – ***lacum***[14] [**lac**] (< lat. *lacus, -um*, v. DA/DLR s.v. *lac*[1]);

buruyána [buruiană] / lat. *herba* – ***hierba*** [**iarbă**] (< lat. *herba*, v. DA s.v. *iarbă*);

ciuda [ciudă] / lat. *res mira* – ***minùne*** (< lat. **mirio, -onis*, v. DLR s.v. *minune*);

çápu [țap] / lat. *caper* – ***căprior*** (< lat. *capreolus*, v. DA s.v. *căprior*);

dowáda [dovadă] / lat. *probatio, argumentum* – ***aretáre*** [**arătare**] (< lat. **arrectare* (*ad* + **rectare*, din *rectus*), v. DA s.v. *arăta*);

duch [duh] / lat. *spiritus* – ***sufláre*** (< lat. *sufflare*, v. DLR s.v. *sufla*), ***sufletu*** [**suflet**] (< lat. **sufflitus*, v. DLR s.v. *suflet*);

drobu [drob] / lat. *frustum* – ***bucata*** [**bucată**] (< lat. *buccata*, v. DA s.v. *bucată*);

dumbrawa [dumbravă] / lat. *nemus* – ***codru*** (< lat. **quodrum*, v. DA s.v. *codru*);

drugu [drug] / lat. *vectis* – ***parangu*** [**parâng**] (< lat. *phalangae*, v. DLR s.v. *părângă*);

glásu [glas] / lat. *sonus, vox* – ***viersu*** [**viers**] (< lat. *versus*, v. DA s.v. *vers*);

gaerbowu [gârbov] sau *gaerziobu* [gârjob] / lat. *incurvus, gibbosus* – ***strembu*** [**strâmb**] (< lat. pop. *strambus, -a, um*, v. DLR s.v. *strâmb*);

gresiêla [greșeală] / lat. *delictum* – ***pecátu*** [**păcat**] (< lat. *peccatum*, v. DLR s.v. *păcat*);

gadena (vulg.) [gadenă] / lat. *fera* – ***fiêra*** [**fiară**] (< lat. *fĕra, -am*, v. DA s.v. *fiară*);

gollu [gol] / lat. *nudus vel vacuus* – ***desiertu*** [**deșert**] (< lat. *desertus, -a, -um*, v. DLR s.v. *deșert*[1]*, -șartă*);

gonesco [gonesc] / lat. *persequor* – ***alungo*** [**alung**] (< lat. **al-longare*, v. DA s.v. *alunga*);

gaelca [gâlcă] / lat. *tumor glandularis* – ***glindura*** [**ghindură**] (< lat. *glandula, -am*, v. DA s.v. *ghindură*);

ivvesco [ivesc] / lat. *palam facio* – ***descoperio*** [**descopăr**] (< lat. *discooperire*, DLR s.v. *descoperi*);

izvvodesco [izvodesc] / lat. *educo, compono* – ***scoto*** [**scot**] (< lat. **excotere*, v. DLR s.v. *scoate*);

iscusesco [iscusesc] / lat. *experior, probo* – ***cerco*** [**cerc**] (< lat. *circare*, v. DA s.v. *cerca*);

---

[11] În această categorie ar putea fi inclus și ***paravu*** [părău] (cf. alb. *përrua*, rom. *râu*) (v. DA/DLR s.v. *pîrîu*).

[12] Cf. din grec *μαγεύω* (v. DA/DLR s.v. *amăgi*).

[13] Cu sensul „umezeală, umiditate”.

[14] Adăugat ulterior (vezi Budai-Deleanu, 1970, p. 100).

ispitesco [ispitesc] / lat. *exploro* – ***cercetézo*** [**cercetez**] (< lat. *circitare*, v. DA s.v. *cerceta*);

ispravvesco [isprăvesc] / lat. *perficio* – ***drego*** [**dreg**] (< lat. *dirigere*, v. DLR s.v. *drege*);

caerca [cârcă] / lat. *dorsum* – ***spate*** (< lat. *spatha*, v. DLR s.v. *spate*), ***dosu*** [**dos**] (< lat. pop. *dossum*, v. DLR s.v. *dos*);

clévvetesco [clevetesc] / lat. *calumnior* – ***defaimo*** [**defaim**] (< lat. **diffamiare* (= *diffamare*), v. DA s.v. *defăima*);

lawiça [laviță] / lat. *scamnum oblongum* – ***scaunu*** [**scaun**] (< lat. *scamnum*, v. DLR s.v. *scaun*);

miedu [mied] / lat. *mulsum* – ***mursa*** [**mursă**] (< lat. *mulsa*, v. DLR s.v. *mursă*[1]);

mladeiça [mlădiță] / lat. *surculus, ramus* – ***nuvelia***, ***nuvea*** [**nuia**] (< lat. *novella*, v. DLR s.v. *nuia*);

maendru [mândru] / lat. *ambitiosus, pulcher* – ***frumosu*** [**frumos**] (< lat. *formosus*, v. DA s.v. *frumos*)[15];

norodu [norod] / lat. *populus* – ***poporu*** [**popor**] (< lat. *populus*, v. DLR s.v. *popor*);

nadușiesco [nădușesc] / lat. *suffoco* – ***neco*** [**nec**] (< lat. *necare*, v. DLR s.v. *neca*);

obiciayu [obicei] / lat. *consuetudo* – ***dedare*** (< lat. *dedere*, refăcut după vb. *da*, v. DLR s.v. *deda*);

ocára [ocară] / lat. *contumelia* – ***rusine*** [**rușine**] (< cf. lat. *roseus*, v. DLR s.v. *rușine*[1]);

odychna [odihnă] / lat. *respirium, quies* – ***repausu*** [**repaus**] (< lat. *repausum*, v. DLR s.v. *repaus*);

opresco [opresc] / lat. *retineo* – ***contenesco*** [**contenesc**] (< lat. pop. **cunctino, -are*, v. DA s.v. *conteni*);

osebesco [osebesc] / lat. *discerno* – ***desparto*** [**despart**] (< lat. *dispartire*, v. DLR s.v. *despărți*);

obidezzo [obidez] / lat. *affligo* – ***amaresco*** [**amăresc**] (< lat. **amarīre* (= *amarescere*), v. DA s.v. *amărî*);

odrasla [odraslă] / lat. *germen* – ***ramu*** [**ram**] (< lat. *ramus*, v. DLR s.v. *ram*[1]);

pavveza [pavăză] / lat. *scutum* – ***scutu*** [**scut**] (< lat. *scutum*, v. DLR s.v. *scut*);

palesco [pălesc] / lat. *aduro, ustulo* – ***ardo*** [**ard**] (< lat. *ardeo, arsī, arsum, *ardĕre*, v. DA s.v. *arde*), ***frigo*** [**frig**] (< lat. *frīgo, frixi, frictum, -gĕre*, v. DA s.v. *frige*);

poziáru [pojar] / lat. *incendium* – ***focu*** [**foc**] (< lat. *focus, -um*, v. DA s.v. *foc*);

perina [perină] / lat. *culcitra* – ***capatyu*** [**căpătâi**] (< lat. *capitaneum*, v. DA s.v. *căpătâi*);

para [pară] / lat. *flamma* – ***flácára*** [**flacără**] (< lat. **flaccula, -am*, v. DA s.v. *flacără*);

pivniță / lat. *cellarium* – ***cellerya*** [**celerie**] (< lat. *cellarium* „cămară în care se țineau cu deosebire mâncările”, v. DA s.v. *celar*);

pravvu [prav] / lat. *pulvis* – ***pulbere*** (< lat. *pulvis, -veris*, v. DLR s.v. *pulbere*);

prapadesco [prăpădesc] / lat. *disperdo* – ***pierdo*** [**pierd**] (< lat. *perdere*, v. DLR s.v. *pierde*);

pogoro [pogor] / lat. *descendo* – ***descindo*** [**deștind**] (< lat. *descendere*, v. DLR s.v. *deștinde*);

---

[15] Vezi *Tabella II*.

rodu [rod] / lat. *fructus* – ***fruptu*** [**frupt**] (< lat. *fructus, -um* (*ovis* etc.) „produs”, v. DA s.v. *frupt*), ***viptu*** [**vipt**] (< lat. *victus*, v. DLR s.v. *vipt*);

robu [rob] / lat. *servus* – ***sierbu*** [**șerb**] (< lat. *servus*, v. DLR s.v. *șerb*);

soborru [sobor] / lat. *concilium* – ***adunare*** (< lat. *adūnare* (*ad* + *unum*) , v. DA s.v. *adunare*);

stecla [steclă] / lat. *vitrum* – aliter: ***glazia*** [**gheață**] (< lat. *glacia* (= *glacies*), idem, v. DA s.v. *gheáță*);

sporesco [sporesc] / lat. *augeo* – ***adaugo*** [**adaug**] (< lat. *adaugeo, -xi, -ctum, -ĕre*, v. DA s.v. *adăuga*);

syla [silă] / lat. *vis* – ***potere*** [**putere**] (< lat. **potere*, v. DLR s.v. *putere*);

struna [strună] / lat. *chorda* – ***côrda*** [**coardă**] (< lat. *chorda, -am* „mat, strună”, v. DA s.v. *coárdă*[1]);

tyna [tină] / lat. *lutum* – proprie ***lutu*** [**lut**] (< lat. *lutum*, v. DLR s.v. *lut*[1]);

tychnêla, tychna [tihneală, tihnă] / lat. *conducibilitas, quod conducit* – ***gustul*** (< lat. *gustus, -um*, idem, v. DA s.v. *gust*[1]);

toporu [topor] / lat. *securis* – ***secure*** (< lat. *securis*, v. DLR s.v. *secure*[1]);

trudesco [trudesc] / lat. *conor, laboro* – ***lucrezz*** [**lucrez**] (< lat. *lucrare* „a câștiga, a economisi” , v. DLR s.v. *lucra*);

vreme / lat. *tempus* – ***teimpu*** [**timp**] (lat. *tempus, -oris*, v. DLR s.v. *timp*);

zamislesco [zămislesc] / lat. *concipere de mulieribus*[16] – ***incepo*** [**încep**] (< lat. *incipio, -ere*, v. DLR s.v. *începe*);

zadufu [zăduf] / lat. *aestus* – ***arsiça*** [**arșiță**] (< lat. pop. **arsīcia*, v. DA s.v. *arșiță*);

zivina [jivină] / lat. *animal* – ***vita*** [**vită**] (< lat. *vita* „viață”, v. DLR s.v. *vită*).

2.2. Cuvinte sinonime, formate în română din cuvinte moștenite din latină:

bogátu [bogat] / lat. *dives* – ***hawútu*** [**avut**] (*avea*, v. DA s.v. *avut, -ă*);

bogatiia [bogăție] / lat. *divitiae* – ***havutiia*** [**avuție**] (*avut* + *-ie*, v. DA s.v. *avuție*);

cepu [cep] / lat. *obturaculum* – ***astupusiu*** [**astupuși**] (*astupa* + *-uș*, v. DA s.v. *astupuș*);

cernêla [cerneală] / lat. *atramentum* – ***negrêla*** [**negreală**] (*negru* + *-eală*, v. DLR s.v. *negreală*);

cernesco [cernesc] / lat. *atro cloro imbuo*[17] – ***negresco*** [**negresc**] (*negru*, v. DLR s.v. *negri*);

çápu [țap] / lat. *caper* – ***capru*** (masculin de la *capră*)[18];

doica [doică] / lat. *nutrix* – ***aplecatôre*** [**aplecătoare**] (*apleca* + *(ă)toare*, v. DA s.v. *aplecător, -oare*);

dobenda [dobândă] / lat. *lucrum* – ***questigul*** [**câștigul**] (*câștiga*, v. DA s.v. *câștig*);

fala [fală] / lat. *laus* – ***lauda*** [**laudă**] (*lăuda*, v. DA/DLR s.v. *laudă*);

gaerbowu [gârbov] sau *gaerziobu* [gârjob] / lat. *incurvus, gibbosus* – ***ghiebosu*** [**ghebos**] (< *gheb* + *-os*, v. DA s.v. *ghebos, -oasă*);

grôza [groază] / lat. *horror, abominatio* – ***spayma*** [**spaimă**] (cf. *spăimânta*, v. DLR s.v. *spaimă*);

---

[16] „A concepe, referitor la femei” (trad. n.).

[17] „Îmbib cu clor negru” (trad. n.).

[18] *Capru* nu e atestat în DA/DLR, DEX, MDA2 etc.

aiêvve [aieve] / lat. *palam, aperte* – ***vederắto*** [**vederat**] (*vedera,* v. DLR s.v. *vederat*[2]);

quilavvu [chilav] / lat. *mutilus, fractus membris* – ***neputenciosu*** [**neputincios**] (*ne* + *putincios,* v. DA s.v. *neputincios, -oasă*), ***stricatu*** [**stricat**] (*strica,* v. DLR s.v. stricat[2]);

maezgă [mâzgă] / lat. *mucilago, succus* – ***mustarêça*** [**mustăreață**] (*must* + *-ăreață,* v. DLR s.v. *mustăreață*);

naravvu [năravˈ] / lat. *habitudo* – ***anveçul*** [**învățul**] (*învăța,* v. DA s.v. *învăț*);

natengu [nătâng] / lat. *ineptus* – ***nedatnicu*** [**nedatnic**] (probabil pref. *ne-* + *dat* + *-nic*)[19];

obiciayu [obicei] / lat. *consuetudo* – ***anveçul*** [**învățul**] (*învăța,* v. DA s.v. *învăț*);

poziáru [pojar] / lat. *incendium* – ***ardiementu*** [**arzământ**] (probabil *arde* + *-ământ*)[20];

poftă / lat. *desiderium, cupiditas*) – ***doreínça*** [**dorință**] (*dori* + *-ință*, v. DLR s.v. *dorință*);

prevvalesco [prăvălesc] / lat. *subverto* – ***restorno*** [**răstorn**] (*răs* + *turna,* v. DLR s.v. *răsturna*);

pestru, pistriçu [pistrițu] / lat. *discolor* – ***vergátu*** [**vărgat**] (*vargă* + *-at,* v. DLR s.v. *vărgat*);

postu [post] / lat. *jejunium* – ***ajunu*** [**ajun**] (*ajună,* v. DA s.v. *ajun*);

rezboyu [război] / lat. *bellum* – ***reutáte*** [**răutate**] (*rău* + *-ătate,* v. DLR s.v. *răutate*);

rendu [*rând*] / lat. *ordo* – ***sîru*** [**șir**] (refăcut după *șire,* pl. lui *șiră,* v. DLR s.v. *șir*);

slavvă [slavă] / lat. *gloria* – ***marire*** [**mărire**] (*mări,* v. DLR s.v. *mărire*);

squerna [scârnă] / lat. *sordes* – proprie: ***sporcacione*** [**spurcăciune**] (*spurca* + *-ăciune,* v. DLR s.v. *spurcăciune*);

sporesco [sporesc] / lat. *augeo* – ***multiesco*** [**mulțesc**] (*mult*, v. DLR s.v. *mulți*);

tayna [tainăˈ] / lat. *arcanum, misterium* – ***ascunsul*** (*ascunde*, v. DA s.v. *ascuns*[1]);

tuenga [tângă] / lat. *moeror* – ***tristacione*** [**tristăciune**] (probabil *trist* + *-ăciune*)[21];

trêzu, a [treaz, -ă] / lat. *vigil vel sobrius* – ***destieptu*** [**deștept**] (*deștepta,* v. DLR s.v. *deștept*), ***nebevvutu*** [**nebăut**] (*ne* + *băut,* v. DA s.v. *nebăut*);

tuelcuvesco, talmacesco [tâlcuiesc, tălmăcesc] / lat. *interpretor* – ***prefácu*** [**prefac**] (*pre* + *face*, după v. sl. *прѣтворити*, v. DLR s.v. *preface*);

temnyça [temniță] / lat. *carcer* – ***prinsôre*** [**prinsoare**] (*prins* + *-oare,* v. DLR s.v. *prinsoare*);

zabawa [zăbavă] / lat. *mora* – ***tardivare*** [**târziuare**] (probabil de la *târziu*)[22];

zivina [jivină] / lat. *animal* – ***vivitoriu*** [**viitoriu**] (*via*[3] + *-tor,* v. DLR s.v. *vietor*).

2.3. Cuvinte compuse și sintagme formate în română din cuvinte moștenite:

abie / lat. *vix, vix tandem* – ***numa de quato*** [**numaidecât**] (lat. *non* + *magis* + *de* + *quantus*[23]);

---

[19] *Nedatnic* nu e atestat în DA/DLR, DEX, MDA2.

[20] *Arzământ* nu e atestat în DA/DLR, DEX, MDA2 (dar *arzăminte,* v. MDA2).

[21] *Tristăciune* nu e atestat în DA/DLR, DEX, MDA2.

[22] *Târziuare* nu e atestat în DA/DLR, DEX, MDA2.

[23] *Cât* este considerat rezultatul amestecului dintre: lat. *quantus, -a, -um*, lat. *quotus, -a, -um* și lat. pop. *cata* (v. DA/DLR s.v. *cât, -ă*).

destul / lat. *satis* – ***de satio*** [**de sațiu**] (lat. *de* și lat. *saties*), ***de ajunso*** [**de ajuns**] (lat. *ad* și lat. *jungo, -nxī, -nctum, -ngĕre*);

newasta [nevastă] / lat. *nova nupta* – ***muliere teinera*** [**muiere tinără**] (lat. *mulier, -ris* și lat. *tener, -era, -erum*);

ocolu [ocol] / lat. *sepimentum¸ septum* – ***pregiuru*** [**pregiur**] (lat. *per* + *gyrus*);

pomenesco [pomenesc] / lat. *memoro* – ***aduco ameinte*** [**aduc aminte**] (< lat. *ad* + *ducere* și lat. *ad* + *mens, -tis*);

trebuvesco [trebuiesc] / lat. *indigeo* – ***hám opu*** [**am op**] (lat. *habēre* și lat. *opus* (*est*));

ziáru [jar] / lat. *prunae* – ***carbuni vivi*** [**cărbuni vii**] (lat. *carbo, -onem* și lat. *vivus, -a, -um*).

2.4. Cuvinte sinonime, împrumutate din limbi romanice și din latină:

ciuda [ciudă] / lat. *res mira* – ***miracu*** [**mirac**] (din lat. *miraculum*, v. DLR s.v. *mirac*[2]);

gollu [gol] / lat. *nudus vel vacuus* – ***vacuus*** (din lat. *vacuus, -a, um*, v. DLR s.v. *vacuu, -uă*);

lebeda [lebădă] / lat. *cygnus, olor* – ***cignu*** (din lat. *cygnus, -i*)[24];

potopu / lat. *diluvium* – ***inundare*** (după fr. (lat. *inundo, -are*, idem), v. DA s.v. *inunda*);

slovva [slovă] / lat. *littera* – ***lettera*** [**leteră**] (din lat. *littera*, fr. *lettre*, it. *lettera*, v. DA/DLR s.v. *literă*);

pofală / lat. *jactatio* – ***vanta*** [**vântă**] (cf. it. *vanto*, v. DLR s.v. *vântă*[2]);

ucenicu [ucenic] / lat. *discipulus* – ***scholariu*** [**scolariu**] (cf. lat. *scholaris*[25], v. DLR s.v. *școlar*[2], *-ă*);

sorocu [soroc] / lat. *terminus, pausa* – ***terminu*** [**termin**] (din lat. *terminus, termen*, fr. *terme*, v. DLR s.v. *termen*);

stelpu [stâlp] / lat. *columna* – ***colônna*** [**coloană**] (din fr. (< lat. *columna*), idem, v. DA s.v. *coloană*);

stecla [steclă] / lat. *vitrum* – proprie: ***vetrum*** [**vetru** = **vitru**] (din lat. *vitrum*, v. DLR s.v. *vitru*[1]);

strayu [strai][26] / lat. *vestimentum* – ***vestimentu*** [**vestiment**] (din lat. *vestimentum*, it. *vestimento*, v. DLR s.v. *vestiment*).

2.5. Importanța sinonimelor pentru inventarul de cuvinte din ansamblul tabelelor este dată și de faptul că, din cele 114 echivalente latino-romanice ale cuvintelor slave, doar 28 sunt reluate, sub diferite forme, de I. Budai-Deleanu în tabelele dedicate cuvintelor păstrate și împrumutate din latină, precum și celor pe care româna le are în comun cu alte limbi romanice:

– ***Tabella II*: *Vocabula romaenica quae a latino proveniunt et in italica aut gallica non reperiuntur* [Cuvinte românești care provin din latină și nu se găsesc în italiană sau franceză]**: ***frumos*** (*frumos, ă* / lat. *formosus, a* / it. *bello, a*); ***nec*** (*înecare* / lat. *necare, suffocare* / it. *affogare*); ***adaug*** (*adaugere* / lat. *adaugere* / it. *aggiugnere*); ***încep*** (*încep* / lat. *incipio* / it. *cominciare*);

[24] *Cignu* nu e atestat în DA/DLR, DEX, MDA2.

[25] Cf. lat. postclas. și creșt. *scholarius*.

[26] Etimologie: cf. lat. *stragulum* (v. DA/DLR s.v. *strai*[1]).

– ***Tabella III***: ***Vocabula quae Valachis cum Italis communia sunt*** **[Cuvinte pe care valahii le au în comun cu italienii]**: ***spaimă*** (*spăimântare* / lat. *terrere* / it. *spaventare* / lat. *terrere*); ***cerc*** (*cercare* / lat. *perquirere, probare* / it. *cercare* / lat. *quaerere*); ***învățul***[27] (*învățare* / lat. *assuefacere, docere* / it. *avvezzare* / lat. *assuefacere*); ***rușine*** (*rușine* / lat. *pudor* / it. *rossore* / lat. *pudor*); ***foc*** (*foc* / lat. *ignis* / it. *fuoco* / lat. *ignis*); ***vântă*** (*vântă* / lat. *iactatio* / it. *il vanto* / lat. *iactatio*);
– ***Tabella V***: ***Vocabula quae Romaeni cum Hispanis communia habent*** **[Cuvinte pe care românii le au în comun cu spaniolii]**: ***despart*** (*despărțire* / sp. *despartir* / lat. *separare, dispertiri*); ***ard***[28] (*ardere* / sp. *arder* / lat. *ardere*); ***ajun*** (*ajunare* / sp. *ayunar* / lat. *ieiunare*); ***timp*** (*timp* / sp. *tiempo* / lat. *pars anni, tempestas*);
– ***Tabella VI***: ***Vocabula ex latino derivata quae in diversa significatione a Valachis adhibentur et quae apud latinos et Italos aliter usurpantur*** **[Cuvinte derivate din latină care sunt folosite cu sens diferit de români și care sunt utilizate altfel la latini și la italieni]**: ***mirac*** (*mirare* / lat. *mirari* / it. *mirare* / lat. *spectare, contemplari*); ***viers*** (*viers* / lat. *vox ad cantandum* / it. *verso* / lat. *versus*); ***deșert*** (*deșert* / lat. *vacuus* / it. *deserto* / lat. *desertum*); ***alung*** (*alungare* / lat. *arcere, in fugam conjicere*[29] / it. *alongare* / lat. *prolongare*); ***tinără***[30] (*tinăr* / lat. *juvenis* / it. *tenero* / lat. *tener*); ***răutate*** (*rău* / lat. *malus* / it. *rio* / lat. *iniquus*"); ***vită*** (*vită* / lat. *animal* / it. *vita* / lat. *vita*);
– ***Tabella VII***: ***Vocabula quae nec apud Latinos bonae notae, nec medii aevi latinos, nec apud Italos, inveniuntur, et tamen latina sunt*** **[Cuvinte care nu se găsesc nici la latinii de bună calitate, nici la latinii din Evul Mediu, nici la italieni, și totuși sunt latine]**: ***amăgesc*** (*amăgire* / lat. *seducere* / adnotationes: quasi *amagiare, praestigiis illudere*[31]); ***căpătâi*** (*căpetui* / lat. *culcitra, pulvinatorus* / adnotationes: a *capitulo* formatum videtur[32]);
– ***Tabella XIII***: ***Vocabula latina medii aevi apud Ramaenos usitata*** **[Cuvinte latine din Evul Mediu utilizate la români]**: ***suflare*** (*suflare în corn* / lat. *flare in cornu venaticum*[33] / lat. med. *cornu sufflare* / lat. *de venatoribus*); ***cercare*** (*cercare* / lat. *perquirere* / lat. med. *encercare* / lat. *inquirere*); ***nec*** (*înecare* / lat. *submergere* / lat. med. *necare* / lat. *submergere*); ***nuia*** (*nuiauă* / lat. *virga, virgultum* / lat. med. *novella* / lat. *virga, ramus*); ***stricat*** (*stricare* / lat. *corrumpere, destruere* / lat. med. *stricare* / lat. *destruere*); ***aduc***[34] (*ducătoriu* / lat. *ductor* / lat. med. *ducator* / lat. *ductor*); ***timp*** (*timpuriu, -e* / lat. *tempestivus, -a* / lat. med. *temporius, -a* / lat. *pro citius*).

---

[27] Cu sensurile: „năravˮ și „obiceiˮ.
[28] Cu sens diferit: „pălescˮ.
[29] „A pune pe fugăˮ (trad. n.).
[30] În sintagma *muiere tinără*.
[31] „A-și bate joc prin înșelătoriiˮ (trad. n.).
[32] „Observație: pare format de la *capitulum*ˮ (trad. n.).
[33] „A sufla în cornul de vânătoareˮ (trad. n.).
[34] În sintagma: *aduc aminte*.

3. Termeni de origine latino-romanică în *Tabellae VIII*, *X*, *XI* și *XII*[35]

În mod firesc, în tabelele dedicate cuvintelor pe care româna le are în comun cu limbile neromanice, prezența unor termeni de origine latină și romanică este accidentală și se datorează unor confuzii etimologice. Clasarea acestora între cuvintele neromanice este, totodată, un contraexemplu față de bănuiala unor exagerări ale autorului, cu scopul demonstrării sub orice formă a latinității românei[36]. Însăși existența acestor tabele dovedește atitudinea nepărtinitoare a autorului în consemnarea cuvintelor de diferite origini, existente în română[37].

3.1. În ***Tabella VIII***: ***Vocabulorum quae Romaeni cum Graecis communia habent, seu potius, a Graecis in hanc linguam promanarunt*** **[A cuvintelor pe care românii le au în comun cu grecii sau, mai curând, se trag de la greci în această limbă]** etimologia greacă este indirectă, pentru că termenii respectivi sunt fie moșteniți, fie împrumutați din latină, fie au etimologie multiplă.

3.1.1. Cuvinte moștenite: ***martoru*** [**martor**] / lat. *testis* (< lat. *martyr* cf. gr. *μάρτυς, -υρος*, v. DLR s.v. *martor*); ***urgia***[38] / lat. *invidia, odium* (< lat. *orgia*, v. DLR s.v. *urgie*[1]).

3.1.2. Neologisme: ***cathedra*** [**catedră**] / lat. *cathedra* **(**din lat. *cathedra* (< gr. *καθέδρα*), v. DA s.v. *catedră*); ***choru*** [**cor**] / lat. *chorus* (din lat. *chorus* „cerc de dănțuitori, horă, cerc, adunare, ceată", v. DA s.v. *cor*); ***organu*** [**organ**] / lat. *organum* (din ngr. *ὄργανον*, it. *organo*, lat. *organum*, fr. *organe*, germ. *Organ*, rus. *орган*, v. DLR s.v. *organ*[2]).

3.2. ***Tabella X***: ***Gothica apud Romaenos reperibilia vocabula*** **[Cuvinte germane care pot fi găsite la români]**

3.2.1. Cuvinte moștenite: ***albina*** / lat. *apis* / got. *Helmbiene* / lat. *apis* (din lat. *alvina*, v. DA s.v. *albină*).

3.3. ***Tabella XI***: ***Vocabula romaenica quae cum Albanensibus conveniunt*** **[Cuvinte românești care se potrivesc cu cele albaneze]**

3.3.1. Cuvinte moștenite (autorul indică originea latină a cuvintelor în albaneză): ***corbu*** [**corb**] / alb. *corbu* / lat. *corvus* / *originis latinae* (din lat. *corvus*, idem, v. DA s.v. *corb*, *coarbă*); ***cupa*** / alb. *cupa* / lat. *cater*[39], *cupa*, *mensura* / *originis latinae* (lat. *cuppa*, v. DA s.v. *cupă*); ***stratu*** [**strat**] / alb. *stratu* / lat. *cubile*, *lectus* / *originis*

---

[35] Considerate, probabil, mai puțin importante pentru intenția lui I. Budai-Deleanu și a Școlii Ardelene, în general, de a scoate în evidență originea latină a românei și apropierea ei de celelalte limbi romanice, aceste tabele nu au fost incluse în diferitele ediții fragmentare din *Fundamenta grammatices* (vezi Budai-Deleanu, 1970, p. 92–95; Budai-Deleanu 2011, p. 569–571).

[36] În această privință, considerăm că I. Budai-Deleanu păstrează purismul latinist „moderat" al cărturarilor Școlii Ardelene: „Ei nu au respins în totalitate elementele străine pătrunse în țesătura limbii române, ci s-au pronunțat mai ales împotriva acelor termeni care, neintrând în uzul general, au rămas, adesea, neadaptați la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre" (Munteanu și Țâra, 1983, p. 155).

[37] Aurel Nicolescu observă că, în ce privește alcătuirea tabelelor, „se poate vedea « nepurismul » autorului care nu schițează nicio discriminare între cuvintele latine și cele de alte origini", însă „atitudinea puristă apare [...] în comentariile și discuțiile făcute pe marginea listelor" (Nicolescu, 1971, p. 74).

[38] Echivalate de I. Budai-Deleanu cu lat. *invidia*, *odium*.

[39] Probabil lat. *crater* „vas mare".

latinae (lat. *stratum*, v. DLR s.v. *strat*); ***strembu, a***[40] [***strâmb***, ***ă***] / alb. *stremene* / lat. *curvus* (lat. pop. *strambus, -a- um* (< *strabus*, *-a*, *-um*), v. DLR s.v. *strâmb*); ***detoriu*** [**detor** = **dator**] / alb. *detoress* / lat. *debitor / originis latinae* (lat. *debitorius*, *-a*, *-um* (după *da*[4]), v. DA/DLR s.v. *dator*); ***calu*** [**cal**] / alb. *caale* / lat. *equus* / *originis latinae: a caballus* (din lat. *caballus* (care, în graiul popular, a înlocuit pe *equus*), v. DA s.v. *cal*); ***faemeya*** [**femeia**] / alb. *femene* / lat. *faemina* / *originis latinae* (din lat. *familia* „familie", v. DA s.v. *femeie*); ***fraeu, frenum*** [**frâu**] / alb. *free* / lat. *habena* / *originis latinae* (din lat. *frenum*, idem, v. DA s.v. *frâu*); ***fundu*** [**fund**] / alb. *fund* / lat. *fundus* / *originis: latinae* (din lat. *fundus, -um*, idem, v. DA s.v. *fund*); ***camesia*** [**cămeșă**] / alb. *chemeșa* / lat. *indusium*[41] / *originis latinae* (din lat. *camisia*, idem, v. DA s.v. *cămașă*); ***liepure*** [**iepure**] / alb. *liepure* / lat. *lepus* / *originis latinae* (din lat. *lĕpus, -ŏrem*, idem, v. DA s.v. *iepure*); ***morte*** [**moarte**] / alb. *mortia* / lat. *mors* / *originis latinae* (lat. *mors, -tis*, v. DLR s.v. *moarte*); ***negura*** [**negură**] / alb. *negulla* / lat. *nebula* / *originis latinae* (lat. *nebula*, v. DLR s.v. *negură*); ***porumbu*** [**porumb**] / alb. *pelumb* / lat. *columba* / *a latino* palumbes (lat. *palumbus*, v. DLR s.v. *porumb*); ***plopu*** [**plop**] / alb. *plepu* / lat. *populus arbor* / *originis latinae* (lat. *populus*, v. DLR s.v. *plop*); ***raza*** [**rază**] / alb. *reze* / lat. *radius* / *originis latinae* (lat. *radia*, v. DLR s.v. *rază*); ***strega*** [**strigă**] / alb. *striga* / lat. *saga* / *originis latinae* (lat. *striga*, v. DLR s.v. *strigă*); ***scriere*** / alb. *me scriem* / lat. *scribere* / *originis latinae* (lat. *scribere*, v. DLR s.v. *scrie*); ***scutu*** [**scut**] / alb. *schiutu* / lat. *scutum* / *originis latinae* (lat. *scutum*, v. DLR s.v. *scut*); ***trei hori*** [**trei ori**] / alb. *trië herë* / lat. *ter* / *originis latinae* (lat. *tres*, v. DLR s.v. *trei*; lat. *hora*, v. DLR s.v. *oară*); ***brosca*** [**broască**] / alb. *bresca* / lat. *rana, testudo* / *originis latinae* (din lat. pop. **brosca*, idem, v. DA s.v. *broască*); ***graèu*** [**grâu**] / alb. *grune* / lat. *triticum* / *originis latinae a* grano (din lat. *granum*, idem, v. DA s.v. *grîu*); ***vertute*** [**vârtute**] / alb. *vertutia* / lat. *vis*, *virtus* / *originis latinae* (lat. *virtus, -utis*, v. DLR s.v. *vîrtute*).

3.3.2. Cuvinte moștenite (autorul indică o origine diferită sau necunoscută): ***Dracu*** [**drac**] / alb. *Dreghi* / lat. *diabolus* / *originis: graecae* (< lat. *draco* „balaur, șarpe mare", v. DA s.v. *drac*); ***çiçia*** [**țâță**] / alb. *sisa* / lat. *mamilla* / *originis: slavicae* (< lat. *titita*, v. DLR s.v. *țâță*); ***falca*** [**falcă**] / alb. *felchigna* / lat. *maxilla* / *originis: ignotae* (< lat. **falca* (din *falx, -cem*), v. DA s.v. *falcă*); ***fortuna*** [**furtună**] / alb. *fortuna* / lat. *procella* / *originis: neo graecae* (din lat. *fortuna, -am* (poate, prin mijlocire grecească), v. DA s.v. *furtună*); ***petecu***[42] [**petec**] / alb. *petech* / lat. *vestimentum* / *originis: ignotae* (cf. lat. *pittacium*, v. DLR s.v. *petic*).

3.3.3. Derivate de la cuvinte moștenite: ***Cirișieriu*** [**cirișer** = **cireșar**] / alb. *kirsuer* / lat. *iunius mensis*[43] / *originis: latinae* (derivat din *cireașă*, prin suf. nom. agent *-ar*, v. DA s.v. *cireșar*); ***paravu***[44] [**pârâu**] / alb. *perrue* / lat. *torrens* / *originis: slavicae* (cf. alb. *përrua*, rom. *râu*, v. DLR s.v. *pîrîu*).

3.3.4. Neologisme: ***famelia*** (= **familia**) / alb. *femeÿa* / lat. *faemina* / *originis: latinae* (N. după fran. (lat. *familia, -am*, idem), DA s.v. *familie*).

---

[40] Cu observația: „fors latinae, a *strembus, a, um, equus pedibus strembis*" („poate din latină, de la *strembus, a, um, cal cu picioare strâmbe*" trad. n.).

[41] „Veșmânt de pus pe deasupra".

[42] Echivalat și cu lat. *lacinia* „poalele hainei, capătul hainei, haină".

[43] „Luna iunie" (trad. n.).

[44] Considerat de origine slavă.

3.4. *Tabella XII*: *Vocabula apud Romaenos usitata et originis incertae* [**Cuvinte folosite la români și cu origine nesigură**]

3.4.1 Cuvinte moștenite: ***secere*** [**seceră**] / lat. *falx, messoria / adnotationes*: *nisi fors a lat.* secare[45] (lat. *sicilis*, v. DLR s.v. *seceră*); ***zestre*** / lat. *dos* (lat. *dextrae* „făgăduință solemnă", v. DLR s.v. *zestre*); ***codru*** / lat. *magna densa sylva* (din lat. pop. **quodrum*, v. DA s.v. *codru*); ***padure*** [**pădure**] / lat. *sylva* / *adnotationes: nisi a Gothis seu Scythis nam apud Fennos padura itidem sylvam denotare invenio*[46] (lat. *padule* (*palus, -udis* „baltă, mlaștină"), DLR s.v. *pădure*); ***socotesco*** [**socotesc**] / lat. *computo* (lat. **succutere*, v. DLR s.v. *socoti*); ***ciuma*** [**ciumă**] / lat. *pestis* (lat. *cyma* „umflătură", v. DA s.v. *ciumă*); ***boçu*** [**boț**] / lat. *libo*[47] (dintr-un tip lat. pop. **bottium* (*bottia*) răspândit în toate limbile romanice, v. DA s.v. *boț*); ***miçu*** [**miț**[48]] / lat. *villus*[49] (lat. **agnicius, -a* „de miel", v. DLR s.v. *miță*); ***gáura*** [**gaură**] / lat. *foramen* (din lat. **cavula, -am* (din *cavus, -a, -um*, cfr. lat. *caulae, -arum*), v. DA s.v. *gaură*); ***cásco*** [**casc**] / lat. *hio, -as, -are* (din lat. pop. **casco, -are*, v. DA s.v. *căsca*); ***cutezzo*** [**cutez**] / lat. *audeo* (din lat. pop. *cottizo, -are* (din grec. *κοττίζω* „a juca în zaruri"), v. DA s.v. *cuteza*).

3.4.2. Derivate de la cuvinte moștenite: ***seceratul*** / lat. *messis* (v. *secera*, DLR s.v. *secerat*[1]); ***inzestreza*** [**înzestrează**] / lat. *doto, -as* (derivat din *zestre* cu prefixul *în-*, v. DLR s.v. *înzestra*); ***zburdâtu*** [**zburdat**] / lat. *petulans*[50] (v. *zburda* probabil lat. **exburdare* (cf. lat. *burdus* „catâr"), DLR s.v. *zburda*); ***cascatúra*** [**căscătură**] / lat. *hiatus, rictus* (*căsca* + suf. *-ătură,* v. DEX 2009 s.v. *căscătură*)[51].

3.4.3. Neologisme: ***belda*** [**beldă**[52]] / lat. *pelta, armorum genus* / *adnotationes: Scythicum* (*peltă*, latinism învechit, rar, din lat. *pelta*, v. DLR s.v. *peltă*).

4. Concluzii

În cadrul scrierilor lingvistice ale lui Ion Budai-Deleanu, cele treisprezece tabele în care este repartizat lexicul românesc după criterii etimologice sau de concordanță cu diverse limbi moderne arată o viziune nouă, complexă nu numai asupra originii cuvintelor românești, ci și a varietății și dinamicii acestora. Din selecția, distribuția și echivalarea lor cu cuvinte și sensuri din latină și din alte limbi, se observă o preocupare permanentă pentru lexicul românesc ca mijloc de înțelegere a evoluției limbii în ansamblu.

În textul de față, interesul nostru s-a limitat la identificarea termenilor latino-romanici care apar, fie prin echivalare (tabelele I, XI), fie din eroare sau ezitare (tabelele VIII, X, XII), în alte tabele decât cele consacrate exclusiv relației dintre română, latină și limbile romanice.

Considerată din perspectiva sinonimiei cu termenii proveniți din slavă, *Tabella I* cuprinde un material concret și relevant, care îi permite lexicografului Ion

---

[45] „Dacă nu cumva din lat. *secare*" (trad. n.).

[46] „Dacă nu de la goți (= germani) sau sciți, dar la finezi, aflu că *padura* înseamnă, de asemenea, *pădure*" (trad. n.).

[47] Probabil *libum* „plăcintă mică (oferită, de obicei, ca ofrandă)".

[48] Probabil *miță*.

[49] Lat. *villus* „păr (al animalelor), blană".

[50] Vezi lat. *petulans, -ntis* „dezmățat, nerușinat" și *zburda* „2. (Fig., învechit) A duce o viață de petreceri, de dezmăț" (DA/DLR s.v. *zburda*).

[51] *Căscătură* lipsește din DA/DLR și din MDA2.

[52] Probabil *pelta* „scut mic".

Budai-Deleanu să constate, în prefața *Lexiconului românesc-nemțesc* (1818), că cea mai mare parte a cuvintelor slave nu sunt absolut necesare, însă contribuie la îmbogățirea limbii române (v. Budai-Deleanu, 2011, p. 710). Observarea cantitativă, semantică și etimologică a sinonimelor din acest tabel contribuie la înțelegerea modului în care româna își putea afla identitatea romanică la începutul secolului al XIX-lea, nu ca o obsesie a latinității, ci ca o constatare obiectivă, exemplificabilă și măsurabilă. Moștenite, împrumutate sau formate pe teren intern de la cuvinte păstrate din latină[53], sinonimele prezentate în tabel sunt, de fapt, premergătoare cuvintelor de origine slavă și aparțin fondului stabil, care nu a fost înlocuit de acestea și cu care au coexistat de-a lungul istoriei.

Dat fiind faptul că nu există o ediție completă a tabelelor (de regulă, lipsesc tabelele VII, VIII, IX, X, XI și XII), am identificat existența cuvintelor moștenite și împrumutate din surse latino-romanice, în manuscrisul 5200 de la Biblioteca Academiei Române. Chiar dacă acest corpus s-a format și pe baza erorilor (în general, explicabile) făcute de I. Budai-Deleanu în legătură cu etimologia respectivilor termeni, selectarea lor în lexicul fundamental dovedește, pe de o parte, importanța pe care o aveau în comunicare și, pe de altă parte, lipsa de părtinire în ceea ce privește alegerea lor de către autor. Prin această atitudine față de obiectul de studiu și prin varietatea perspectivelor asupra relației dintre lexicul românei și cele ale diverselor limbii care l-au influențat arată, și în acest caz, că I. Budai-Deleanu „[...] scrie pentru a răspunde unor imperative ale științei limbii și nu ale celei istorice” (Grecu, 1973, p. 41), putând fi considerat nu numai primul lingvist român modern, ci și un premergător al romanisticii europene.

Bibliografie

Blaise, Albert. (1975). *Lexikon latinitatis Medii Aevi*. Turnhout: Brepols.

Budai-Deleanu, I. (1812). *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae seu ita dictae Valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata, Leopoli*. mss. 5200, Biblioteca Academiei Române.

Budai-Deleanu, I. (1970). *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, Introducere și note de Ion Gheție. București: Editura Științifică.

Budai-Deleanu, I. (2011). *Opere. Țiganiada, Trei viteji, Scrieri lingvistice, Scrieri istorice, Traduceri*. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, Studiu introductiv de Eugen Simion. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.

Chindriș, I. și Iacob, N. (2012). *Ioan Budai-Deleanu în mărturii antologice*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star.

Chindriș, I. și Iacob, N. (2013). *Secvențe iluministe*. Cluj-Napoca. Editura Napoca Star.

Chivu, Gh. (2019). Modernizarea latino-romanică a lexicului românesc. Modelul intern. în *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*. București: Editura Academiei Române, 196–200.

DA/DLR = ***. *Dicționarul limbii române (DA/DLR)*. Iași: Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”. www.dlr1.solirom.ro

[53] Gheorghe Chivu atrage atenția asupra importanței acestui procedeu de modernizare latino-romanică: „[...] componenta internă a procesului de relatinizare și de reromanizare a vocabularului românesc literar, adică fondul lexical de tip neologic creat prin derivare din rădăcini moștenite, a fost de regulă ignorată, iar elementele care o ilustrează au fost încadrate adesea, fără argumente suficiente, în diverse tipuri de calc lingvistic” (Chivu, 2019, p. 197).

Ernout, A. et Meillet, A. (1967). *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris : Klincksieck.

Gheție, I. (1966). *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*. București: Editura Academiei.

Grecu, V.V. (1973). *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*. Timișoara: Editura Facla.

MDA2 = ***. (2010). *Micul dicționar academic.* ediția a II-a. București: Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". www.dexonline.ro

Munteanu, Șt. și Țâra, V. D. (1983). *Istoria limbii române literare*, *Privire generală*. Ediție revizuită și adăugită. București: Editura Didactică și Pedagogică.

Nicolescu, A. (1971). *Școala Ardeleană și limba română*. București: Editura Științifică.

***. (2018). *Școala Ardeleană*. II *Scrieri lingvistice*, *Scrieri literare*. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.

ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 91–95

RECENZIE

Imnul Acatist *în literatura română din veacul al XVII-lea*

Studii, ediții critice și glosar de Emanuela Timotin, Cristina-Ioana Dima, Mihail George-Hâncu și Daniar Mutalâp, București, Editura Universității din București, 2026

Adina Chirilă

Universitatea de Vest din Timișoara
adina.chirila@e-uvt.ro · https://orcid.org/0000-0003-4979-0675
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.08

Cartea a apărut în colecția „Ediții de texte" a Editurii Universității din București, coordonată de Emanuela Timotin, având drept program publicarea „de texte aparținând unor epoci diferite, din Antichitate până în epoca modernă, cu tematici aflate la intersecția mai multor discipline [...]. Scrierile editate, păstrate în manuscrise și cărți vechi, au fost până acum cunoscute doar unui cerc restrâns de cercetători." (p. 2) *Imnul Acatist* – „cea mai importantă scriere liturgică bizantină consacrată Maicii Domnului" (p. 11) – a circulat în spațiul românesc începând cu sec. XVI, mai întâi în versiuni grecești și slavone, iar apoi, din sec. XVII, și în redacții românești – din care, pentru această perioadă, au fost identificate cinci. În ciuda importanței textului pentru viața cultural-ecleziastică a epocii vechi și, în consecință, pentru chestiunea evoluției limbajului liturgic și a limbii literare, *Imnul Acatist* a rămas în umbra altor traduceri de scrieri religioase în limba română în privința cercetării lui aprofundate – care să evidențieze legăturile dintre toate variantele românești în care s-a păstrat, precum și ale acestora cu originalele lor grecești și slavone, progresul standardizării textului ca parte a practicii liturgice și, în cazul fiecăruia, problemele filologice specifice (condițiile realizării respectivei redacții, identitatea traducătorului sau a copistului, sau a tipografului, datarea acesteia, circulația ei etc.). Pornind de la câteva notabile cercetări asupra *Imnului Acatist*, din anii '70 ai secolului trecut și din primul deceniu al sec. XXI, ediția de față își propune să acopere tocmai aceste lacune în cercetarea filologică românească. În fapt, cartea face accesibile pentru un public mai larg rezultatele investigațiilor asupra textului, în cele cinci versiuni ale acestuia, desfășurate în cadrul proiectului AKATHYMN – *Cele mai vechi versiuni românești manuscrise și tipărite ale* Imnului Acatist *(sec. al XVII-lea). Istoria unei scrieri liturgice între text și imagine*.

Parțial, ediția are caracter de sinteză, întrucât valorifică studii deja publicate în contextul proiectului de cercetare amintit mai sus, precum și editarea filologică a două dintre cele cinci texte reunite în ediția de față (i.e. Dosoftei, *Acatistul Maicii Domnului*, în Cristina-Ioana Dima, *Dosoftei.* Carte de rugăciuni*, 1673*, București, Editura Universității din București, 2023; și Antim Ivireanul, *Acatistul către Presfânta Născătoare de Dumnezău*, în Emanuela Timotin, *Despre vechea tradiție românească a* Imnului Acatist*. Versiunea tipărită de Antim Ivireanul*, în Adina Dra-

© 2025 Adina Chirilă. Recenzie publicată în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

gomirescu *et al.* (ed.), *Rodica Zafiu. Lingvista, profesoara, colega, prietena*, București, Editura Universității din București, 2003, p. 845–857). Se fac permanente referiri la acestea și este bine ca cititorul (mai ales cel de specialitate) să le cunoască, deoarece ediția în discuție aici nu și-a propus să le înlocuiască, ci să ofere imaginea *generală și întreagă* a vieții unui text, anterior lămurită în detaliu, dar fragmentat.

Dincolo de *1. Introducere* (p. 11–17), volumul este structurat în trei părți majore: prima conține studiile consacrate celor cinci redacții (cu versiunile lor, acolo unde este cazul) reunite în ediție, numerotate, drept capitole, de la *2* la *6*, urmate de *7. Concluzii*; a doua parte conține *10.1-6 Texte* propriu-zise (românești, la care a fost adăugată versiunea slavonă din ms. BAR 1348), precedate de *8. Notă asupra ediției textelor românești* (p. 155–158) și *9. Notă asupra ediției textului slavon din ms. rom. BAR 1348* (p. 159–160); în sfârșit, a treia parte constă într-un *Glosar* (p. 245–257) – în fapt, un glosar-indice – care cuprinde „termeni dispăruți din limba contemporană, învechiți, regionali sau cu sensuri diferite de cele actuale" (p. 16) și o *Anexă* (p. 277–283) cu imagini din cele trei manuscrise ce conservă prima traducere românească a *Imnului Acatist*, executată în prima jumătate a sec. XVII (p. 19). Din păcate, ediția de față nu reproduce în facsimil niciunul dintre originalele – manuscrise ori tipărituri – aflate în Biblioteca Academiei Române, la Muzeul Olteniei din Craiova sau în Biblioteca Sfântului Sinod (ne referim, desigur, la cele care nu au făcut obiectul unei editări anterioare – cf. Dima 2023, v. *supra*), astfel încât publicul nu obține informația vizuală a elementelor de morfologie a textului, dintre care unele sunt, indubitabil, importante numai pentru un anumit tip de receptor ori, pentru toată lumea, surprinzătoare estetic. Este aceasta o situație deloc rară, dar nu și firească, în editarea filologică actuală, care însă nu poate fi imputată numaidecât cercetătorilor-editori.

Cea mai complexă investigație filologică și lingvistică publicată aici este cea desfășurată sub *2. Prima traducere românească a* Imnului Acatist. *O redacție din scriptoriul Bisericanilor* (p. 19–69; Daniar Mutalâp, Emanuela Timotin). Cercetătorii au în vedere *trei* manuscrise care „urmează îndeaproape această traducere" (p. 19) – unul, identificat aici ca *Versiunea T[eofil]*, fiind recent descoperit într-un codice miscelaneu păstrat la Muzeul Olteniei din Craiova, Secția de Istorie și Arheologie (cota ms. rom. MOC I 529). Pentru fiecare dintre ele sunt analizate suportul material, conținutul textual și, ținând cont de specificul acestui caz, o parte din problematica ridicată în mod obișnuit de textele românești vechi manuscrise: datarea, identitatea copiștilor, raportul dintre traducere și textele-sursă, particularitățile lingvistice, opțiunile și variațiile de traducere, raportul dintre copii, structura prozodică. Datele obținute astfel permit formularea a trei concluzii majore pentru istoria cărții românești și pentru istoria limbajului liturgic: (1) la baza celor trei copii (*Versiunea A[rsenie]*, ms. rom. BAR 540; *Versiunea C[ălin]*, ms. rom. BAR 170; și *Versiunea T[eofil]*) se află, indirect, o primă redacție românească a *Acatistului Maicii Domnului* realizată la Mănăstirea Bisericani, în prima jumătate a sec. XVII; (2) manuscrisele aparțin de două familii, cu protografe distincte care descind din traducerea primă: primul a generat *Versiunea A*, iar al doilea a generat *Versiunea C* și *Versiunea T* (v. *Stema de filiație*, p. 67); (3) traducerea și reproducerea *Imnului Acatist* au creat și au ajutat la stabilizarea terminologiei imnografice și teologice românești, cu ecou imediat în Moldova sec. XVII (p. 69). Este formulată și o ipoteză, care trebuie să rețină atenția filologilor ce se vor ocupa de celelalte texte care, în sec. XVII, prezintă sistematic variante multiple de traducere: și anume, că asemenea texte – în care este atât de evident

efortul cizelării traducerii (p. 69) – trebuie să fi avut drept scop *și* instruirea monahilor (p. 69).

Capitolul *3. Prima versiune românească tipărită a* Imnului Acatist (p. 71–88; Cristina-Ioana Dima) se ocupă de textul numit *Acatistul Precistii Bogorodiții*, apărut în 1673, la Uniev, ca parte integrantă a cărții de rugăciuni a lui Dosoftei. Lucrarea mitropolitului Dosoftei a fost editată în întregime, de curând (v. *supra*), astfel că unele informații nu pot fi decât reluate – lucru asumat, de altfel, de către cercetătoare (p. 72). Astfel, se insistă asupra caracterului de traducere nouă a *Imnului Acatist*, executată de Dosoftei după un original slavon care ar fi putut fi o carte tipărită la Lavra, în 1636 (p. 74, 77, 82–83), poziție pe care Cristina-Ioana Dima o susține în contradicție cu cea formulată de Mariana Costinescu, în anii '70, care opinase că, în cazul *Acatistului* și al *Paraclisului Maicii Domnului*, „mitropolitul *nu face decât să prelucreze* aceste prime texte [manuscrisele de la Bisericani, v. *supra*; subl.n., A.C.] pentru ediția din 1673" (p. 73–74). În studiul de față, o noutate binevenită constă în elementele de studiu lingvistic asupra textului lui Dosoftei; analiza se limitează însă la câteva trăsături fonetice și morfologice – care „nu fa[c] decât să confirme aserțiunea reputatului cercetător Ion Gheție care susține că elementele specifice graiului moldovenesc din perioada 1636–1715 se datoresc unui «mai mare credit acordat de mitropolitul Dosoftei limbii vorbite în timpul său»" (p. 84–85); și sintactice – care, din nou, sunt raportate la un punct de vedere anterior exprimat: „trebuie să fim de acord cu afirmația lui Eugen Munteanu: «cea mai strictă literalitate este aplicată de Dosoftei în traducerea rugăciunilor și a imnurilor religioase»" (p. 86), nuanțat aici de evidențierea poeticității unor secvențe sintactice complicate. Nu este deloc abordat palierul lexical, alegere justificată în nota 36 (p. 85): „Problemele lexicale din text au fost discutate de mine [Cristina-Ioana Dima, n.n., A.C.] în ediția *Cărții de rugăciuni* și în articolul *Elemente lexicale inedite în prima tipăritură a mitropolitului Dosoftei*" (v. „Limba română", 71/1, p. 55–63). Înțelegând că, de la bun început, nu s-a intenționat o abordare exhaustivă a limbii textului, credem totuși că ar fi fost necesar ca descrierea lingvistică să acopere și acest compartiment al limbii, selectându-se din articolul mai sus-menționat și din ediția elaborată în 2023, acele lexeme care individualizează *Acatistul Precistii Bogorodiții*: de exemplu, *ciumilitor*, *hoarbă*, *otroc*, *ursâtură*.

Următorul text analizat este o versiune românească dintr-un codice slavo-român (ms. rom. BAR 1348, care mai cuprinde un lexicon slavo-român – editat electronic recent, împreună cu alte lexicoane similare generate de dicționarul lui Pamvo Berânda; p. 90), în capitolul *4. Un manuscris al* Imnului Acatist *pentru un viitor patriarh* (p. 89–112; Mihail-George Hâncu, Emanuela Timotin). Având în vedere organizarea sa (scriitura imnică cuprinde tradiții textuale diferite – slavonă și română, în acest caz), codicele este descris drept „unic în cultura manuscrisă produsă în regiunile românești din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea" (p. 89; v. și p. 111). Cercetătorii au abordat manuscrisul orientați de specificul acestuia. Astfel, există în analiză subcapitole speciale care descriu manuscrisul „atent construit" (p. 95), care urmăresc raportul versiunii slavone din alcătuirea sa cu alte texte slavone (preocupare ce scoate la lumină o redacție slavonă necunoscută până în prezent și de interes deci pentru studiile de slavistică, p. 112), raportul versiunii românești din manuscris cu alte redacții românești anterioare, relația dintre textul slavon și cel românesc din manuscris, particularitățile traductive (inovații, imprecizii și greșeli de traducere) și lingvistice ale variantei românești. Miscelaneul îi este atribuit logofătului Mihai, originar din Țara

Românească, desemnat în privința imnului drept „copist" (p. 92, 94, 95, 103, 111), alteori „traducător" (p. 95, 96, 106). „Inconsecvența" se lămurește implicit, pe parcursul analizei, mai ales dacă receptorul acesteia nu uită că, în general, copiștii (ca și traducătorii, de altfel) nu funcționau ca intermediari pasivi ai textelor asupra cărora lucrau. „În multiple situații, copistul devine traducător" (p. 154) – fapt exemplificat bine de către cei doi specialiști și rezumat în încheierea studiului: „Logofătul Mihai a preluat, fidel sau reformulând, o mare parte a traducerii moldovenești, dar a propus, în multe contexte, traduceri inedite, ceea ce arată că, în opinia sa, traducerea pe care lucra avea nevoie de îmbunătățiri" (p. 112) – iar în această situație o abandonează și „tălmăcește singur anumite pasaje" (p. 112).

În capitolul *5.* Imnul Acatist *în tipărituri din Țara Românească* (p. 113–136; Emanuela Timotin) sunt prezentate trei ediții care conțin poemul marianic: cea de la București, cca 1681; cea de la Snagov, 1698; și cea de la Buzău, 1700. Primelor două li se rezervă spații mai largi și, pentru că ridică probleme diferite, sunt analizate în mod particular. În cazul cărții de la București, sunt urmărite conținutul, circulația și funcțiile acesteia, sursa și trăsăturile specifice ale *Imnului Acatist* în comparație cu traducerile românești anterioare ale aceluiași poem (atât cât este posibil, deoarece textul s-a păstrat fragmentar). Cercetătoarea concide că „avem a face cu o traducere nouă" (p. 117), în realizarea căreia o traducere anterioară, poate printr-un manuscris din familia celor realizate la Bisericani, ar fi putut funcționa cel mult ca text orientativ, de care acest nou traducător „se sprijinea rar atunci când își traducea propria sursă" (p. 120). În final sunt prezentate câteva particularități lingvistice ale redacției – fonetice, morfologice și sintactice –, punându-se în evidență caracterul ei sudic ori, dintr-un alt punct de vedere, opțiunea traducătorului de a respecta topica textului-sursă; în chestiunea lexicului sunt reținute și discutate acele elemente care, cu forma și/sau sensul în care sunt folosite de traducător, „par a avea aici cea mai veche atestare" (p. 122): *înomenire*, *mește*, *parte*, *furat de minte*, *furat de nuntă* ș.a. În cazul tipăriturii de la Snagov, este examinat mai ales raportul *Imnului Acatist* conținut de ea cu versiunea prezentată anterior, numită „a lui Teodosie" (pentru că tipărirea cărții, în jurul anului 1681, s-a făcut sub oblăduirea mitropolitului Teodosie), determinându-se, dincolo de propria mărturie a lui Antim Ivireanul, că „Antim nu a tradus *Imnul*, ci a folosit versiunea lui Teodosie, revizuind-o în câteva cazuri" (p. 127): de exemplu, a modificat constant timpul verbelor (perfectul simplu, uneori și imperfectul sau prezentul au fost transformate în perfect compus), a înlocuit anumite cuvinte cu sinonime, frecvent (*cercător* > *întrebător*, *cocon* > *prunc*, *înomenire* > *întrupare*, *stâlp* > *turn*, *știi* > *cunoaște*, *de gând* > *înțelegător* ș.a.) sau judecând punctual textul asupra căruia lucra (*holda* > *încăpearea* ș.a.), a clarificat textul prin adăugare lexicală ori prin modificarea topicii. La fel ca în privința textului analizat anterior, subcapitolul rezervat acestei tipărituri a lui Antim Ivireanul se încheie cu o consistentă expunere a normelor limbii literare în *Imnul Acatist*, în comparație cu alte opere (scrieri originale și traduceri) ale cărturarului. *Imnul Acatist* din a treia ediție, *Triodul* slavo-român de la Buzău, este prezentat pe scurt, deoarece nu ridică probleme în privința sursei sale ori de altă natură, în conexiune cu aceasta: Mitrofan, care s-a ocupat de tipărire, a folosit textul tipărit doi ani mai devreme de către Antim, fără intervenții considerabile asupra formei lingvistice a textului, așa cum se va întâmpla, de altfel, și în edițiile ulterioare ale *Triodului*: de la Râmnic, 1731, și de la București, 1746. O atare situație deschide însă o altă arie de cercetare, în viitor, pentru a se înțelege

în ce măsură textul lui Antim se păstrează de atunci înainte și în alte ediții ale acestei cărți ori în alte tipuri de carte religioasă. Tema propusă aici este importantă pentru urmărirea evoluției limbajului liturgic românesc, cu atât mai mult cu cât Antim Ivireanul este considerat „ctitorul limbajului liturgic românesc" – însă opera cărturarului și influența pe care aceasta a exercitat-o asupra exprimării în mediul ecleziastic, în ciuda caterisirii și a efectelor pe care aceasta ar fi trebuit să le aibă asupra utilizării cărților antimiene, nu au fost în întregime analizate.

Ultimul capitol al acestei părți a ediției de față se ocupă de *6.* Imnul Acatist *într-un* Triod *manuscris de la sfârșitul secolului al XVII-lea* (p. 137–148; Emanuela Timotin). Analiza manuscrisului, urmărirea particularităților grafice și lingvistice ale imnului marianic conținut de *Triod* și comparația cu celelalte redacții ale *Imnului Acatist* din sec. XVII o conduc pe cercetătoare spre concluzia că avem de-a face cu o versiune în care au fost valorificate traducerea lui Dosoftei și traducerea tipărită la București, cu intervenții ale scribului asupra traducerii, orientate de o sursă slavonă proprie (p. 148). Aceste emendări sunt, consideră cercetătoarea, suficient de consistente încât să putem afirma că *Imnul Acatist* din ms. rom. BAR 5027 oglindește „o nouă transpunere" (p. 150), ce îi aparține lui Alexandru Dascălul.

În ceea ce noi am considerat a fi partea a doua a cărții, sunt editate mai întâi cinci redacții românești ale *Imnului Acatist*, reproduse în transcriere interpretativă, cu detalii expuse în nota asupra ediției. Motivul alegerii acestor cinci texte (și, implicit, al omiterii celorlalte versiuni discutate la un moment dat) au fost explicate de autori în cadrul studiilor. Este vorba de: *Versiunea Arsenie de la Bisericani (A)* (ms. rom. BAR 540), *Versiunea Dosoftei (D)*, *Versiunea Mihai de la Târgoviște (M)* (ms. rom. BAR 1348), *Versiunea Antim Ivireanul (AI)*, *Versiunea Alexandru Dascălul (AD)* (ms. rom. BAR 5027). După acestea, cartea prezintă și editarea textului slavon al poemului marianic, din ms. BAR 1348 – *Versiunea slavonă a lui Mihai de la Târgoviște (M sl)* –, transcris potrivit principiilor expuse în nota asupra ediției.

Volumul coordonat de Emanuela Timotin și realizat împreună cu Cristina-Ioana Dima, Mihail George-Hâncu și Daniar Mutalâp demonstrează cât de fertile pot fi cercetările care reunesc filologia, istoria culturală și studiul tradițiilor religioase. Prin reconstrucția traseului parcurs de *Imnul Acatist* în spațiul românesc al sec. XVII, autorii oferă o ediție critică solidă și, în consecință, o perspectivă amplă asupra mecanismelor de traducere, transmitere și remodelare a textelor într-o epocă decisivă pentru constituirea culturii scrise românești. Volumul recuperează și dezvoltă rezultate publicate anterior de autorii săi în cadrul proiectului de cercetare dedicat tradiției românești a *Imnului Acatist* (v. *Bibliografia*, p. 259–275, *passim*); dar, așa cum am precizat la începutul acestei recenzii, nu avem de-a face aici cu o simplă reunire de studii. Dimpotrivă, integrarea acestora într-o arhitectură unitară permite conturarea unei perspective de ansamblu asupra istoriei textului, transformând contribuții până acum dispersate într-un instrument de lucru coerent și deosebit de util pentru cercetători. Cartea li se adresează în primul rând acestora, însă relevanța ei depășește cadrul strict al cercetării academice, contribuind la recuperarea și valorizarea unui element de patrimoniu textual fundamental.

IMPRIMAT LA

Tipografia Universităţii de Vest din Timişoara
Calea Bogdăneştilor nr. 32A
300389, Timişoara
E-mail: editura@e-uvt.ro
Tel.: +40 256 592 681